LUSTGÅRDEN
100 ÅR

2020

Lustgården

Årsskrift 2020
Årgång 100

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

Föreningen för Dendrologi & Parkvård

THE SWEDISH SOCIETY FOR DENDROLOGY AND PARK CULTURE

Ordförande
Per Jönsson, Västerlånggatan 64, 111 29 Stockholm
mobil: 070–62 01 164, eugenjonsson@gmail.com

Vice ordförande
Daniel Daggfeldt, Drottningholmsvägen 70, 112 43 Stockholm
tel: 08–13 12 20, mobil: 070–99 68 774, daniel@tradmastarna.se

Sekreterare
Catharina Lewenhaupt, Skogsstigen 13, 185 99 Vaxholm
tel: 08–765 20 81, mobil: 070–46 41 391, catharina.lewenhaupt@gmail.com

Medlemssekreterare
Inger Törnblom, Årstavägen 65, 120 54 Årsta
tel: 070–25 56 352, inger.tornblom@gmail.com

Skattmästare
Barbro Ridderlöf, Sibyllegatan 65, 114 43 Stockholm
mobil: 070–81 30 090, ridderlof.barbro@gmail.com

Redaktör
Lars Nyberg, Järlastigen 3E, 131 52 Nacka strand
mobil: 070–59 49 578, lars.oa.nyberg@gmail.com

Övriga ledamöter

Pia Barklund	pia.barklund@telia.com
Caroline Bergström	bergstrm.caroline@gmail.com
Börje Drakenberg	borje.drakenberg@gmail.com
Hans Peter Hedlund	konservering@hanspeterhedlund.se
Eva Hernbäck	eva.hernback@outlook.com
Yvonne Högberg	vonna.hogberg@hotmail.com
Gunvor Larsson	gunvorl@telia.com
Börje Lind	borje_lind@icloud.com
Johan Stenberg	johanstenbergiandebol@hotmail.com

Medlemsavgifter

Ordinarie medlem	450 kr/år
Familjemedlem	150 kr/år
Studerande	150 kr/år
Ständig medlem	6 000 kr
Ständig familjemedlem	3 000 kr

Lustgården

Redaktör
Lars Nyberg, landskapsarkitekt LAR/MSA

Redaktionsråd
Pia Barklund, docent i skoglig mikrobiologi
Patrick Bellan, universitetsadjunkt vid SLU Alnarp
Gunvor Larsson, botanist
Henrik Morin, trädgårdskonsult

Layout
Fredrik Sandberg

Tryckeri
Fridholm & Partners, tryckt i Adverts SIA, Riga, Lettland

Tidigare utgåvor
Materialet i Lustgården publiceras och lagras elektroniskt och finns tillgängligt på hemsidan efter ett år.

De två senaste årgångarna säljs till priset av respektive års medlemsavgift+porto. Äldre årg. 100 kr + porto.

Tryckt med bidrag från
Tekn. dr. h.c. Carl Bennet
Kungliga Patriotiska Sällskapet
Prins Carl Gustafs Stiftelse

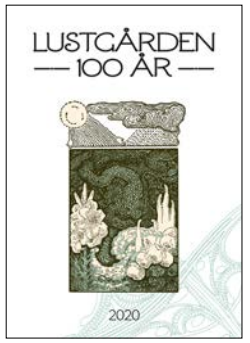

Omslagslayout: Lisa Knutsson
Jugendornament från
Lustgårdens omslag 1922-1939
av Gunnar Hallström

Kontakt

Postadress:	Sibyllegatan 65, 114 43 Stockholm
Telefon:	08–765 20 81
Hemsida:	www.dendrologerna.se
E-post:	kontakt@dendrologerna.se
Facebook:	www.facebook.com/www.dendrologerna.se
Bankgiro	5631-6110

Innehåll

Lars Nyberg
Redaktörens rader 8

Per Jönsson
Ordföranden har ordet 9

PARKVÅRD

Thorbjörn Andersson
Trädgårdskonst och stadsgrönska i Lustgården 12

Kolbjörn Wærn
Historiska parker och trädgårdsrestaurering under hundra år 30

Ulrika Rydh
SJ – Sveriges största trädgårdsmästare 44

Daniel Daggfeldt
Trädvård i Lustgården – hundra år av ett föränderligt hantverk 56

DENDROLOGI

Sten Ridderlöf
Kavalkad av trädkunskap utan like 76

Anna Andréasson Sjögren
Nygamla gatuträd i våra städer – ginkgo, korstörne och platan 94

Tomas Lagerström
En uppländsk trädgård berättar 106

Lars Kardell
Sporadiska möten med serbgran 124

Pia Barklund
Alm, ask, al och antagonister 135

OM FÖRENINGEN

Eva Hernbäck
Hundra år av resande 150

Per Jönsson
Dendrologföreningen – en av de äldsta i Sverige 172

Lars Nyberg
Hundra år med Lustgården 184

Lars Nyberg
Lustgården 100 år – tio flitiga skribenter 200

Per Jönsson
Lustgården – här och där och då och nu 208

Mats Persson och Malte Persson
Goethe och Ginkgo biloba 216

Åke Barklund
Dendrologernas Serbienresa 2019 220

Börje Drakenberg
Ulrika Rydh – 2019 års Hermelinstipendiat 232

Redaktörens rader

Föreningen för Dendrologi och Parkvård fyller hundra år i år. Så gör även föreningens årsskrift Lustgården. En unikt långlivad skriftserie som styrelsen beslutat fira med ett fylligt jubileumsnummer. Vi har därför bjudit in ett antal skribenter framstående inom sina fack att beskriva utvecklingen inom sina ämnen under de gångna hundra åren fram till i dag och hur detta återspeglas i artiklar i Lustgården. Det handlar om träd i alla dess varianter och hoten från nya farsoter, hur våra parker och trädgårdar gestaltats och nyttjats samt hur synen på restaurering av historiska anläggningar och vården av träd förändrats. Således om både dendrologi och parkvård, föreningens båda huvudteman. Lägg därtill artiklar om föreningens historia, hur årsbokens utvecklats och inte minst om det resande som förnöjt och förkovrat medlemmarna.

Dendrologerna var redan från starten en förening på hugget. I första numret av Lustgården finns en programförklaring författad av Hugo Tigerschiöld, en av föreningens fäder och flerfaldigt citerad i denna jubileumsbok. Han framför knappast någon rosig hyllning till svensk trädgårds- och parkkultur utan snarare en besk vidräkning med sakernas torftiga tillstånd. Värdet av bostadens egen täppa lyfts fram men framför allt manar han att möta nya tiders krav. Fler polemiska betraktelser skulle följa men debattlustan tycks ha svalnat under senare tid, något som flera författare i denna årsbok beklagar.

När man fyller hundra må det vara tillåtet att se tillbaka på minnen och gärningar, men en vital hundraåring som Dendrologföreningen behöver även speja framåt, mot nya utmaningar och möjligheter. Dessa båda perspektiv – minnen och framtid – är tillsammans utgångspunkter för denna jubileumsbok. Är det rentav så att föreningen borde ägna sig mer åt framtiden? Mer aktivt verka för rikare grönska i trivsamma och vackra städer och levande kulturlandskap, spännande och livsviktiga frågor inom föreningens intresseområden. Och viktiga delar i det som vi på nusvenska kallar hållbarhet och ekosystemtjänster.

Med detta jubileumsnummer tar jag vid som Lustgårdens redaktör efter Börje Lind. Min ödmjuka förhoppning är att både roa och engagera. Läs och begrunda: Den som inte även sneglar *bakåt* när han traskar *framåt* får se *upp*.

Lars Nyberg
Redaktör för Lustgården

Ordföranden har ordet

Till min stora tillfredsställelse hörde jag att kung Carl Gustaf i sitt senaste jultal till svenska folket varnade för granbarkborrens härjningar, särskilt i efterdyningarna av den extremt varma och torra sommaren 2018.

Visserligen har man inte heller tidigare kunnat betvivla vår monarks långvariga engagemang i frågor som gäller natur, naturskydd, miljö och klimat. Men att Sveriges statschef i årets viktigaste linjetal vid sidan av fjärran krig, ekonomiska kriser och diverse sociala hotbilder också framhöll det akuta barkborrehotet mot våra skogar är ett tecken på att ett av Dendrologföreningens centrala intresseområden numera utgör en riksangelägenhet. Kanske är det ändå inget att förvånas över – kungen och drottningen är ju faktiskt föreningens två främsta hedersmedlemmar.

Efter fem år som ordförande för denna 100-årsjubilar gläds jag också över att Föreningen för Dendrologi och Parkvård återigen har börjat expandera – såväl i medlemsantal och ekonomi som genomförda aktiviteter.

Det senaste halvdecenniet har vi hanterat ett drygt tiotal arrangemang varje år: två till tre utlandsresor (inklusive pionjärexkursioner till Iran och Serbien, båda under 2019), en landskapsresa, en Skåneträff, ett drygt halvdussin utflykter i Stockholmsregionen, en fullmatad temadag i mörka november samt en välbesökt bildvisningsträff i midvintern. Det har varit möjligt enbart genom ett helhjärtat engagemang av en samtrimmad styrelse, vars medlemmar oförskräckt och med gott humör har tagit på sig ständigt nya arbetsuppgifter.

Inte minst bör nämnas de ansträngningar som föreningens medlemssekreterare Inger Törnblom och sekreterare Catharina Lewenhaupt har lagt ned på att förse vårt medlemsregister med fullständiga mejladresser. Det kan tyckas som en självklarhet i denna era av internet att alla människor är tillgängliga på mejl. Men för en förening med medlemmar i alla åldrar utspridda i alla hörn av Sverige sker en sådan modernisering långtifrån med automatik. Det har krävts hundratals telefonsamtal och papperspostbrev för att få in alla saknade mejladresser.

Likaså har styrelsemedlemmarna docenten Pia Barklund, botanisten Gunvor Larsson och tidigare Lustgårdenredaktören Börje Lind gjort en förnämlig insats för att digitalisera alla hundra årgångar av Lustgården sedan dess start 1920. Numera kan man läsa samtliga nummer av Lustgården på vår hemsida www.dendrologerna.se och där genom en ny sökfunktion leta

rätt på enstaka artiklar via enstaka sökord (exempelvis författarnamn, trädnamn, parknamn eller ortnamn). På så sätt har denna unika dendrologiska årsbok blivit lätt tillgänglig för forskare, studenter, yrkesaktiva inom träd- och parkvård, liksom andra mer nördaktigt intresserade av träd, trädgårdar, parker och landskap.

Även föreningens 100-årsjubileum 2020 har krävt betydande arbetsinsatser och idékläckande. För den skull tillsatte styrelsen på ett tidigt stadium en arbetsgrupp bestående av skattmästaren Barbro Ridderlöf, vice ordföranden Daniel Daggfeldt samt styrelsemedlemmarna Johan Stenberg och Börje Drakenberg, som planerat ett tvådagarsprogram med mycken festivitas och många talare på Ekolsunds slott vid Mälaren den 16–17 maj. Programmet behövde dessvärre ställas in p. g. a. corona-epidemin

Därtill har Lustgårdens redaktionskommitté bestående av Pia Barklund, Gunvor Larsson, Börje Lind, trädgårdskonsulent Henrik Morin och trädkonsult Patrick Bellan under ledning av redaktören och landskapsarkitekten Lars Nyberg arbetat fram 2020 års utvidgade utgåva av Lustgården med de senaste 100 årens utveckling inom träd- och parkvård som bärande tema. I detta nummer kan man också särskilt notera poeten Malte Perssons unika översättning av Johann Wolfgang von Goethes i Sverige tämligen okända dikt om ”världens äldsta träd”, *Ginkgo biloba*.

Från och med nu inleds alltså Dendrologföreningens andra århundrade. Vad kan då komma att ske på temat träd och parker? Gissningsvis riktar både vi och samhället i stort allt större uppmärksamhet mot möjligheten att importera mer eller mindre exotiska trädslag från andra länder inom ungefär samma klimatzoner som Sverige. Detta inte minst för att kompensera för de snabbt grasserande trädsjukdomar som under senare decennier allvarligt skadat våra bestånd av bland annat alm, ask, hästkastanj och al. Men också för att dagens trädentusiaster uppfattar ett legitimt egenvärde i att få njuta av sköna trädsorter från Långtbortistan som har visat sig kunna leva och trivas även på våra breddgrader. En verklig pådrivare inom detta område är förstås Henrik Sjöman, vetenskaplig intendent på Göteborgs botaniska trädgård och mångårig aktiv medlem i Dendrologföreningen. Sjöman har ju liksom företrädaren till honom, Tor Nitzelius, företagit många insamlingsresor till Kaukasus, längre österut i Asien samt till Nordamerika och gjort mängder av lämpliga trädfynd där.

En annan tänkbar eller rentav trolig utveckling är att antalet dendrologresor till avlägsna länder och världsdelar kommer att bli färre än hittills under 2000-talet. Ett skäl till detta är förstås att opinionen mot långa flygresor tilltar snabbt (inte enbart en Greta Thunberg-effekt!) och att det därför blir allt svårare att motivera varför naturälskande dendrologer skulle bidra till nedsmutsningen av atmosfär och miljö. Ett annat skäl kan vara att de allt tätare globala utbrotten av farliga smittsjukdomar gör det olustigt att på minsta sätt bidra till spridningen av virus och bakterier över gränserna.

Det innebär givetvis inte att vi dendrologer kommer att röra på oss mindre i framtiden. Men så rikt är Europa, och så rikt är Sverige på fantastiska och sällan utforskade träd-, skogs-, park- och trädgårdsmiljöer att vi sällan eller aldrig kommer att lida brist på spännande och upplyftande resmål även om vi kanske avstår från att resa allra längst bort.

Kommer då vår ärevördiga Dendrologförening att finnas kvar om ytterligare 100 år? Man kan kanske lika gärna fråga sig om vår jord finns kvar år 2120. Såvida inte coronavirus eller andra pandemier, skogsbränder, ohyra typ granbarkborrar, tsunamier eller klimatkatastrofer vid det laget har ändat vår existens på planeten Tellus, ja då kommer nog även Föreningen för Dendrologi och Parkvård att överleva minst ett sekel till.

Per Jönsson
Ordförande i Föreningen för Dendrologi och Parkvård

Pinus armandii på 3 400 m ö h i Taibai Shan, Shaanxi, Kina. Foto: Sten Ridderlöf

Trädgårdskonst och stadsgrönska i Lustgården

Thorbjörn Andersson

Hur har utvecklingen inom trädgårdskonstens och parkvårdens område sett ut under det senaste seklet? På många sätt är vår årsbok Lustgården en bra mätare på det.

Föregående bilduppslag: Ronneby brunnspark. Foto: Åke E:son Lindman.

Föreningen för Dendrologi och Parkvård bildades 1920 och årsskriften Lustgården är lika gammal. Det är ett svårgripbart långt perspektiv som dessutom rymmer ett sekel som förmodligen varit mer händelserikt än något annat under mänsklighetens historia – det turbulenta 1900-talet. För att ge ett par bilder av förändringar i detta tidsdjup: Året före föreningens bildande hade Tyskland undertecknat Versaillesfördraget vilket innebar att första världskriget var över. I Sverige hade riksdagen just röstat igenom förslaget om kvinnlig rösträtt. Det var med andra ord en annan tid.

Under perioden som förlöpt har – med undantag för några dubbelnummer – Dendrologföreningens årsskrift kommit ut varje år. Det gör Lustgården till en av de svenska periodika inom sitt område som har haft längst uthållighet.

Så vad har hänt med tidskriftens innehåll på hundra år? Lustgården har tjänat som en dokumentation av föreningens verksamhet. De frågor som funnits belysta blir dessutom en spegel av tiden, sedd i ett samhällsperspektiv. Läser man igenom ett axplock av de texter som finns i de stundom ganska tjocka numren, ibland över trehundra sidor, så får man också en bild av förändringar, och kanske till och med av att föreningen har drivit vissa frågor där man lyckats påverka. Vi ska granska detta lite närmare i denna text, med speciellt fokus på trädgårdskonst samt stadsgrönska.

En fråga där föreningen var tidigt aktiv rör den offentliga miljön i städerna: gator och parker. Det skedde ibland före, ibland parallellt med, samhällets gryende intresse för de demokratiska, offentliga rummen för alla medborgare och hur den kommunala parken byggdes upp som en del av folkhemmet. Samtidigt var slott och herresäten ett viktigt fokus för föreningen, särskilt som återkommande mål för de årliga exkursionerna. Detta ser vi framför allt under de tidiga åren. En annan tydlig förändring rör det internationella perspektivet. Allt eftersom, och främst efter andra världskriget, ser vi en värld som öppnar sig även för Dendrologerna. Det avtecknar sig till exempel i att de för föreningen alltid viktiga exkursionerna under de senaste fyra decennierna vid allt fler tillfällen gått utomlands.

Valet av ämnen i årsskriftens texter vittnar också om förändringar. Ett exempel är när vägvården gör sitt inträde bland artiklarna, faktiskt redan på 1930-talet trots att privatbilismen gjorde sitt intåg på allvar i landet först på 1950-talet. Miljövården är en annan tidstypisk fråga och den dyker upp på det miljömedvetna och politiska

Tidstypisk vinjett ur första utgåvan av årsskriften.

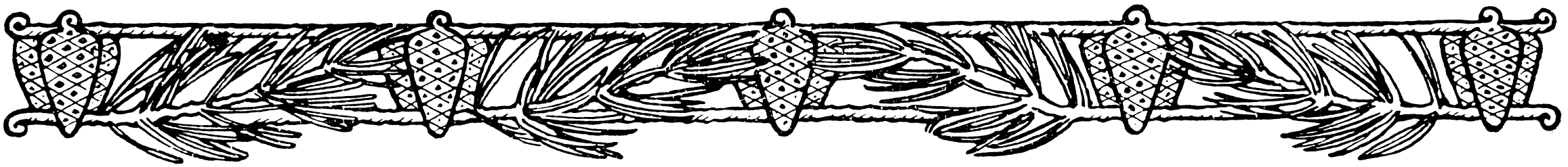

1970-talet. Det är ett årtionde som sammanfaller med en massiv exploatering av naturresurserna berg, skogar, vatten och med starkt negativ påverkan på landets naturvärden. Nu förekommer artiklar som skildrar hur man kan arbeta med grustäkter, med bebyggelseplanering i känsliga landskap och med dragning av kraftledningar. Med tiden kommer också det internationella närmare Sverige och Lustgården. Vi får läsa några texter på danska och senare även på engelska. Men låt oss ta det från början.

Om vi bläddrar i den allra första utgåvan av den årsbok som döptes till Lustgården och som föreningen beslöt att ge ut redan första året 1920, så finner vi något av en programförklaring tidigt i texten. Den står under en vinjett som är utformad som en tallgirlang med dekorativa kottar i den stilriktning som då rådde, och som vi kan kalla Arts & Crafts, och är skriven av Hugo Tigerschiöld. Här står bland annat:

”I gångna tider räknades bland de sköna konsterna även ’naturförsköningskonsten’ och den sågs som en syster till arkitekturen. Men människan hava nu för brått. I telefonernas och automobilernas tid gives icke ro att planlägga denna del av hemmet, att vårda den, att förhöja dess behag, icke ens ro att där återvinna dess själens hälsa.”

Som förebildliga exempel nämns Babylons hängande trädgårdar, Salomes lustgård i Höga Visan, klostrens andaktsfulla rosengårdar, morernas Alhambra med sina svalkande fontäner. Här lägger författaren Tigerschiöld, ägare till barockslottet Öster Malma utanför Nyköping, grunden för föreningens strävan och nämner också några högt satta föredömen. Men programförklaringen är faktiskt något som vi skulle kunna skriva under på även i dag. Byter man ut orden ”telefonerna och automobilerna” mot exempelvis ”skärmtid och arbetsstress” så känns orostecknen igen. Trädgårdens roll som den mentala återhämtningens plats är relevant också för vår egen tid, vilket många studier vittnar om. Den gröna refugen som rekreation för människor är också högst aktuell i den tätnande stad vi ser växa fram i dag. Sedan ett tjugotal år har vi försökt slå fast att parkerna är en del av det som konstituerar staden och ger den dess kvalitet. Vi kan alltså se hur motsvarande synsätt har utvecklats i vår egen tid med exempelvis trädgården som rehabilitering från stressrelaterade problem, vilket är en av de mera framgångsrika forskningsgrenarna på Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp i dag.

Valet av ämnen i årsskriftens texter vittnar också om förändringar. Ett exempel är när vägvården gör sitt inträde bland artiklarna, faktiskt redan på 1930-talet.

Trädgårdsarbetets vederkvickande effekt, i det här fallet i en trädgård för folk med funktionsvariationer. Foto ur Lustgården 1972.

Tigerschiöld fortsätter med en motbild till trädgårdens och parkens positiva värden och formulerar en besk kritik av vad han ser i trädgårdskonsten anno 1920. Det är tydliga utpekanden med retorisk kraft:

”I de flesta fall hava bara döda schabloner följts utan konstnärlig anda. Vi se ännu i dessa karaktärslösa anläggningar sådana smaklösheter som oljemålade gipsskulpturer, glaskulor och stora snäckskal samt tomtar av porslin eller terracotta, stående i gröngräset.”

Så såg ibland den folkliga trädgårdskonsten ut på 1920-talet som ett eko av det eklektiska mode som rådde på 1800-talets slut. Man skulle kunna tillägga att det alltid funnits en sådan ådra. Senare under 1900-talet berikades trädgårdarna med målade bildäck och väderkvarnar. År 1957 dök den rosa flamingon i plast upp för första gången och i dag lär det finnas flera plastflamingor än levande sådana. Och redan på slutet av 1600-talet fanns för övrigt målade figurer i trädgårdarna, exempelvis på fideikommisset Sandemars slott nära Dalarö söder om Stockholm. Trädgårdskonsten har alltid varit en intressant utgångspunkt för vad som anses vara god eller dålig smak.

Som några lysande undantag från det vi i dag kallar kitsch nämner Hugo Tigerschiöld det kungliga Sofiero på Öland, Ryfors i trakten av Mullsjö – den första engelska parken i Sverige ritad av ”riktiga engelsmän”, och säteriet Adelsnäs utanför Åtvidaberg, byggnad och trädgård uppförda i Arts & Crafts-stil 1883–1920 av tidens innearkitekt I. G. Clason (1856–1930) och således en splitter ny trädgård när Tigerschiöld skrev sin text. Valet av föredömliga anläggningar var inte en tillfällighet – som en av föreningens hedersledamöter planerar man att be att få utse kronprinsessan Margareta som tidigare hade visat stort intresse för trädgårdskonsten och dessutom skrivit de två böckerna *Vår trädgård på Sofiero* (1916) och *Från blomstergården* (1917). I årsboken 1920 finns också passande nog en text om Ryfors, som även i dag är ett besöksvärt gods uppbyggt som ett brukssamhälle och med park i engelsk stil av far och son Edward och Henry Mitner i mitten av 1800-talet. De tillhör inte namn som levt kvar inom den svenska trädgårdskonsten. Vad gäller Adelsnäs så har det i generationer ägts och skötts av baroniet Adelswärd, vars företrädare redan från början var engagerade i den nya föreningen: Theodor Adelswärd framträdde under föreningens barndom. Sonen Gösta Adelswärd var aktiv på flera sätt och under en period även redaktör för Lustgården. På Adelsnäs byggde man upp en trädgårdsskola som var verksam 1900–1950, tidvis under ledning av Rudolf Abelin.

Föreningens ursprung, dess knytning till det kungliga och framför allt språkbruket i de äldre årgångarna förefaller kanske

något ålderdomligt. Det är trots allt hundra år sedan och det svenska samhället var ännu ett klassamhälle. Men författaren Hugo Tigerschiöld, som befann sig i den mera bemedlade delen av samhället, ger ändå prov på en social medvetenhet när han i sin programförklaring skriver: ”Det kommer ej an på måttet av dessa lyckans gårdar. De små fylla ofta sin uppgift bättre än de stora.”

På ytterligare en punkt är Tigerschiöld före sin tid och det gäller parkernas roll i staden och faktiskt även med en politisk medvetenhet om den framväxande arbetarklassen. Han skriver: ”För detta ändamål är det av stor betydelse, att föreningen övar en stor inverkan på anläggningen och skötselvården av städernas stora parker och blomsterparterrer, som äro avsedda till vederkvickelse för de tusen sinom tusen, som sakna den trädgårdstäppa de efterlängta. […] För den nya Föreningen för Dendrologi och Parkvård föreligger alltså ett stort arbete med ett ädelt syfte. Denna förening vill väcka kärlek till naturen och en kärlek, som tager sig uttryck i vårdandet av naturens skönhet.”

I dag, hundra år efteråt, kan man då konstatera att den kärleken nu har övergått i en överlevnadsstrategi. Inte bara den svenska naturen utan hela jordklotet är satt under hot som inte Dendrologerna kunde förutse år 1920. Möjligen hade vi kunnat förstå det 1962 när Rachel Carson skrev sin bok ”Tyst vår”, men den chansen tog mänskligheten inte. Därför har vi den klimat- och miljösituation som vi har idag.

Tigerschiöld träder fram som något av en ideolog för Dendrologföreningen och hittar skarpa vinklar för hur han ser föreningens arbetsområden. Uppmuntrad av Ryfors inskjuter han att det vore bättre om svensk trädgårdskonst tog intryck av den engelska trädgårdskonsten än den tyska. Tigerschiöld menar att

Ryfors engelska park från mitten av 1800-talet i engelsk landskapsstil. Foto: C. G. Dahl.

den tyska stilen är alltför dekorerande och tränger in för många motiv på en för liten yta. Redan i första numret fanns alltså påpekanden om vilken väg som skribenter i Lustgården menade att trädgårdskonsten borde gå.

Årsskriften anno 1920 hade ett omslag med en tecknad bild av en rutnätspergola med ovanliggande bågar, bevuxna med klätterrosor. Pergolan är flankerad av två pelarformiga träd och hela motivet är i tidstypisk Arts & Crafts-stil. Intressant är att Mauritz Hammarberg, stadsträdgårdsmästare i Stockholm och föreningsmedlem från starten, förstod den viktiga roll som det gröna offentliga rummet kunde fylla i staden men som knappast syntes bland Vasastadens hyreskaserner. När Hammarberg avgick 1936 rekommenderade han framsynt nog till sin efterträdare en stadsbyggare, och inte som han själv en trädgårdsman. Efterträdaren blev arkitekten Oswald Almqvist. Klarsynen om parkernas viktiga roll i staden skulle senare Holger Blom, den fjärde stadsträdgårdsmästaren i Stockholm, expediera på ett framgångsrikt sätt under den epok som vi kallar modernismen, alltså grovt räknat 30-tal till 70-tal. Blom tillträdde sin tjänst 1938.

Ett slags fortbildning var föreningens exkursioner. De har förekommit varje år alltsedan första året, de inledande åren till det närmaste omlandet. Radien utvidgades efterhand. Den första utlandsexkursionen gick till England 1935 och år 1988 drog man för första gången utanför Europas gränser. Exkursionerna var välbesökta och i varje årsskrift skildrades föregående års exkursion, ofta på ett familjärt och lite anekdotiskt sätt. Blandningen mellan humor och allvar, mellan akademisk efterforskande blick och amatörens förundran, har alltid varit ett kännemärke för Dendrologerna.

Lustgården är på många sätt en unik tidskrift i Skandinavien. Det finns få liknande tidskrifter som har en sådan lång kontinuitet. Idag ser vi i breda lager ett stort intresse för trädgård, kanske motsvarande intresse som fanns i tidiga 1900-talets Sverige och som resulterade i bildandet av Dendrologföreningen. Tidningskioskerna idag är fyllda med hundratals veckotidningar kring många ämnen

Redan tidigt publicerades danska texter, inte sällan med en annan uppfattning än vad de svenska kollegerna hade. Ritning från den tongivande danske trädgårdsarkitekten G. N. Brandts egen trädgård i Ordrup.

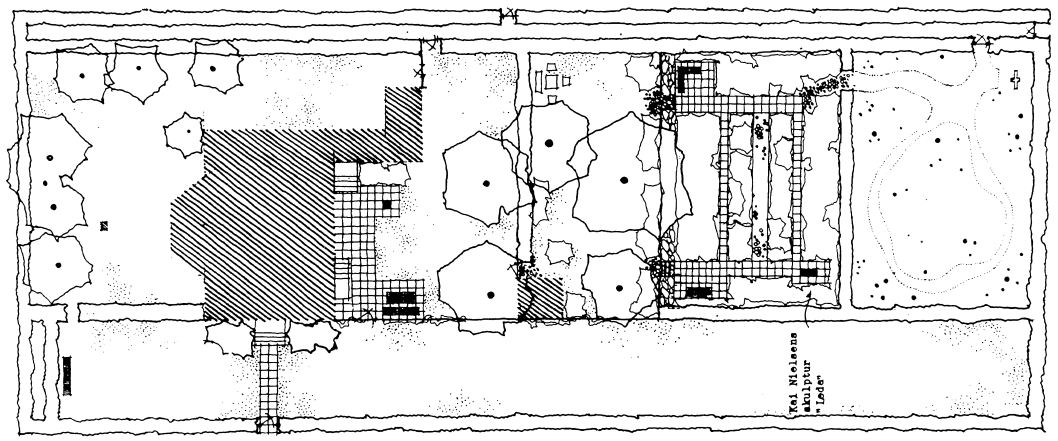

och trädgården är ett av de mest tydliga. Tittar man närmare på dessa exempel är det få som är över ett eller ett par decennier gamla. Det finns heller ingen annan periodisk skrift som förenar vetenskap, trädgårdskonst, botanik, skogsvetenskap och det som på ett lite gammaldags språk i de tidiga årgångarna kallas för *naturförsköningskonsten*. Det perspektivet är en grundbult i Lustgården och vittnar om något kanske typiskt för svensk trädgårdskonst, nämligen att natur och trädgård har med varandra att göra. Så är det till exempel inte i näraliggande Danmark. Det slår den profilstarke danske professorn i trädgårdskonst C. Th. Sørensen fast i en text som publiceras i årsskriften från 1970. Där uttrycker han sin tydliga åsikt att trädgårdskonst är konst och därmed basta. Att försöka efterlikna naturen har inget med konst att skaffa:

”Min udmærkede ven, Sven A. Hermelin, forklarade mig engang, at vi må give byens mennesker natur eller noget, der ligner natur, fordi en kontrast till stadens huse og gader er en simpel nodvendighet. Stort set og kort udtrykt har man en opfattelse af havekunst, som går ud på, at intil det 18de århundrades midte skabte man egentlige haver, ”stive” anlæg, men så vendte man tilbage til naturen, forlod den franske have, barockhaven, og gick over til den naturlige eler landskablige eller engelske have. Groft tegnet, men det er oppfattelsen, og den er forkert. I de såkaldte engelske haver er der ikke mere natur end i alle andre menneskeskabte anlæg, de er ofte lidet intressante og temmelig karakterløse. Der er meget ligetil att begripe dette. Havekunst – at forme haver og parker m.m. – er ett kunstneriskt bestemt arbejde. I detta at efterligne naturen er der inge kunstneriske muligheter, men i det att stilisere naturen og at inspireres af den, er der ufattelige rigdomme.”

Den här meningsskiljaktigheten mellan Sverige och Danmark om vad trädgårdskonsten ska vara är något av en kollegial batalj mellan systerländerna som man känner igen även idag. Per Friberg, professor på SLU Alnarp 1964–85 och skåning, tillhörde nog mera Danmark än Sverige i det avseendet och använde ofta citatet från C. Th. Sørensen för att framhäva den danska synen. Holger Blom, stadsträdgårdsmästare i Stockholm åren 1938–71 och en av dem som utvecklade den så kallade Stockholmsstilen, vilket var en tolkning av Mälarlandskapets natur inne i staden, berättade att han på tidigt 1970-tal bjöds in till en debatt i Köpenhamn om frågan och att stämningen var uppskruvad. Blom sa att han kände sig som en boxare som äntrar ringen. Bataljen kom emellertid delvis av sig på grund av Sørensens dåliga hörsel.

Uppsatserna i Lustgården ger en ganska klar bild av vad föreningens lite trevande profil var, en profil som ändå sedd i perspektiv av hundra år var tydligare än vad man skulle kunna tro, och som också har varit ganska konsistent genom åren. Den appell som fanns med i allra första numret står sig väl än i dag om man bara byter ut ett par rena anakronismer. Språket har förändrats, texterna blir kortare och rör sig från att vara uppsatser till artiklar, det rena kuriosakabinettet av mer eller mindre märkliga växter har delvis

Vi ska göra tolv nedslag under de hundra åren med lite olika mellanrum och med fokus på texter om trädgårdskonst och stadsgrönska.

försvunnit. Det var ett intresse som fanns under det sena 1800-talet inom all naturalia och det fanns en återklang av det synsättet i Lustgårdens tidiga nummer.

Vi ska göra tolv nedslag under de hundra åren med lite olika mellanrum och med fokus på texter om trädgårdskonst och stadsgrönska. I 1922 års Lustgården noterar vi texten *Kungsträdgården i Stockholm*, där platsen som sådan är minst sagt lika aktuell idag som då. Det är professorn i konsthistoria Ragnar Josephson som skriver. Josephssons text är egentligen en redovisning av den arkitekttävling som just genomförts om den då trista och ensartade Kungsträdgården, som vid den tiden mest var en grusad exercisplats för Stockholms garnison, gjord så under Karl XIII:s tid. Josephsson beskriver parkens långa historia och prisar den tydliga mittaxelns styrka och hur den gav enhet till parkens annars nästan labyrintiska rikedom. Det är en intressant artikel där vi förs framåt i tiden och Josephson menar att parken nu är offer för ”första etappen i 1800-talets förstörelsearbete av 1700-talets struktur”. Det är ett tonläge som känns igen från såväl dagens hopträngning av innerstaden som 1970-talets rivningar av nedre Norrmalm. Målarprinsen Eugen hade 1921 sänt en skrivelse om Kungsträdgårdens torftiga tillstånd, som mottogs av Rådet till Skydd av Stockholms Skönhet. Man kan ana att Dendrologerna låg bakom mycket av det skrivna. Skrivelsen fick det utmärkta resultatet att man utlyste en tävling. Vinnare blev arkitekten David Dahl, och Josephson går igenom hans förslag liksom de övriga prisbelönta bidragen.

1924 års årsskrift innehåller en text av Torben Grut, arkitekten bakom Stockholms stadion (1912) och även slottsarkitekt för Solliden på Öland. Grut beskriver denna anläggning som började byggas 1906. För trädgårdarna var den trädgårdsintresserade drottning Victoria högst aktiv. Hon var den som 1920 blev föreningens beskyddare. Drottning Victoria gick ur tiden 1924. I minnesordet i Lustgården det året framgår att ”arkitekten [för Solliden] var Torben Grut men denne har själv framhållit, att Drottningen själv dikterade allt, in i minsta detalj, så som hon i fantasien sett det hela framför sig”.

År 1930 är ett jubileumsår då Lustgården utkommer med sitt tionde nummer. Robert E. Fries, professor på Bergianska trädgården i Stockholm, gör en tillbakablick. Han konstaterar att av de två huvudsakliga verksamhetsfälten dendrologi samt parkvård har dendrologin under föreningens första tio år fått stå i förgrunden. Paradoxalt nog är det i samma nummer som stadsingenjören från Malmö, Erik Bülow Hübe, presenterar sin text som fick viss påverkan på just parkvården och som hade rubriken *När kommer trädgårdskonstens funktionalism?* Vi befinner oss i samma år som det stora funktionalistiska genombrottet i Sverige inträffar i form av Stockholmsutställningen vid Djurgårdsbrunnsviken. Bülow Hübe för fram en skarp kritik av vad han menar är ett stelnat trädgårdsideal. Han anser att trädgårdskonsten är klichéartad och stillastående och tycker sig se ett långsammare sätt att anamma

nya ideal än vad byggnadskonsten visar. ”Trädgårdsanläggarna måste lära sig att avstå från användandet av onödiga stilmotiv för deras egen skull och sträva efter att allenast åstadkomma enkla och harmoniska lösningar utan att nödvändigt överallt behöva visa allt, vad man kan”, skriver Bülow Hübe. ”De stora privatträdgårdarnas tid är förbi”, fortsätter han. Tillsammans med Malmös stadsträdgårdsmästare Birger Myllenberg hade han redan femton år tidigare ritat den viktiga Pildammsparken i Malmö. Nu förutspår Bülow Hübe att stadsparkerna kommer att bli trädgårdskonstens genombrott in i den nya tiden. Det är en tidig programförklaring som skulle komma att få stor betydelse. Den skulle följas upp av Stockholms stadsträdgårdsmästare Osvald Almqvist och efter honom Holger Blom. Deras arbete i Stockholm med den socialt inriktade parken till stadsbornas nytta och nöje blev nyskapande.

Problemet för yrket, säger Bülow Hübe, är att för att man ska kunna rita parker i städer måste ha en bakgrund i två hela utbildningar, arkitektur och hortikultur, och det är det få som kan kosta på sig. Därför är de som behärskar att rita parker antingen ”arkitekter som älskar växter” eller ”trädgårdsmän som hyser ett levande intresse för arkitektur”. Bülow Hübe konkluderar att när vi har en utbildning i detta dubbelfack, så ska också allt otåligt tal om trädgårdskonstens funktionalism bli onödigt. Bülow Hübe skulle få vänta. Det dröjde ända till 1970-talets början innan Sverige fick sin första landskapsarkitektutbildning.

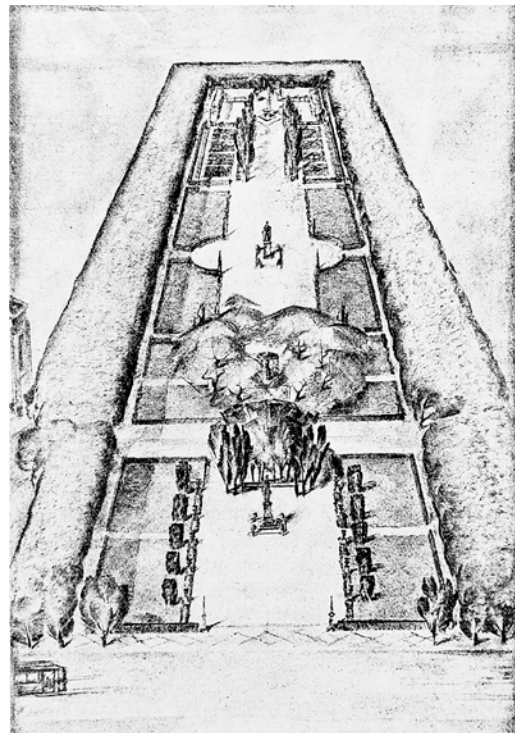

Offentliga parker har alltid varit en viktig del av Lustgårdens innehåll. Här David Dahls vinnande förslag 1921 till omdaning av Kungsträdgården, sett från söder med Strömmen i förgrunden.

Men på en punkt gissar han fel. Bülow Hübe har sett det funktionalistiska genombrottet och uppfattat det som att i husbyggnad är de nya materialen en viktig del av det som ska bli framtiden. Han gör motsvarande koppling till trädgårdskonsten och ställer sin tillit till trädgårdens material och därmed växterna. I själva verket skulle funkisperioden bli dyster just när det gäller växtanvändning. Aldrig har växtförteckningarna varit kortare. I det rationella och skötselfrias namn försvann först sommarblommorna, sedan lökväxterna, därefter perennerna och sedan klätterväxterna. Under 1960- och 1970-talen användes nästan bara träd och buskar och dessutom med ett mycket begränsat urval av arter.

Några artiklar signalerar nya ämnesområden för dendrologerna. Det är tre områden som sticker ut: en text om vägvård, en om flyttning av stora träd och en om försköning av industrins arbetsplatser medelst trädgårdskonst. Vägvården var ett stort ämne under framför allt på 1950- och 1960-talen, och här skriver Sven A. Lovén en text med rubriken *Vägarna i skönhetens tjänst* med exempel från

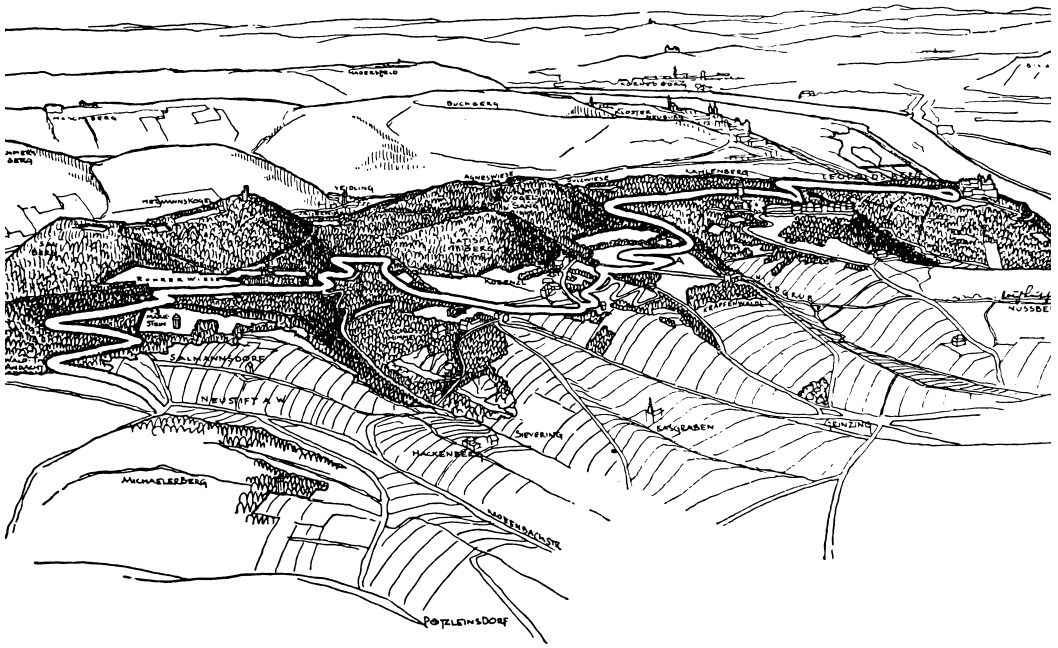

Höhenstrasse i Wienerwald. Österrikiskt exempel på en landskapsanpassad väggestaltning. Med ökande fordonshastigheter skulle vägarna strax få en betydligt rakare geometri. Lustgården 1935.

Österrike. ”Skönhetskraven kommo i skymundan”, propagerar Lovén. Det är framsynt med tanke på att privatbilismen tog fart i Sverige först på 1950-talet och att Sverige då var ett av Europas första länder där detta inträffade. En av landets tidiga så kallade vägvårdskonsulenter var för övrigt Sven A. Hermelin. Vägvården har en ifrågasatt historia i Europa, inte minst i samband med nazisternas stora motorvägsprojekt på slutet av 1930 talet. Den tyska landskapsarkitekten Alwin Seifert (1890–1972) arbetade då med väggestaltning efter biologisk-dynamiska principer, vilket bland annat innebar strikt användning av inhemska växter för att uppnå ett slags ”germanisering” av landskapet.

Sven Lundbäck skriver en artikel om flyttning av stora träd. Det framgår inte alldeles tydligt av texten men exemplen verkar hämtade från USA. Med tanke på årtalet, 1930, är det imponerande flyttningar som görs av träd med rotklumpar som av bilderna att döma är minst 4 kubikmeter stora. Även trädflyttningar skulle bli ett ämne som på allvar dök upp i Sverige betydligt senare (1980-talet) i allmän omfattning.

En viktig person i föreningen är den tidigare nämnda Sven A. Hermelin, friherre och en nestor inom svensk landskapsarkitektur. Hermelin kom med i föreningen 1926. Då var han 26 år. Han var såväl sekreterare och skattmästare som redaktör vid olika tidpunkter i föreningens historia, ibland i alla tre rollerna samtidigt, och en av årsskriftens flitigare skribenter. I 1930 års utgåva har han skrivit en text *Industri och trädgårdskonst.* Bakgrunden är en studieresa till England där han bland annat besökt Cadburys

chokladfabrik utanför Birmingham. Hermelin beskriver ”huru industriernas ledning med allvar gått in för att bereda sina arbetare möjlighet till rekreation av olika slag”. Dessa intryck skulle Hermelin snart få nytta av när han ritade första etappen av den nyuppförda Marabou chokladfabrik i Sundbyberg, på uppdrag av den filantropiske industrialisten norrmannen Henning Throne Holst. Marabouparken blev en av landets mest uppskattade parker och Hermelins medarbetare, Klaus Stritzke, beskrev parken senare i en återblick i Lustgården år 2007.

I Lustgården 1941 beskriver Inger Wedborn, partner på Sven A. Hermelins kontor, ett värdefullt naturområde i Bromma under titeln *Judarnskogen – ett stockholmarnas naturreservat*. Judarn kom att få stor betydelse för att utveckla den så kallade Stockholmsstilen inom svensk landskapsarkitektur och som företräddes av stadsträdgårdsmästaren Holger Blom och chefen för Parkavdelningens arkitektbyrå Erik Glemme på 1940–50-talen. Judarn hade även tidigare omnämnts av Uppsalaprofessorn Rutger Sernander i dennes bok *Stockholms Natur* från 1924. Botanikern Sernander var också en av de tidiga medlemmarna i Dendrologföreningen. Judarnskogen har på så sätt minst två gånger fungerat som förlaga för svensk landskapsarkitektur under 1900-talet. Om detta nämns inget vare sig i reservatsbeskrivningen eller på de skyltar som möter besökaren idag. Kanske är detta värt en kommande artikel i Lustgården. Inger Wedborn beskriver i sin text året 1941: ”Detta naturområde […] är ställt till allmänhetens förfogande. Naturen är dess tillgång. Dess värde består i att naturen lämnas orörd.” Ett fåtal år senare, 1941–43, skulle Norr Mälarstrand byggas, den internationellt välbekanta strandpromenaden som har Judarnskogen som inspirationskälla för sin gestaltning.

Den produktive Hermelin har också skrivit en text med titeln *Vandalism eller pietet?*. Den behandlar beskärningstekniker av träd i stadsmiljö. Hermelins poäng är att en nybeskuren trädrad kan se brutal ut och väcka förskräckelse hos amatören, men är en nödvändig väg att gå för långsiktig skötsel och uppbyggnad av träd i stadsmiljö, där ljus, luft och platsbrist kräver en annan syn på träden än ute i landskapet. Det exempel som används är en beskuren allé i Uppsala, utförd under stadsträdgårdsmästaren Per Boijerths ledning (se två jämförande bilder på sid 65). Artikeln är ett försvarstal för beskärning. Hermelin uttrycker det lakoniskt så: ”Människan är viktigare än träden.” Intresset för träd i stadsmiljö och för stadsinvånarnas vardagskvalitet är något som dyker upp under 1940-talet.

I Lustgården 1954/55 medverkar Per Boijerth med en översikt om Uppsalas parkhistoria från Olof Rudbeck och framåt. Boijerth var en av de starka trädgårdsarkitekter i offentlig förvaltning som tillsammans skapade en guldålder för de offentliga parkerna i många svenska städer. Det är märkbart att stadsträdgårdsmästarna håller på att formulera någonting nytt. När Boijerth beskriver Odinslund och Carolinaparken, gestaltade i något som i Uppsala

lite slarvigt benämns engelsk stil, förhåller sig Boijerth kallsinnig. Han beskriver parken som en plats ”dit marknadsgyckel stundom förlades”. Kanske är detta upphovet till Uppsalabon Owe Thörnqvists slagdänga *Rumba i Engelska parken*. Situationen beskriver den brytningstid som stadsträdgårdsmästarna i Sverige befann sig i–med det ena benet i äldre tiders prydnadsideal och det andra i den nya, socialt användbara parken, ett stadsbornas vardagsrum.

I årgång 1958/59 översätts bildtexter till engelska, ett tecken på en ambition att vara i alla fall delvis tillgänglig för läsare med annat modersmål än svenska. Sven-Ingvar Andersson, professor på Kunstakademiet i Köpenhamn men till börden svensk, framträder på sidorna med en text som ursprungligen varit ett föredrag. Andersson skulle komma att bli en av de skarpaste analytikerna i många därpå följande texter, alltid nyktert kritisk. Titeln på hans text är *Våra gamla trädgårdar och den nya tiden – bevara, förnya, förändra.* Andersson initierar här sitt synsätt som går ut på att restaurering inte behöver vara bokstavstrogen utan kan tillåta ett relativt stort inslag av förnyelse. Denna radikala syn skapade vissa konflikter mellan olika experter 25 år senare när lindalléerna vid Drottningholms slott på Lovön behövde bytas ut.

Sven-Ingvar Andersson konstaterar polemiskt att Sverige inte är ett betydande land inom trädgårdskonsten – Linnaeus världsglans hör till naturvetenskapen, inte trädgårdskonsten, skriver han, och refererar till vad man fick se på IFLA-kongressen (International Federation of Landscape Architects) som gått av stapeln i Stockholm bara några år tidigare, 1952. Anderssons kritik var djärv, någon skulle säga orättvis. IFLA:s internationella årliga kongress, som samlar landskapsarkitekter från hela världen, förlades till Stockholm just därför att Sverige då tydligare än något annat land hade tagit trädgårdskonsten i sin tids tjänst – nämligen det socialt medvetna samhället. Stockholm hade vid tiden världens mest progressiva parkpolitik under Holger Bloms ledning.

Episoden markerar återigen den ideologiska skillnaden mellan de två syskonländerna och som fortgår in i vår egen tid. Den har som belysts tidigare återkommit vid upprepade tillfällen. Hermelin rapporterade en gång från en studieresa i Danmark att danska trädgårdar innehöll så mycket växter att man inte kunde sätta ner foten utan att riskera att trampa på dem. C. Th. Sørensen replikerade i den text som återgetts ovan att i den svenska trädgårdskonsten såg han inte mycket av konst. Sven-Ingvar Andersson får nog betraktas som dansk i sitt synsätt och hade i stort sett hela sin gärning förlagd till Danmark.

Skiljelinjen går mellan den konstnärligt inriktade respektive den socialt användbara landskapsarkitekturen. Danmark med sitt flacka, uppodlade jordbrukslandskap är ett arbetslandskap där allting är möjligt vilket resulterar i lösningar som ofta är eleganta och grafiskt exakta åtminstone sedda på en planritning där allting avbildas uppifrån. Sverige är ett land med många naturgivna kvaliteter och en mosaikartad, kuperad terräng, vilken vi har en

tradition att ta till vara på. Svensk trädgårdskonst har därför till skillnad från dansk sin styrka i sektionen, alltså ett tänkt tvärsnitt genom terrängen, där man på ett annat sätt upplever topografin. Förmågan att förstå och utnyttja platsens befintliga tillgångar är ett svenskt adelsmärke. En dansk motsvarande specialitet är att tillföra nya former och geometrier som inte tidigare funnits där. Denna skillnad i synsätt har genom hundra år inte utvecklat sig till ett samförstånd utan snarare förblivit en ömsesidig kritik. Kanske har den sin orsak i det svenska naturlandskapets stora skillnader gentemot det danska odlings- och kulturlandskapet.

I numret finns också en text skriven av Sven A. Hermelin och

Före-efter-motiv från slottet Sturehov i Botkyrka, byggt på 1780-talet, arkitekt C. F. Adelcrantz, hus och trädgård. Foto: Gösta Selling.

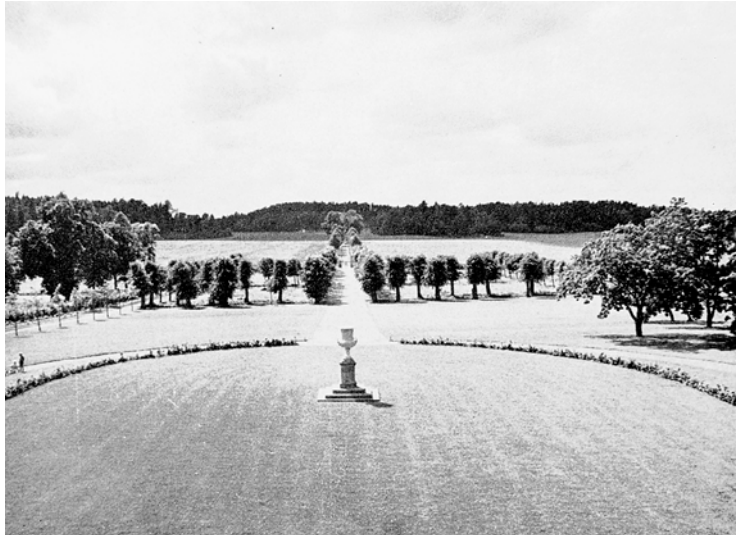

Bildparet visar ett tydligt stilskifte från den senare delen av den engelska landskapsstilen som kallas picturesque till något som innebär en stark förenkling. Foto: Lennart af Petersens.

Marabouparken i Sundbyberg, ritad av Sven A. Hermelin. Foto: Åke E:son Lindman.

Sven-Ingvar Andersson tillsammans, *Sturehof – en trädgårdsrestaurering*, där arbetet med detta Mälarslott beskrivs. Andersson arbetade som ung hos Hermelin, vilken snabbt såg den unge medarbetarens begåvning. När Andersson lämnade kontoret fick han i gåva Hermelins skalstock som en hedersbetygelse. Ideologiskt och i förhållandet till trädgårdskonsten fanns dock en stor skillnad mellan de bägge.

Lustgården av 1969/70 har ett artistiskt omslag, en starkt uppförstorad bild av femtio årsringar i tvärsnittet av en gammal ek. Vi befinner oss i jubileumsåret då Dendrologerna fyller halvsekel. Gösta Adelswärd, friherre och boende på Adelsnäs i Östergötland, är redaktör. Det är ett tjockt nummer (323 sidor) och innehåller en engelsk *summary*. Hermelin inleder med en tillbakablick som är ett slags gratulation till föreningen själv och ett tack till alla de goda krafter som genom åren har burit föreningen. En intressant fråga som Hermelin tar upp är dock hur det kom sig att föreningen bildades just vid tiden runt 1920. Hermelins tolkning är att det i tiden strax dessförinnan hade kommit ut flera böcker om ämnet. Han nämner norrmannen Schnitlers *Trädgårdskonstens historia i Europa* (1917), som blev ett standardverk, samt den ambitiösa inventering och uppmätning av svenska parker och trädgårdar som Arkitekturminnesföreningen startat 1918 och som gavs ut som planschverk. Detta, menar Hermelin, ökade det allmänna intresset för örter, buskar, träd och trädgårdskonst.

Numret innehåller ytterligare en text av C. Th. Sørensen kallad *Mennesket og Naturen*. Det är en starkt polemisk text, ursprungligen publicerad i en festskrift. Sørensen framhärdar i sin åsikt att

trädgårdskonst är konst med ett eget värde. Landskap, säger han, består av terräng, vegetation och byggnader. Trädgårdskonst däremot, har en egen nisch som inte tillhör någon av dessa. Han skriver sin ovillkorliga uppmaning i kursiv stil: ”At fagets folk erkender, at dyrkelsen af ’natur’ er en blind vej. At det erkendes, at arbejde med bevoksninger – havekunst i alle former – er en alvorlig sag, og det er uansvarligt att bortkaste de milliardbelob, der er tale om, så kritikløst som det göres idag. At det vogtes på de evnerige i faget.”

I det natur- och miljömedvetna 1970-talet i Sverige var detta en skarp tillrättavisning, en kastad handske som dock inte togs upp av svenska skribenter. Sørensen fortsätter i sin text med repetitionens retorik och skriver: ”Hvad betyder det at erkende det umulige i at vile skabe natur eler efterligne natur? For den, der skal arbejde med bevoksningen – landskabets andet element – er det advarsel om, at vejen er blind, den förer icke til noget. Lad oss bruge ordene havekunst og havearkitekt, de dækker aldeles udmærket området. Naturfredning, landskabspleje, og planlægning, parkpolitik o.s.v. er diffuse begreber.”

Sørensen, här i slutet av sin bana, försvarar det revir som han har varit med om att skapa och den respekt som han har byggt upp för sitt ämnesområde. Samtidigt håller just nu någonting att hända. Fältet är på väg att vidgas. Landskapsarkitekter griper in i nya ämnesområden, tidsenliga och aktuella. Ämnet är inte längre detsamma.

Den brittiske auktoriteten sir Geoffrey Jellicoe, bland annat medgrundare till IFLA 1948, har i Lustgården 1969/70 skrivit en text titulerad *The Modern English Landscape*. Svenske Holger Blom tillhörde för övrigt också den grupp som grundade IFLA. Per Friberg, som tillträtt Sveriges första professur i landskapsarkitektur på Alnarp 1964, introducerar i samma nummer av Lustgården ett antal av sina studenters examensarbeten under rubriken *Miljövården behöver landskapsarkitekter*. Några av arbetena är Lars Sandbergs *Kraftdistribution ur miljösynpunkt*, Anita Lindqvists *Vägen i landskapet* och Lennart Bergs *Skärgårdsbebyggelse i Bohuslän*. Det är alla titlar som markerar några av tidens angelägna frågor. Att vi befinner oss mitt under miljonprogramsåren och villamattornas tid märker vi också i ett studentarbete av Roland Palm med titeln *Uteplatsens problem vid enfamiljshus*.

1972 års Lustgården har en teckning av konstnären Lisa Bauer på omslaget. Hon skulle komma att göra omslagen till årsskriften under en följd av år. Omslaget visar almarna i Kungsträdgården, som varit föremål för den riksbekanta almstriden året innan. Detta är politiska år och det avtecknar sig även i Lustgården. Bengt Edlund, chefsarkitekt vid Stockholms parkförvaltning, skriver en polemisk text *Vill vi ha den grönska vi förtjänar?*. Det är en uppgörelse med miljonprogrammets undermåliga gröna miljöer som anlades på plansprängda makadambottnar eller i värsta fall betongbjälklag. Edlund menar att vi visste mycket väl att detta inte skulle fungera, men vi gick ändå rakt in i det. Vi fick med andra ord vad vi förtjä-

Ett av Lisa Bauers mer ödesmättade omslag till Lustgården föreställde almarna och Tehuset i Kungsträdgården, Stockholm, ett år efter den beramade almstriden.

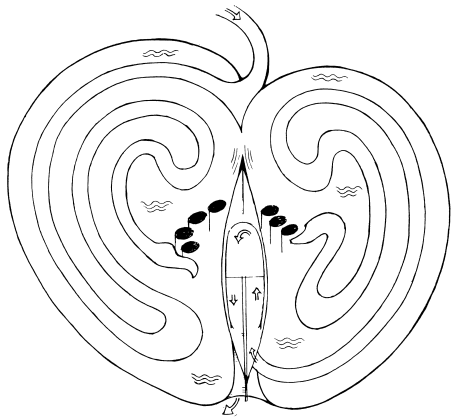

Avdelningen kuriositeter: den brittiske labyrintkonstruktören Randall Coates Beatleslabyrint för Liverpool Garden Festival 1982.

nade, men den retoriska frågan är vad vi egentligen tycker om resultatet.

1983 års Lustgården har även andra tidstypiska inslag. Walter Bauer skriver om trädvård och olika slags stamskador med exempel från Halmstad: *Daterade träd. Överstens lund I16 Halmstad*. Kjell Lundquist, en kommande redaktör för Lustgården, beskriver en intressant botanisk trädgård, Brooklyn Bothanic Garden i New York, bland annat med en exakt kopia av den zen-buddistiska trädgården i Kyoto, Ryoan-ji. En tidstypisk detalj är också att den brittiske labyrintkonstruktören Randall Coate har skrivit en text om hur det går till att rita en labyrint, exemplifierat bland annat av en Beatleslabyrint med en undervattensbåt i mitten av ett äpple, en lättlöst gåta för Beatleskännaren.

1994 års Lustgården har som ny redaktör landskapsarkitekten och universitetsadjunkten Kjell Lundquist. Såväl cirklarna som livsverken i dendrologins och parkvårdens tjänst sluts nu allt oftare. 25 år tidigare hade Walter Bauer bidragit med en text om trädgårdarna kring Kina slott på Drottningholm, nu skrivs Bauers minnesord av Lars Nyberg, för övrigt redaktör för detta jubileumsnummer. Årets träd är ett stående inslag sedan några år. 1994 är det alm, vilket kanske har att göra med den grasserande holländska almsjukan, och Lisa Bauer har tecknat omslaget med detta träd.

Gösta Adelswärd, själv tidigare redaktör, skriver en text rubricerad *Vad menade André Mollet? Ljung eller lingon?*. Mollet fanns med tidigt bland årgångarna som drottning Kristinas importerade trädgårdsmästare. Kanske speglar texten det intresse för närodlat som skulle komma tjugo år senare, kanske är det en rest från 1970-talets miljöintresse. Adelswärd drar en lans för lingon som buxbomsersättare. Möjligen var diskussionen också initierad av att Sven A. Hermelin hade använt det svenska alternativet gran som infattningsväxt till den södra terrassparterren i sitt arbete med restaureringen av Hässelby slotts trädgård.

Per Friberg, som avgått med pension från utbildningen för landskapsarkitekter vid Alnarp 1985, skriver i Lustgården 1994 en dubbelrecension av två danska doktorsavhandlingar. Bägge handlar om den danske nestorn G. N. Brandt. Det är Malene Hauxners *Fantasiens Have* samt Lulu Salto Stephensens *Tradition og fornyelse i dansk havekunst*. Friberg konstaterar att tillsammans med Magnus Olaussons avhandling *Den Engelska parken i Sverige* har det kommit tre avhandlingar inom ämnet under samma nådens år 1993, medan det tidigare totalt sett bara har gjorts två sådana arbeten i Sverige: Nils G. Wollins om Drottningholm (1927) och Sten Karlings om trädgårdskonstens historia i Sverige fram till stormaktstiden (1931). Forskningssidan inom ämnet skulle komma att explodera under de närmaste trettio åren. Noterbart är också att av de tidigare nämnda fem avhandlingarna har bara en gjorts på ett universitet med landskapsarkitektur i läroplanen, nämligen Hauxners. Övriga har gjorts på konstvetenskapliga institutioner.

Lustgården anno 2007 blir, för den som läst igenom ett antal årgångar, ett nummer med flera återkommande frågor sedan förr. Det är en styrka att en tidskrift med så lång historia kan följa samma frågeställningar så att läsaren kan förstå hur de förändras med tiden. Detta är året då ornäsbjörken blir tillgänglig på marknaden. Riksträd hade den utnämnts till redan 1985. Alla kommuner uppmanas plantera åtminstone ett dylikt som ett slags manifestation för intresset för träden. Wijs trädgårdar i Ockelbo som byggts upp under ledning av Lars Krantz, tidigare verksam vid Rosendals trädgårdar i Stockholm, blir utsedd till årets vackraste park. Man kan konstatera att vår egen tid är en tid för priser och utnämningar, möjligen på bekostnad av den akademiska anknytningen som tidigare fanns i föreningen.

Kjell Lundquist skriver nekrologen över Sven-Ingvar Andersson (1927–2007), den modige intellektuelle som med ungdomligt frimod satte sig upp mot självaste Nils G. Wollin i restaureringsdiskussioner. Andersson skulle med tiden själv inta rollen av en auktoritet i ämnet. Marabouparken i Sundbyberg hade beskrivits av sin skapare trädgårdsarkitekten Sven A. Hermelin redan 1935. Nu återkommer Hermelins kontorspartner Klaus Stritzke med en projektbeskrivning ett halvsekel senare. Stritzke är ytterligare en av de profiler som ofta medverkat i Lustgården.

Hundra år av Lustgården, med inriktning på stadsgrönska och trädgårdskonst, ger en palett av många av de frågor som varit angelägna under ett sekel. Typiskt för Lustgården – och för föreningen – är blandningen av intresserade trädgårdsamatörer och professionella. Utifrån ramen för denna text är det tre väsentliga ämnesområden som har följt med genom åren sedan starten 1920: den urbana kontexten, det samhälleliga medvetandet och intresset för det offentliga rummet. Förutom en social hemvist kan vi se Dendrologerna som en förening som vill påverka sina frågor med årsskriften Lustgården som skarpt verktyg, ett slags lobbyorganisation för att använda modernt språk. Redan från starten 1920 försåg man sig med kanaler som nådde upp till inflytelserika nivåer i samhället. Kanske är det dags igen.

Om författaren

Thorbjörn Andersson är landskapsarkitekt LAR/MSA och professor SLU samt kallad ledamot av Kungliga Konstakademien. Han är utbildad i Sverige och USA och har skrivit och medverkat i ett tjugotal böcker, bland annat *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år* (2000). Thorbjörn Andersson tilldelades år 2009 Prins Eugen-medaljen av H M Konungen för sina insatser för svensk landskapsarkitektur.

Summary

100 years of Lustgården with a specific focus on urban environments displays a solid development over the years, reflecting shifting ideals. However, the issues as such are surprisingly continuous. Public space in urban environs were already early on an important discussion. The strong belief in urban greenery as a remedy to stressed humans in a densifying city is also typical. The interest for polemic issues such as modernisms rough way of handling green space, and deviating opinions between Denmark and Sweden, is persistent. Parallel to this, documentation of private mansions and castles occurs often in texts as well as is target for the yearly excursions.

"Vår egen tids krav på enkelhet och sparsamhet med uttrycksmedlen"

Historiska parker och trädgårdsrestaurering under hundra år

Kolbjörn Wærn

Synen på parkvård och restaurering har ändrats en del under det sekel Lustgården funnits. De förändrade synsätten avspeglas i Lustgårdens artiklar alltsedan första numret. Kontrasten mot dagens uppfattningar blir tydligast i artiklar från årsbokens första årtionden.

Föregående bilduppslag: Gunnebos 1700-talsträdgård restaurerades på 1950-talet efter Walter Bauers ritningar. På 1990-talet påbörjades en ännu pågående restaurering, en av landets mest uppmärksammade under sernare år. Vy från öster med avenbokskonerna. Foto: Lars Nyberg.

För hundra år sedan var världen annorlunda. Hästekipagen trängdes på städernas gator, elektricitet i hemmet var förbehållet ett fåtal och huvuddelen av Sveriges befolkning bodde ännu på landsbygden. Levnadsstandard, kunskapsnivå och den allmänna mentaliteten i många avgörande frågor var helt annorlunda än i dag. Mot den bakgrunden är det påfallande hur relevanta många artiklar i Lustgårdens tidiga årgångar ännu upplevs. När man tränger bakom det yviga språkbruket känns frågeställningarna oftast både välbekanta och aktuella. Men denna översikt ska inte fokusera på de ståndpunkter som stått oförändrade genom årtiondena. I stället ska vi belysa de förändringar i inställningen till parkvård och restaurering som ägt rum under dessa hundra år. Citaten i artikeln härrör, när inte annat anges, från artiklar i Lustgården.

Föreningens syfte och målsättning

Det första numret av Lustgården från 1920 inleds med en portalartikel av kanslirådet, skalden och godsägaren Hugo Tigerschiöld där föreningens färdriktning stakas ut. Redan här kan man lägga märke till formuleringen ”att skapa en lustgård av hemmets omgivning”. Formuleringen avspeglar det fokus på parken och trädgården som en del av hemmet, som till stor del präglade föreningens första årtionden. Kanske hade detta delvis sin förklaring i att många av föreningens medlemmar hade egna parker att vårda. Intresset för parken och trädgården som en privat sfär kom dock att tonas ner allt mer under årens lopp och är i dag ett sällan förekommande ämne i Lustgården.

”Den [föreningen] vill kalla konstens ämnessvenner att ägna sig åt uppgiften att skapa en lustgård av hemmets omgivning i harmoni med byggnaden och utnyttjande av terrängens möjligheter.” (Hugo Tigerschiöld 1920)

Föreningen hade dessutom fokus på att inte bara understödja vården av befintliga anläggningar, utan även befrämja anläggandet av nya parker och trädgårdar. Citaten nedan av Tigerschiöld och konsthistorikern Ragnar Josephson är exempel på det framåtblickande perspektivet som ofta dyker upp under Lustgårdens första årtionden.

Under årens lopp har här skett en tydlig förändring genom att de historiska anläggningarna fått ett allt större utrymme i Lustgården, medan anläggning av nya parker och trädgårdar mera sällan tas upp.

”Under konstens vigda händer i samförstånd med trädgårdskulturens speciella sakkunskap skola gamla förfallna lustgårdar återupprättas och nya anläggas till ökad livsglädje för vårt folk.” (Hugo Tigerschiöld 1920)

”Det gäller icke att frammana det gamla, som en gång är borta; det gäller att med de nya förutsättningar, som nu finnas, skapa ett levande och konstnärligt inslag i vår stad, ett uttryck för vår tids kultur på detta område, och samtidigt ett värdigt fortföljande av den förnäma traditionen på denna klassiska mark.” (Ragnar Josephson om Kungsträdgården 1922)

I Lustgården från 1928 skriver den då 28 år gamle trädgårdsarkitekten Sven A. Hermelin om de gamla trädgårdarna vid Hellekis och Råbäck på Kinnekulle. Det är påfallande hur Hermelin lägger fokus på trädgården som en del av hemmet ”*en kär uppehållsort för vederkvickelse och familjeliv*”, medan trädgårdarna som historiska anläggningar knappast diskuteras. Hermelin påtalar svårigheten att skapa en tilltalande anläggning av en åldrad park och föreslår tillägg av nya trädgårdsrum eller kanske en bassäng.

Hugo Tigerschiöld (1860–1938), en av initiativtagarna till bildandet av Föreningen för dendrologi och parkvård. Etsning av Anders Zorn (beskuren).

”Några synpunkter beträffande prydnadsträdgårdens huvuduppgifter, som dock torde vara gemensamma för alla, som befatta sig med trädgårdskonst, äro: 1) att den på ett harmoniskt och värdigt sätt inramar och framhäver den arkitekturskapelse, den omgiver, samt 2) att den under så lång tid av året som möjligt är ägaren och hans familj en kär uppehållsort för vederkvickelse och familjeliv. […] Det är ofta förenat med mycket stora svårigheter att av en dylik gammal park skapa en tilltalande anläggning. Lyckligast torde i de flesta fall vara att på lämpliga platser i parken lägga in några starkt avgränsade, regelbundna trädgårdar – små avgränsade, trevliga rum med exempelvis rosor eller perenna växter. En regelbunden bassäng med näckrosor eller dylikt kan vara det arkitektoniska motiv, som fordras som kärna i kompositionen. […] Erkännas måste, att många svenska trädgårdar ur estetisk synpunkt framstå mindre tilltalande och att deras ägare borde lägga långt större vikt på att höja deras skönhetsvärden – icke endast genom plantering av vackra blomster utan främst genom att söka komponera samman byggnad och trädgård till ett helt – till ett hem!” (Sven A. Hermelin 1928)

Hermelin beklagar att ett förslag i denna riktning till komplettering av parken vid Hellekis, upprättat av arkitekten I. G. Clason, inte kom till utförande eftersom ägaren ansåg att den nuvarande karaktären därmed skulle gå förlorad. ”Att detta projekt icke kommit till utförande torde huvudsakligast bero därpå, att gårdens herre anser, att anläggningen i allt för hög grad skulle förändra [ställets] karaktär.” En sådan frimodig inställning till den historiska parken hittar man sällan i Lustgården i vår tid – förhållandet till gamla parker är i dag ofta präglat av strikt antikvariska aspekter. Ändå skulle troligen många av de anläggningar som inte tillhör vårt lands allra främsta kulturarv må bra av att vitaliseras genom en viss anpassning till brukarnas behov.

Om historiska stilar

Det råder inget tvivel om att det är barockens trädgårdskonst som utgör idealet bland Lustgårdens skribenter under årsskriftens första årtionden. Tessins Drottningholm lyfts ofta fram som höjdpunkten inom svensk trädgårdskonst.

Men även den engelska landskapsparken anses berömvärd, i synnerhet de engelska förebilderna och ett mindre antal svenska

Drottningholms broderiparterr och vattenparterr (i bakgrunden) efter Walter Bauers restaurering på 1950-talet. Buxbomsbroderier och växtlister har ersatts av gräs, i linje med "vår egen tids krav på enkelhet och sparsamhet med uttrycksmedlen", som Walter Bauer uttryckte det i Lustgården 1969/70. Foto: Lars Nyberg.

anläggningar, särskilt de som Fredrik Magnus Piper varit engagerad i. Men med 1800-talet dör trädgårdskonsten som en självständig konstform i Sverige, att döma av Lustgårdens skribenter. Professorn och landskapsarkitekten C. Th. Sørensen i Danmark beskrev epoken som "dilettanternas århundrade" och i detta instämde troligen de nedan citerade skribenterna konsthistorikern Nils G. Wollin, Hugo Tigerschiöld, arkitekten Hakon Ahlberg, pomologen Carl G. Dahl och Sven A. Hermelin. I dag hittar man inte sådana rättframma och tydliga värderingar av trädgårdskonstens olika stilar i Lustgårdens artiklar. För en rättrogen trädgårdshistoriker är alla avtryck från alla stilepoker lika mycket värda.

"Men tack vare sin för våra förhållanden imponerande karaktär och först och främst tack vare sina ädla proportioner förtjänar Drottningholms trädgård samma rangställning i Sverige som Versailles ännu obestritt innehar i Frankrike." (Nils G. Wollin 1926)

"Det var barockens trädgårdskonst, den franska, rätlinjiga, rika. Av dessa skapelser av en hög kultur finnes tyvärr icke mycket kvar under pietetsfull vård. Det mesta har helt enkelt fått förfalla. […] Någon ny trädgårdskonst har sedan [den engelska parken] icke framträtt i vårt land och på det hela taget icke alls någon trädgårdskonst, som kan räknas bland de sköna konsterna. […] Denna ädla konst, som jämväl vill förhöja byggnadens skönhet, synes hava blivit övergiven av arkitekturen, kanske därför att den senare själv under en stor del av förra århundradet fört en tynande tillvaro." (Hugo Tigerschiöld 1920)

"Vilken ställning har trädgårdskonsten i vår tid? Kan den gå vidare på de banor, som den lämnade, då den sjönk ned från konst till hantverk, från en hög och central ställning till glömska, missförstånd, ringaktning? […] Vi äro helt visst alla övertygade om betydelsen av denna konstart, lika väl som vi äro medvetna om, huru den under 1800-talets senare del i många avseenden försummats." (Hakon Ahlberg 1922)

"Det synes mig dock, som om den utveckling av engelsk trädgårdsanläggningskonst, för vilken man har att tacka H. Repton, sir Joseph Paxton, Edward och Henry Milner samt W. Robinson, dock förtjänar att ihågkommas. Det kan väl icke förnekas, att just dessa män bragt den engelska parkanläggningskonsten till en utomordentlig höjd, och det är blott skada, att man här i Sverige under nästan hela 1800-talet sökte sina ideal hos den tyska smakriktningen inom trädgårdskonsten i stället för att följa den "naturliga" stilens mera moderna utveckling i England." (Carl G. Dahl 1920, upprepat av Sven A. Hermelin 1971)

Anpassning till den moderna tidens krav

I de kretsar som arbetade med vård av historiska parker gällde länge att den historiska anläggningen måste anpassas till modernitetens krav, så som bl.a. Sven A. Hermelin hävdade. En grundlig historisk genomgång borde gärna göras, men sedan var det trädgårdsarkitektens uppgift att tolka denna information på ett sätt som var praktiskt, ekonomiskt, vackert och i linje med samtidens ideal. Inte minst gäller detta trädgårdsarkitekten Walter Bauer, som kom att bli en flitig skribent i Lustgården, med många historiska parkanläggningar bland sina uppdrag. Behovet att anpassa till samtiden var nog ofta djupt känt, men under årtiondena omkring 1960 kunde denna ståndpunkt troligen även vara en anpassning till tidens mentalitet – under modernismens landvinningar ville ingen bli beskylld för att vara en drömmare och bakåtsträvare. Landskapsarkitekten och sedermera professorn Sven-Ingvar Andersson ger uttryck för samma tankegångar i en artikel i Lustgården 1958–59. Här formuleras även hur de moderna inslagen bör stå fram i kontrast till den ursprungliga anläggningen, alla försök till kamouflering av förändringarna fördöms. Denna inställning kontrasterar mot dagens uppfattning inom trädgårdsrestaurering, så som den bland annat förs fram av Riksantikvarieämbetet. Målsättningen är att nya tillskott eller ändringar i möjligaste mån ska döljas eller smälta in i den befintliga anläggningen.

På Gunnebo eftersträvas i dag hög autenticitet inte bara när det gäller de rekonstruerade delarna av trädgården. Även skötseln ska i möjligaste mån ske med gamla material och metoder – en inställning som nog var helt främmande för 1900-talets pionjärer inom trädgårdsrestaurering. Putsning av gräsytorna vid Gunnebo med lie. Foto: Kolbjörn Wærn.

Den norra delen av Carl Wilhelm Carlbergs anläggning på Gunnebo. Foto: Lars Nyberg.

”Ett känsligt utnyttjande av relativt små medel måste, icke blott av ekonomiska, utan även av konstnärliga skäl, bliva riktlinjen för den svenska trädgårdskonsten.” (Hakon Ahlberg 1922)

”Ingen av de gamla trädgårdar, som bevarats åt oss, ser ut så, som dess anläggare tänkt sig dem. Det är icke endast Villa d’Este och Drottningholms park, där detta kommer till synes, i varje gammal trädgård se vi detsamma. Den utsprungliga solljusa, öppna trädgården övergår i en lummig lund, gångarna växa samman till skuggiga tunnlar, trädgården byter ansikte. Och får sin tredje dimension. Ehuru detta merendels stämplas såsom förfall, är det dock ofta en högre fulländning. […] Må man därför gå varsamt fram, då gamla trädgårdar skola moderniseras.” (Erik Bülow-Hübe 1930)

”Förslaget till omläggningen bygger alltså i väsentliga delar – de sex kvarteren – på de visserligen sparsamma men historiska dokument som stått till buds. Övriga delar är anpassade efter vår tids sätt att uppleva en park av den typ och storleksordning som det här är fråga om.” (Walter Bauer 1954/55, om restaurering av parken vid Sundbyholm)

”Det är ett rimligt krav att den som äger och vårdar en gammal anläggning också kan få njuta den moderna ’uterumsträdgårdens’ fördelar, och att även historiska trädgårdar får anpassas efter den moderna människans behov av utomhusrekreation. Hur detta skall göras, är ett svårlöst och ofta debatterat problem. En möjlighet är att nyskapa för det moderna behovet i trädgårdens stil, men som regel måste man nog säga, att moderna företeelser klär mycket illa i historisk dräkt. Den tid då man byggde transformatorbyggnader som kyrktorn är förbi, och vi önskar inte återinföra den i trädgården. Det är ärligare och riktigare att göra de moderna arrangemangen klart moderna. […] Det är emellertid viktigt, att sådana tillägg ges en tillfällig karaktär, så att de underordnar sig trädgårdens helhet.” (Sven-Ingvar Andersson 1958/59)

Den övre terrassen i Gunneboträdgårdens södra del. Den rödfärgade fritrappan, balustrader, staket och spaljéer är i sen tid omsorgsfullt rekonstruerade efter Carl Wilhelm Carlbergs detaljerade ritningar. Foto: Kolbjörn Wærn.

Terminologin struktureras

Under Lustgårdens första årtionden talades det sällan om restaurering av historiska anläggningar. Fokus låg på att vårda de gamla parkerna och i viss mån anpassa dem till de nya behov som uppstått. Men så småningom blev frågan om restaurering mer påträngande, inte minst genom Walter Bauers arbeten med många av landets främsta trädgårdsanläggningar. Begreppet restaurering användes länge ganska vidlyftigt, avseende olika typer av insatser i historiska anläggningar. I sin artikel i Lustgården 1958/59 försöker Sven-Ingvar Andersson att skapa ordning i begreppen:

”Men beträffande den inriktning man vill ge restaureringen, kan man särskilja ett par olika vägar, som leder till olika resultat: pastisch-restaurering – antikvarisk restaurering – nyskapande restaurering. […] Det är [pastisch-restaureringens] styrka att den, rätt använd, ger ett enhetligt resultat, en stilren om också inte dokumentarisk bild av ett trädgårdshistoriskt skede. Sitt största värde har den däri att den gör det möjligt att skapa miljö kring en bevarad byggnad. När den användes i imiterande syfte i nyanläggningar är

Vi som länge arbetat i skuggan av Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk har fostrats till att vara originalen trogna, utan kompromisser med samtidens behov.

den givetvis lika förkastlig som nytillverkning av antikviteter och förtjänar då all den nedvärdering som ordet pastisch kan rymma. […] Medan sjöterrassen på Drottningholm är en pastischanläggning, så är Drottningholmsparken i sin helhet ett exempel på en antikvarisk vård. Här ligger Tessins karolinska lustgård omgiven av Pipers romantiska park och med resterna av 1800-talets lummiga strandvegetation intill den forna kajen. Upplevelsen blir inte entydigt stilhistorisk, men den berikas genom växelverkan mellan de olika epokerna. Till den antikvariska restaureringens krav på ärlighet hör, att alla tillägg och ändringar, som kan befinnas påkallade, görs på ett sådant sätt, att de inte kan förväxlas med originalet. Eftervärldens forskning skall inte behöva tveka om vilket som är ursprungligt eller senare tiders tillägg.

[…] Litet vid sidan av kommer den form av återställande, som arbetar efter befintliga uppmätningar eller ursprungliga projekt. När man t.ex. på nytt anlägger en vattenparterr i Drottningholms lustgård eller återuppför verandan på Gunnebo, så sker det efter Tessins respektive Carlbergs ursprungliga ritningar och har ingenting med pastischens mera osäkra åtgärder att göra. […] Då man på detta sätt förnyar trädgårdar eller trädgårdsdetaljer är det viktigt, att man så troget som möjligt följer förebilden. Avvikelser kan bli nödvändiga av olika skäl, men de bör bestå av förenklingar, inte av stiländringar. Man kan i en parterr utesluta de detaljerade buxbomsslingorna och nöja sig med kvartersindelningens bårdplanteringar, men man bör inte medvetet ändra mönstret." (Sven-Ingvar Andersson 1958/59),

I det som Sven-Ingvar Andersson i citaten ovan kallar antikvarisk restaurering skall således alla ändringar utföras så att det tydligt framgår att de inte tillhör den ursprungliga anläggningen – en uppfattning som inte delas av dagens kulturmiljövårdare. Ett aktuellt fall gäller restaureringen av broderiparterren på Drottningholm, där Riksantikvarieämbetets ståndpunkt är att inga nya tillägg såsom buxbomsbroderiernas stålkantstöd bör vara synliga. Gunnebo är ett annat exempel på ändringar och nytillskott som gjorts med sådan autenticitet att de inte kan skiljas från originalet.

I den del av citatet som behandlar återställande efter befintliga uppmätningar skriver Sven-Ingvar Andersson att förenklingar kan genomföras men att stilen inte får ändras. Andersson ger som exempel att buxbomsslingorna i en broderiparterr kan uteslutas så länge den omslutande buxbomsbården bevaras. Troligen syftar exemplet på Drottningholms broderiparterr, som vid denna tid höll på att restauereras under Walter Bauers ledning. Där gjordes just denna förenkling, bestående i att broderierna ersattes av gräs, och de omgivande blomsterrabatterna ersattes av tre band med tegelkross, diabas respektive gräs. Vid en jämförelse mellan broderiparterrens avbildning i Suecia-verket och ett foto på den nyrestaurerade parterren blir det tydligt att den utförda förenklingen i högsta grad påverkat stilen och parterrens karaktär. Tessins broderiparterr sjuder av barockens mångfald av form och färg,

Drottningholms nyrestaurerade broderiparterr och vattenparterr (i bakgrunden) 1957. Gestaltningen speglar funktionalismens strävan efter ljus och luft. Den svala och strama utformningen kontrasterar mot barockens frustande mångfald så som den framställs i Sueciaverket. Foto: Walter Bauer.

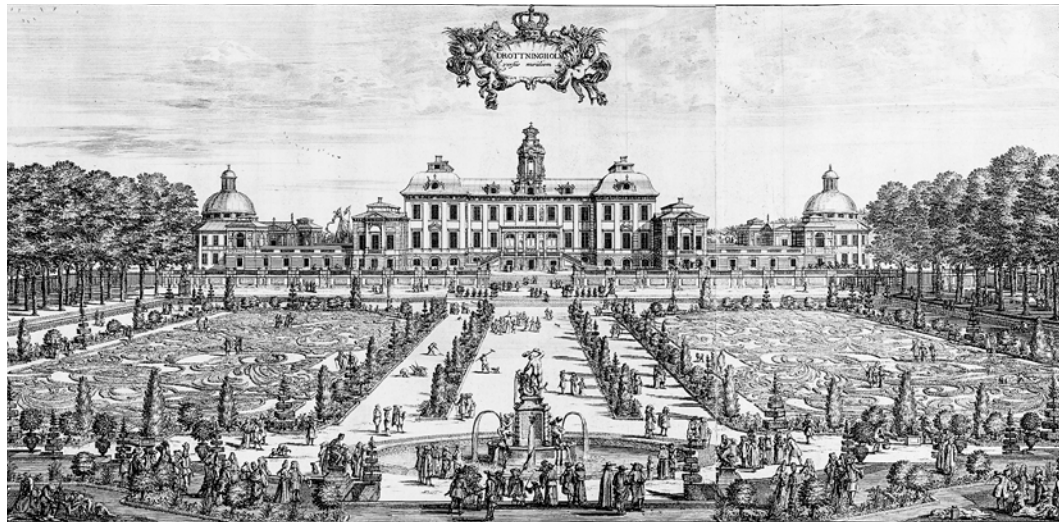

Broderiparterren i Drottningholms barockträdgård avbildad i *Suecia antiqua et hodierna* omkring år 1690. Avbildningen anses vara relativt rättvisande. Buxbomsbroderierna bildar slingrande fantasiväxter och drakhuvuden, och de långa s.k. plattebanden innehåller en mångfald av buskar, topiaries (figurklippta buskar), perenner, annueller, lökväxter och orangeriväxter.

Häckar i de s.k. gustavianska boskéerna i Drottningholms barockträdgård. Walter Bauer skrev angående häckarnas höjd: ”Man bör kunna se över dem, uppfatta dem som självständiga former – inte endast som väggar kring en serie rum.” Sedan dess har häckarna höjts, enligt senare tiders önskemål om tydligare rumsverkan. Foto: Kolbjörn Wærn.

medan den restaurerade parterren andas modernismens svala stramhet.

Bevara, förnya, förändra

I artikeln från 1958/59 resonerar Sven-Ingvar Andersson kring begreppen *bevara, förnya, förändra*. Resonemangen är representativa för sin tid och till stor del giltiga än i dag, även om det i dag inom kulturmiljövården sällan talas om förändring av historiska parker för nya funktioner. Vi som länge arbetat i skuggan av Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk har fostrats till att vara originalen trogna, utan kompromisser med samtidens behov. Men som tidigare påpekats skulle troligen många historiska parker och trädgårdar som i dag pliktskyldigt underhålls på en beklämmande miniminivå vitaliseras av en viss förnyelse och förändring för att motsvara nya behov.

”Det finns i vårt land en stor mängd äldre och yngre trädgårdar, som var och en vittnar om gångna tiders trädgårdskultur. En del vårdas ännu med intresse och kunnighet, andra känns som besvärande belastning och vårdas sämre. Men alla hör de till det trädgårdsarv, som vi vill rädda över till kommande generationer. Bevara, därför att vi behöver dem som konstverk och som kulturhistoriska minnesmärken likaväl som byggnader och konstföremål. Förnya, därför att en trädgård är underkastad det levande materialets förgängelse, men å andra sidan är lika odödlig som livskraften i generationer av växter. Förändra, därför att vi som skall leva med dem förändras och kräver nya funktioner inom trädgårdens gamla ram.” (Sven-Ingvar Andersson 1958/59)

Ett ofta återkommande inslag i Walter Bauers trädgårdsrestaureringar var sänkning av höjden på häckar och boskéer. Detta får ses som en form av förnyelse och förändring i modernismens anda – in med ljus och luft i trädgården! I Lustgården 1969/70 skriver Bauer om arbetena med trädgården vid Kina slott på Drottningholm. Här framgår i korthet hur Bauer själv motiverade sänkningen av häckarna. I artikeln beskriver han även hur restaureringen bör följa ”vår egen tids krav på enkelhet och sparsamhet med uttrycksmedlen”. En fullständig restaurering är enligt Bauer varken möjlig eller önskvärd.

”Häckarnas höjd omkring en meter. Man bör kunna se över dem, uppfatta dem som självständiga former – inte endast som väggar kring en serie rum. Då får de plana och vertikala sidorna ett egenvärde. Med sina gren- och lövmassor, sitt ljus- och skuggspel och

sitt rörelseschema i den kuperade terrängen kan deras relief uppfattas nästan som mönstret i en parterr. […] Det är uteslutet att i detalj rekonstruera allt detta och knappast heller önskvärt. Följer man Adelcrantz strama plan med dess träd och häckar och lägger in dem så exakt det är möjligt i förhållande till befintliga byggnader och omgivande natur, då har man tagit så mycket hänsyn till arkitektens intentioner som det är möjligt och samtidigt följt vår egen tids krav på enkelhet och sparsamhet med uttrycksmedlen.” (Walter Bauer 1969/70)

I en artikel i Lustgården 1971 skriver Sven A. Hermelin om den engelska parken på Ryfors i Västergötland. Hermelins förslag till förnyelse och förändring i form av anläggande av en golfbana visade sig vara profetiskt. Femton år efter artikeln bildades Ryfors golfklubb och en stor del av parken upptas i dag av golfbanan.

”Skulle förhållandena här i landet ändra sig därhän, att det inte längre är ekonomiskt försvarligt att hålla betesdjur, skulle det kunna betyda att parklandskapets öppna ytor snabbt förbuskades. Då återstår mänskligt att döma bara ett sätt att effektivt rädda denna unika skapelse åt eftervärlden. Betesdjuren skulle ersättas av ’greenkeepers’, som skulle vårda en golfbana. Enligt uppgift lär den golfbana, som på sin tid anlades här vid Ryfors, vara den allra första i landet. Om hela detta fantastiska parklandskap toges i anspråk för detta ändamål, och anläggningen gjordes med förståelse för dess egenart, kunde måhända landets första golfbana också bli dess vackraste. ” (Sven A. Hermelin 1971)

Illustration av Lisa Bauer 1950 av den tänkta utformningen av trädgården öster om Kina slott i Drottningholms slottspark. Walter Bauer tänkte sig häckar med en höjd av omkring en meter. I dag är häckarna betydligt högre. Lustgården 1969–1970.

Landskapsvård – den svenska hagen

Naturvård och landskapsvård har från och till behandlats i Lustgården allt sedan första numret 1920, om än under andra benämningar. Ett särskilt omhuldat inslag i det svenska kulturlandskapet har utgjorts av hagen. I sökandet efter en nationell identitet har hagen och ängen framstått som genuint svenska företeelser och värdet av deras bevarande framhålls i flera artiklar under årsskriftens första årtionden. Ämnet försvinner sedan oförmärkt ur spalterna. Här citeras endast ett utdrag ur Tigerschiölds portalartikel från 1920:

”Hagen är många svenska gårdars enda park. Skönhetsvården bör sträcka sig till denna specifikt svenska naturbildning, ofta oförlikneligt skön med sina öppna, saftigt gröna vidder, sina slutna skogsbestånd, sina mossbelupna klippor, sina fristående majestätiska ekar och bokar, sina vitstammiga björkar, lutade över en insjös vattenspegel. Skönhetsvården där ger ofta oväntat i behåll många famnar ved och rikare bete.” (Hugo Tigerschiöld 1920)

Uppfriskande kategoriska omdömen

Läsningen av gamla nummer av Lustgården upplivas ofta av författarnas oförskräckta kategoriska omdömen. Vid en jämförelse är dagens skribenter betydligt försiktigare – en försiktighet som gör läsningen lite tråkigare men som nog är välbetänkt eftersom de kategoriska omdömena sällan klarar eftervärldens granskning. Här följer ett axplock ur artiklar författade av några av årsbokens mer välformulerade skribenter. Det två första citaten behandlar den samtida trädgårdskonstens förfall i befolkningens breda lager. I nästa citat hävdar Nils G. Wollin att en restaurering av trädgården på Ulriksdal skulle ligga ”utom varje diskussion”. Detta har visat sig vara fel eftersom en sådan diskussion har varit livlig under senare år. I det fjärde citatet skriver Sven A. Hermelin att det är ”rena vansinnet” att ha stora lövträd utanför bostadshus, en ståndpunkt som mången trädkramare nog inte håller med om i dag.

”I de flesta fall hava döda schabloner följts utan konstnärlig anda. Vi se ännu i dessa karaktärslösa anläggningar sådana smaklösheter som oljemålade gipsfigurer, glaskulor och stora snäckskal samt tomtar av porslin eller terracotta, stående i gröngräset.” (Hugo Tigerschiöld 1920)

”Skola icke dessa villakvarter råka i vanrykte och av våra efterkommande komma att anses för […] höjden av trångsynthet, enformighet och småborgerlighet, måste en ändring ske.” (Erik Bülow-Hübe 1930)

”Även om Ulriksdal är utan arkitektoniskt värde, kan det ännu, både vad huvudbyggnaden och trädgårdarna beträffar, påräkna betydande intresse. […] Men trädgårdarna ligga fortfarande i det närmaste lika arkitektoniskt intresselösa, som de varit alltsedan Karl XV:s dagar. […] Någon tanke på trädgårdens återförande till sitt gamla skick ligger naturligtvis utom varje diskussion ” (Nils G. Wollin 1925)

”Att plantera en allé av lindar på en vanlig bostadsgata är naturligtvis fel. […] Rent mänskligt och hygieniskt sett är det rena vansinnet att låta prydnadsträden göra sig så breda, att våningarna bli mörka och ohälsosamma. Här äro människorna viktigare än träden.” (Sven A. Hermelin 1941)

Parkens idé och estetiska program

Som kontrast till alla tidigare citat som är starkt färgade av sin samtids värderingar avslutar vi med ett utdrag ur Sven A. Hermelins artikel om Ryfors från 1971. Här formulerar Hermelin en sanning som står sig väl i vår tid, även om den ännu ofta möter på oförstående.

”För parkvårdaren är det alltså viktigare att sätta sig in i parkkonstens grundläggande principer än att lära sig att hålla liv i överåriga parkträd. Han måste inse, att parken är levande, att den är föränderlig, att träd växer, står stilla och slutligen dör. En pietetsfull parkvård är därför inte bara trädvård. Det är framför allt en vård av parkens bärande idé, dess estetiska program.” (Sven A. Hermelin 1971)

Summary

”…our time’s demand for simplicity and withheld expressivity”

This article reviews how various views on garden restoration have been reflected in Lustgården over the past hundred years. During the yearbook’s early years, several articles focused on the garden or park as a private domain for the owner. Rather than restoration and conservation, focus was on how to adapt an old garden to a modern lifestyle. Landscape architect Sven A. Hermelin was one of the advocates of the ”modernisation” of historic gardens and parks. Early issues of Lustgården also reflect a mission to improve the planning of new public and private parks and gardens. This topic is rather uncommon in today’s issues of the yearbook.

When historic garden styles are discussed in the early issues, authors are strongly in favour of 17th and 18th century classicism. The English School as it is represented by Repton, Brown, Milner and Piper is also respected, otherwise most 19th century garden and landscape design is dismissed.

When it comes to the restoration of historic gardens, a topic more commonly discussed from the 1950’s and onward was that the historic design should not merely be strictly copied and recreated, but interpreted and adapted to our own time. This view was shared by leading figures such as Walter Bauer and Sven-Ingvar Andersson. Walter Bauer, who was responsible for the restauration of many of Sweden’s most well-known historic parks and gardens, wrote in an article from 1969 that the restoration must follow ”our time’s demand for simplicity and withheld expressivity”. An example of this was the restoration of the Drottningholm baroque garden, where the extensive boxwood embroideries of the 17th century were replaced by lawns.

The thinking then was that reconstructed elements must stand out from the original elements. This differs sharply from today’s view on garden restoration, where new elements should blend in as seamlessly as possible.

The early issues of Lustgården contain several articles with categoric judgements concerning parks and gardens, in a manner that is rarely seen today.

The decoration of small private gardens with statues, figures etc and a wide variety of plants was declared tasteless and vulgar in the 1920 issue.

Having big trees close to apartment buildings was considered ”pure madness”.

To restore the baroque garden at Ulriksdal Palace was dismissed as ”beyond discussion”. Nevertheless, such a discussion is going on today.

Finally, the landscape architect Sven A. Hermelin is quoted, when he expresses his general view on the maintenance of historic parks and gardens. According to Hermelin, this involves not only conservation of the separate historic elements, but also preservation of the aesthetic program of that park or garden. This was true in 1971, and still is.

Om författaren

Kolbjörn Wærn är landskapsarkitekt LAR/MSA med egen verksamhet i företaget Wærn Landskap AB, förlagt till Göteborg. Han är sedan 2015 slottsarkitekt för Drottningholms slottspark och var under åren 2010–2017 slottsarkitekt för Hagas och Ulriksdals slottsparker.

SJ – Sveriges största trädgårdsmästare

Ulrika Rydh

Järnvägens betydelse för dendrologi och parkvård under det sekel Dendrologföreningen verkat är ett stycke hortikulturhistoria värd att berätta.

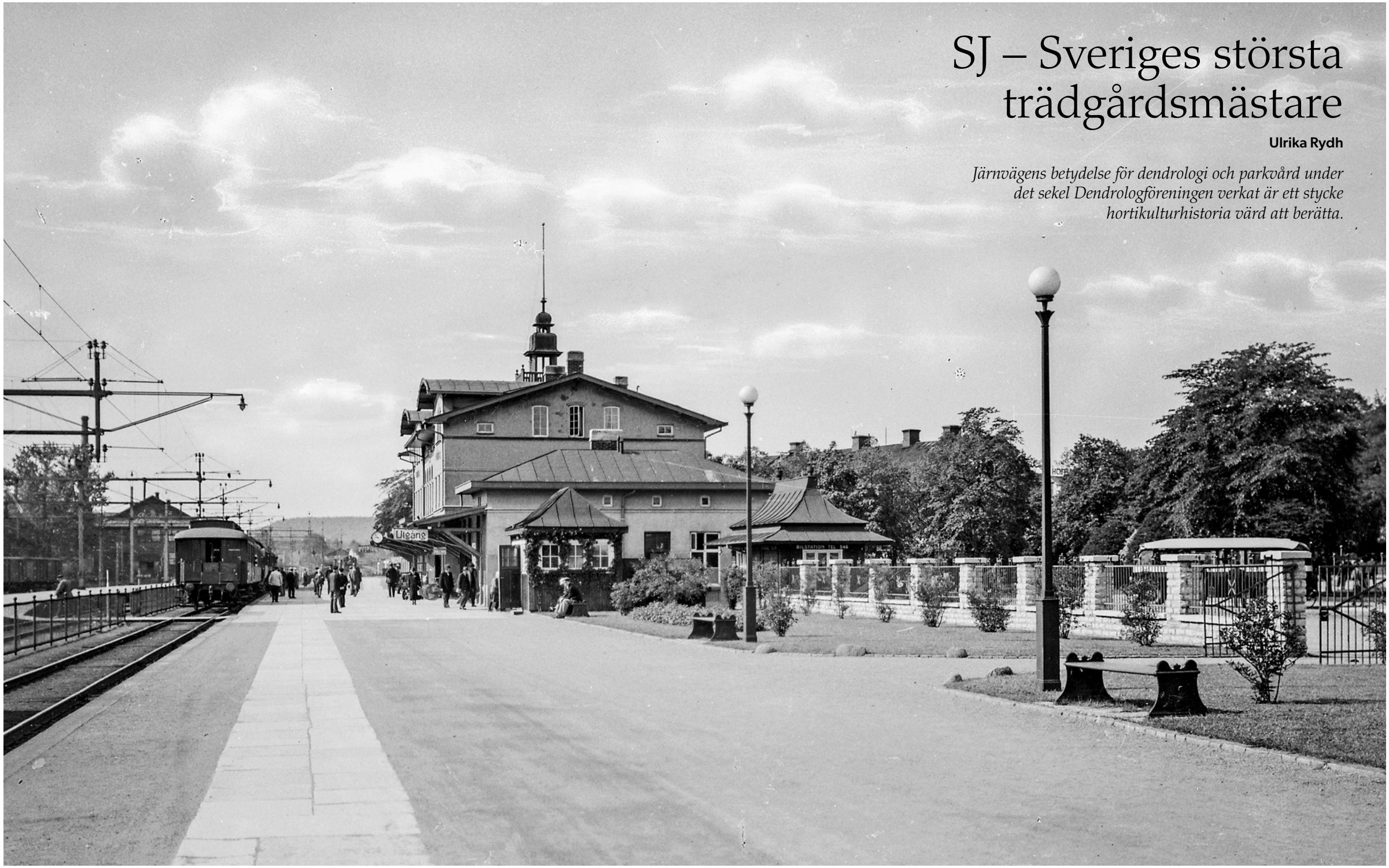

Föregående bilduppslag: Enoch Cederpalms trädgårdsanläggning invid stationen i Skövde 1930-tal. Järnvägsmuseet / Digitalt museum

Byggandet av Sveriges järnvägsbanor hade pågått i drygt sextio år när Dendrologföreningen bildades, men SJ:s stora och ambitiösa planteringsverksamhet var under föreningens första tid en fortsatt viktig faktor för trädgårdskulturens utveckling och spridning i landet. När järnvägarna började byggas genom Sverige i mitten av 1800-talet, så medförde det en genomgripande förändring av hela landet. Järnvägen förbättrade dramatiskt möjligheterna att frakta gods och människor och var därmed en förutsättning för industrialiseringen. Längs järnbanorna växte nya samhällen upp och hit spreds en representativ arkitektur med byggandet av stationshusen och tillhörande planteringar, parker och nyttoodlingar.

Redan från början var planteringarna en lika självklar del av stationsmiljöerna som själva stationsbyggnaden. Stor omsorg lades även vid att de anställdas bostäder fick nyttoväxter, liksom att plantera träd, buskar och häckar efter ingreppen som järnvägsbyggena orsakat i landskapet.

SJ:s planteringsverksamhet var omfattande, men i dag återstår få spår av alla dessa parker och planteringar. En stor del av vårt gröna kulturarv har därmed försvunnit och fallit i glömska. Fortfarande återstår dock en del spår och rester av denna en gång så omfattande verksamhet, men eftersom okunskapen är stor kring vad som finns kvar riskerar de sista resterna att försvinna innan de har hunnit inventeras och dokumenteras. Utan ett sådant kunskapsunderlag blir det svårt att, om möjlighet skulle ges, återskapa något av detta kulturarv i framtiden.

Järnvägsparken i Eksjö 1910. Järnvägsmuseet / Digitalt museum.

En typisk banvaktsstuga, här nr 168 i Gullbrohult, på sträckan mellan Grimstorp och Nässjö. Järnvägsmuseet / Digitalt museum

Järnvägsbyggandets början

Den som utsågs till ansvarig för att bygga Sveriges järnvägsnät, detta gigantiska statliga byggnadsprojekt, var Nils Ericson. Han hade framgångsrikt lett byggandet av Göta kanal. Landets första järnvägslinje var dock den privata Köping–Hults järnväg och här anlades den första belagda stationsplanteringen 1858 vid Frövi station. (Lindgren 2016, sid. 12). 1856 öppnades den första sträckan av den statliga västra stambanan mellan Göteborg och Jonsered och även här anlades det tidigt stationsplanteringar. SJ:s chefsarkitekt Adolf Fredrik Edelsvärd ritade inte bara stationshusen utan även flera idealplaner över stationssamhällen med prydliga parker och planteringar. Det gröna fanns alltså med redan från allra första början och det verkar ha gällt både de statliga och privata järnvägsbanorna.

Planteringsväsendets organisation

Det fanns en uttalad medvetenhet om att järnvägens framdragande orsakade skador i landskapet. För att läka såren i det sargade landskapet och utforma alla planteringar inrättades en särskild planteringsorganisation. Verksamheten kom att kallas planteringsväsendet och var utformad med militär förebild liksom hela SJ:s organisation. (Bergkvist 2012, sid. 117) Den hade tre huvuduppgifter, nämligen att anlägga prydnadsplanteringar vid stationer och järnvägsparker, att plantera vind-, gnist- och snöskydd intill

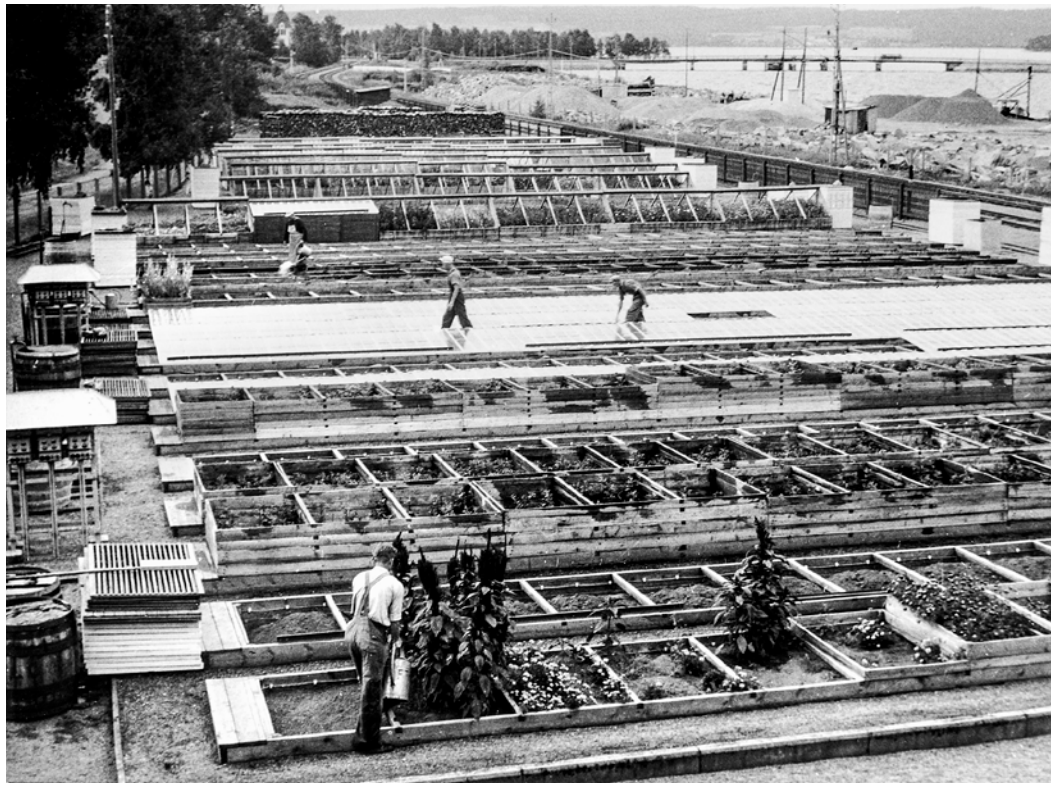

Växtdepån i Östersund 1942.
Järnvägsmuseet / Digitalt museum.

stationerna och längs linjerna, samt att förse järnvägspersonalens bostäder med växter som fruktträd och bärbuskar till odlingar. Med sina parker och planteringar blev järnvägen tidigt en förebild för odlare i hela landet. Järnvägen blev en spridningsväg för park- och odlingskultur och nådde på några decennier ut till stora delar av Sverige. SJ:s parker och planteringar kom också att spegla samtidens smak vad gäller både växtmaterial och utformning.

Det var inte bara stationshusen som försågs med planteringar. Till banvaktsstugorna, men även till övriga tjänstebostäder, hörde en trädgård med fruktträd, bärbuskar och köksland som de anställda uppmuntrades att odla. I järnvägens tjänstereglemente reglerades inte bara järnvägsdriften utan även vad som ansågs lämpligt att odla och hur. (Bergqvist 2012, sid. 108) Det gjordes inspektioner och hade trädgården skötts väl kunde man få extra tilldelning av exempelvis dahliaknölar och fröer.

Även skyddsplanteringar längs banan var viktiga den första tiden. Längs järnvägen planterades häckar av gran och lövträd som skydd mot ånglokens gnistregn, vindar och snödrev. Dessa häckar kunde släppas upp till 20 meters höjd och skulle klippas regelbundet. (Lindgren 2016 sid. 16) Mellan spåren och häckplanteringarna odlades marken upp eller användes som betesmark.

För de statliga banorna var det SJ:s trädgårdsdirektör som hade ett övergripande ansvar över de planterade anläggningarna. (Lindgren 2016, sid. 15) Man hade egna växtdepåer med tillhörande plantskolor. Från början var de tre och låg placerade i Uppsala, Liljeholmen och Alingsås. Antalet depåer kom att variera över tid och med hur många distrikt järnvägsnätet var uppdelat i. Plantskolor och växtdepåer kom efterhand att anläggas i hela landet, från Hässleholm i söder till Boden i norr. Växtdepåerna försåg varje distrikt med sommarblommor, perenner och vedartat växtmaterial. Nästan alla sommarblommor och perenner drogs upp från sticklingar eller frö vid respektive växtdepå. Verksamheten omfattade även försöksodlingar för att testa olika växters härdighet och lämplighet, särskilt för att hitta ett passande växtmaterial för stationerna i norra Sverige.

Olof Eneroth (1825–1881)

Planteringsväsendet var indelat så att det vid varje växtdepå fanns en förste trädgårdsmästare som ansvarade för alla planteringar i distriktet. Distrikten var i sin tur indelade i bansektioner, där en trädgårdsmästare svarade för alla trädgårdsanläggningarna på sin sektion. Det praktiska arbetet sköttes av personal på banavdelningen och trafikavdelningen. Beträffande de enskilda järnvägarna kan man anta att organisationen var likartad, men i mindre skala. (Lindgren 2016, sid. 15)

Trädgårdsdirektörerna

Olof Eneroth – pionjären

För att leda arbetet med att planera för alla dessa planteringarna anställdes 1862 pomologen och författaren Olof Eneroth som SJ:s förste trädgårdsdirektör. Han var inte arvoderad på heltid utan hade befattningen som en deltidssyssla, i likhet med alla följande trädgårdsdirektörer fram till Gösta Reuterswärd. Eneroth var en energisk mångsysslare, känd inte minst som pomolog och för sitt engagemang i införandet av skolträdgårdar. Hans huvudfokus var att få gemene man att börja odla mer och då särskilt frukt som äpplen. Det finns växtlistor i Eneroths personarkiv på Kungliga biblioteket från andra distrikt år 1866 där stora mängder grundstammar och ”ympade fruktträdstelningar” räknas upp. (Lindgren 2016, sid. 12) Olof Eneroths folkbildande sida kommer till uttryck när han beskriver hur järnvägen kommer farande som ”en hel kulturström som bryter sig fram genom våra bygder och på den strömmen kommer smaken farande” (Bergqvist 2012, sid. 115).

Frey Hellman – självlärd och artistisk

Olof Eneroth avgick från sin post 1872, formellt av hälsoskäl men kanske egentligen snarare för att ha hamnat i konflikt med de mer ingenjörsmässiga värden som präglade järnvägen. (Bergqvist 2012, sid. 115) Som nästa trädgårdsdirektör anställdes auditören (d.v.s. militära juristen) Frey Hellman. Han hade ingen formell trädgårdsutbildning, men hade sedan flera år ansvarat för planteringsarbetena vid Södra stambanan och tidigare varit verksam som trädgårdsarkitekt med privata uppdrag. Enligt sin efterträdare

Enoch Cederpalm (1867–1938)

Agathon Sundius hade han en artistisk läggning och tillämpade fria idéer på trädgårdsanläggningarna. Under hans tid planterades många trädgrupper, gärna av poppel och pil, medan han var mindre intresserad av fruktträdsodling. (Sundius 1906, sid. 585) Tapetgrupper, d.v.s. blomrabatter bestående av annueller i intrikata mönster, kom att utvecklas och spridas under Hellmans tid.

Agathon Sundius – pragmatiker

1888 efterträddes Hellman av Agathon Sundius, länsträdgårdsmästare och en stor ivrare för folkskoleträdgårdar. Han ansåg att tapetgrupperna var alltför dyra och skötselkrävande, så många togs bort under hans tid och ersattes med planteringar av perenner. Sundius fokus var på nyttoodlingen och han initierade omfattande försöksodlingar, där olika växters härdighet testades. Vid växtdepån i Östersund gjordes bland andra försök med härdigheten hos olika sorters fruktträd.

Enoch Cederpalm – spred det goda ryktet

Enoch Cederpalm blev näste man på posten som trädgårdsdirektör sedan Agathon Sundius avlidit 1910. Han var utbildad trädgårdsarkitekt i Norge och var en av dem som bildade Föreningen Sveriges trädgårdsarkitekter. Han var föreståndare för Uppsala läns hushållningssällskaps plantskola i Uppsala och ritade parallellt med sitt uppdrag hos SJ många privata trädgårdar. (Bergqvist 2012, sid. 115) Inte så många av Cederpalms anläggningar finns kvar idag, men den så kallade italienska trädgården på Taxinge-Näsby slott går att besöka. Han ligger även bakom trädgården till den idag förfallna Villa Kassman på Storholmen nära Lidingö. Cederpalm fortsatte Sundius försök med växters härdighet och konstaterar nöjt i en artikel i SJ:s jubileumsskrift från 1931 att många fler trädgårdsväxter ”vunnit tillträde till stadsbornas rabatter under långt nordligare breddgrader än vad man tidigare antagit varit möjligt”. (Bergqvist 2012, sid. 117).

Cederpalm var också med från starten i Föreningen för Dendrologi och Parkvård. 1928, då han var ledamot i styrelsen, höll han på föreningens årsmöte ett anförande om föreningens medverkan i den internationella trädgårdsutställningen Chelsea Flower Show i London. Där hade de svenska bidragen blivit mycket uppmärksammade, inte minst redovisningen av de svenska järnvägarnas planteringsverksamhet. SJ belönades med första pris, ”Vad som framför allt uppmärksammades på trädgårdsutställningen i London var trädgårdarna vid de svenska järnvägsstationerna […] Sverige ger här ett gott föredöme”, ansåg en holländsk facktidskrift. Cederpalm förefaller ha varit mycket stolt över den utmärkelsen.

Från Cederpalms tid som trädgårdsdirektör finns det bevarat ett antal planteringsritningar i Fogelbergs samling som nu är åtkomliga på Digitalt museum. Här finns bland annat en ritning från Skövde daterad 1931 över ytan mellan stationshuset och godsmagasinet. Växterna som föreslås är syren, formbeskuren korallkornell,

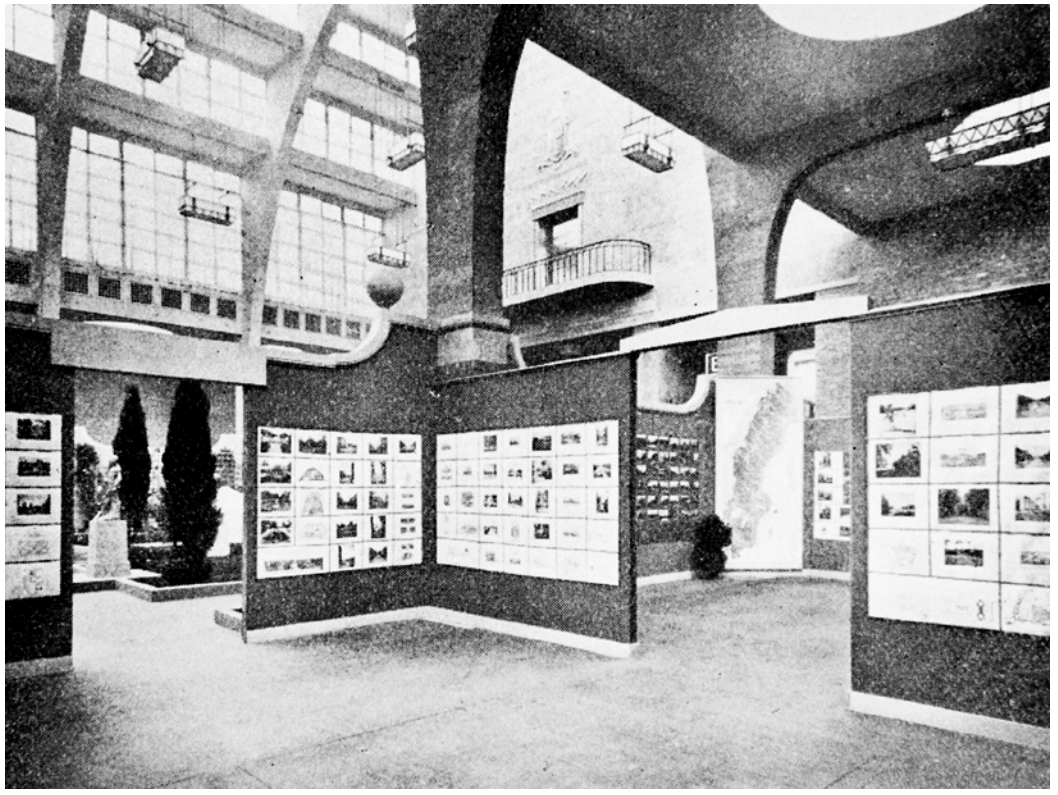

I fonden till höger svenska montern på internationella trädgårdskonstutställningen i London oktober 1928, där SJ:s planteringsverksamhet väckte uppmärksamhet. Ur Enoch Cederpalms föreläsning vid årsmötet 1929, Lustgården 1929.

polyantharosor i fyra rader, daggvide och låga stenpartiväxter i stoppbocksplanteringen. Som stenmaterial förslås kalkstensplattor, gatsten och fältsten, något ovala, och för resenärerna att sitta på bänk nr 2 från Nävekvarns bruk. Inget av detta finns kvar idag, på platsen ligger numera den stora bussterminalen.

Gösta Reuterswärd – förenklingar och moderniseringar

Den mest namnkunnige av alla SJ:s trädgårdsdirektörer var Gösta Reuterswärd som tillträdde tjänsten 1938 och stannade till 1960. Under hans mångåriga verksamhet hade SJ sina absoluta glansår med höjdpunkten på 1940-talet. 1939 beslöts att alla enskilda järnvägar av allmänt intresse skulle förstatligas och 1949 hade SJ 2 221 stationshus, 3 023 banvaktsstugor, 196 banmästarstugor och 1 719 övriga bostadshus med tillhörande planteringar. Alla dessa skulle förses med olika typer av växter. Samma år skrev tidningen SJ-Nytt att 700 000 växter transporterades ut till järnvägsnätets alla delar i Sverige. (Lindgren 2016, sid. 14)

Reuterswärd ritade nya gestaltningsförslag till närmare tvåtusen av landets tretusen stationsplanteringar. (Gustavsson 2001, sid. 21) Han ansåg att stationsplanteringarna skulle vara trivsamma, funktionella och samtidigt inspirerande. Fram till 1940-talet hade syrenbersåer varit ett vanligt inslag vid stationerna. Nu togs de

Den lilla parken i Undersåker i dag. Mycket finns kvar av Gösta Reuterswärds utformning. Foto Ulrika Rydh.

gamla igenväxta syrenbersåerna bort och ersattes med sittplatser i mer modern anda. De nya sittplatserna bestod av lösa bänkar omgärdade av låga omfattningshäckar eller perenner för att få in ljus och luft, gärna invid en damm inramad av kalksten. Kalksten var ett favoritmaterial som Reuterswärd använde inte bara till dammar utan även till uteplatser, gångar och murar.

Folkbildning var en viktigt drivkraft i all Gösta Reuterswärds verksamhet och han ansåg att planteringarna skulle fungera som inspiration och förebild för eget odlande. I det syftet införde han skyltar med växternas namn i planteringarna – både svenska och latinska namn – för att det skulle vara lätt för besökarna att införskaffa samma växtmaterial. Efter andra världskriget fick järnvägen konkurrens av den ökande bilismen och bussarna och SJ fick ekonomiska problem med krav på besparingar och rationaliseringar vilket drabbade även planteringsverksamheten. (Bergqvist 2012, sid. 121). En fylligare presentation av Gösta Reuterswärd finns i Lustgården 2019.

Henning Segerros – bortrationaliseringar och nedläggning

När Gösta Reuterswärd slutade som trädgårdsdirektör 1960 anställdes ingen efterträdare utan SJ nöjde sig med att anlita en extern konsult, landskapsarkitekten Henning Segerros. Hans ganska otacksamma roll blev att nedmontera och rationalisera hela planteringsväsendet. Under Segerros tid lades bandelar och stationer ner. Utifrån samtidens effektivitetsideal såg man inte längre något behov av parker och planteringar. SJ:s uppgift ansågs enbart vara att transportera resande från en punkt till en annan så effektivt som möjligt, inte att erbjuda skönhetsupplevelser. Planteringar togs bort och ersattes ofta av buskage bestående av ett ensidigt växtmaterial såsom tidstypiskt oxbär. Det finns en hel del ritningar kvar från den här tiden som visar växtmässigt mycket enkla stationsmiljöer, där de hårdgjorda ytorna dominerar.

1973 lades hela planteringsväsendet formellt ner. Vid många stationer levde ändå planteringar och parker kvar, som en intern rapport från 1986 visar. Hur planteringarna sköttes blev upp till enskilda stationsföreståndares intresse. Efter en inventering av ett representativt antal stationer för att se vilket skick planteringar var i konstaterades att planteringarna hade ”en blygsam omfattning till besvikelse för våra trafikanter”. (Yttre miljö vid järnvägsstationer 1986, sid. 2) Inte så mycket har hänt sedan den rapporten. De gröna ytorna runt stationshusen har alltför ofta försummats och

Prunkande urnor och rabatter vid stationen i Falköping, 1960-tal. Järnvägsmuseet / Digitalt museum.

successivt försvunnit. De har fått stryka på foten för behovet av parkeringsplatser, bussterminaler, taxistationer och cykelparkeringar intill stationshusen. Eller så har hela stationsmiljön bedömts som överflödig och stationshuset rivits eller sålts.

Vad finns kvar?

Några orter där man fortfarande kan se relativt välbevarade små Reuterswärdanläggningar, om än i aningen bedagat skick, är Vadstena, Storvik, Delsbo och Undersåker. För Vadstenas del har även ritningen återfunnits på Landsarkivet. I Undersåker är den lilla parkhörnan nära nog intakt med ett tidstypiskt växtmaterial som sedum och bergenia samt häckar av måbär och vresros. (Rydh 2016, sid. 47) I Delsbo finns uteplatsen av kalksten kvar i gräset och i Vadstena häckarna som omgärdar sittbänkarna samt de låga marktäckande krypenarna. (Rydh 2018, sid. 24) Även Storvik har en liknande parkdel med omgärdande kalkstensmur. (Rydh 2018, sid. 20)

För närvarande pågår ett forskningsprojekt vid institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet i samarbete med Trafikverket med syfte att undersöka hur planteringsväsendet inom SJ var uppbyggt. Meningen är att det ska resultera i ett kunskapsunderlag för underhåll, förvaltning och gestaltning av det gröna kulturarvet längs landets järnvägar.

Trädgårdsverksamheten var en gång en stor och viktig del av SJ, idag är den nästan helt försvunnen och bortglömd och parkerna och planteringarna ersatta av bussterminaler och parkeringar. De gröna inslagen som en gång ansågs vara en självklar del av stationsmiljö-

Planteringar vid Järvsö station på 1950-talet. Foto: Järnvägsmuseet/ Digitalt museum .

erna är idag ersatta av hårdgjorda ytor. Kanske är det dags att göra dessa miljöer mer inbjudande igen som en del av reseupplevelsen. En trevlig stationsmiljö, där prunkande planteringar återigen är ett självklart inslag och visar på omsorgen om vår miljö, kanske rentav kan bidra till att fler resenärer väljer att ta tåget.

Källor

Böcker, artiklar

Bergkvist, Johan (2012). Järnvägarnas parker och trädgårdar – en återblick. *Spår* 2012.

Fogelberg, Fredrik; Lagerberg Fogelberg, Charlotte (2008). Statens Järnvägars trädgårdshistoria. *Bulletinen – Forum för trädgårdshistorisk forskning*

Gustavsson, Eva (2001). *Trädgårdsideal och kunskapssyn*. Inst. för landskapsplanering SLU. Agraria 262 Alnarp

Lindgren, Anna (2016). Järnvägens planteringar – Sveriges största trädgårdsrörelse. *Byggnadskultur* nr 2.

Rapporter

Rydh, Ulrika (2016). *Järnvägsparker och planteringar. Sammanställning av provinventeringar hösten 2016*

Rydh, Ulrika (2018). *Järnvägsparker Hälsingland – Gästrikland. Sammanställning av inventeringsresa 2018*

Yttre miljö vid järnvägsstationer (1986). Inventering och förslag till upprustning och skötsel av planteringar m.m. SJ Huvudkontor Banavdelningen 1986

Summary

Not so long ago, at every railway station, from the farthest north to southern Sweden, there was a railway park with magnificent flowerborders to the delight of both travellers and the residents of the town. These parks were considered as important as the development of technology and the lavish architecture of the station houses. The wounds in nature caused by the construction of the railroads were replanted with new trees and shrubberies. The National Railways laid out parks and flower beds at each station house, arranged protective plantings along the tracks and provided the employees with berries, fruit trees and ornamental plants for the staff housing.

The National Railways had their own nurseries and gardeners. Responsible for all parks and plantings was a garden director. The appearance and plant material of the parks have varied with the taste of time. During certain periods new crops have been the focus, in other periods more attention was given to ornamental planting. Attempts were also made to test plant hardiness to find suitable plant material for the northern parts of the country.

In the 1940s, the railway network had its peak, and about 700 000 plants were transported annually to the more than 7 000 residential houses and stations all over the country. In the 1950s, profitability of the railway began to decline due to increasing threat from buses and cars. There was a need for rationalisation and many plantings were simplified or removed.

The sole task of the railroad was regarded to be to transport travellers from one point to another as efficiently as possible, not to offer beauty experiences. In 1973 the entire planting business was formally closed down and much of the drawings and other archive material were cleared away.

Of all this floral splendor not much remains today, but a few traces are still to be found. The parks have had to give way to car parks, bus terminals and bicycle parkings. Possibly parks and plantings may once again become a natural feature of station environments and make travellers increasingly choose the train instead of going by air.

Om författaren

Ulrika Rydh är trädgårdsantikvarie med egen konsultverksamhet i företaget Hus och Grönska där hon arbetar med frågor kring det gröna kulturarvet i form av utformning av vårdprogram, är trädgårdsantikvarisk expertis vid omgestaltningar i känsliga miljöer och värderingar av gröna kulturmiljöer. Hon undervisar i hantering av kulturmiljöer på trädgårdsmästarprogrammet vid Göteborgs universitet i Mariestad. Ulrika ritar också omgestaltningsförslag för privatträdgårdar och arbetar praktiskt som trädgårdsmästare samt håller trädgårdshistoriska vandringar och föreläsningar.
www.husochgronska.se
ulrika@husochgronska.se

Tennisspel i järnvägshotellets park invid stationen i Frövi 1896. Järnvägsmuseet / Digitalt museum.

Trädvård i Lustgården – hundra år av ett föränderligt hantverk

Daniel Daggfeldt
text och foto (då inte annat anges)

Hantverket trädvård har genomgått omvälvande förändringar de senaste hundra åren, från trädkirurgins betongplomber till en mer skötselanpassad trädvård. I Sverige har utvecklingen präglats av olika skolor med en del motsättningar längs vägen. Polariseringen nådde sin kulmen under 1990-talet då den moderna trädvården fick stor uppmärksamhet och traditionella trädvårdsmetoder utmanades på vetenskapliga grunder.

Föregående bilduppslag: Arborister kan med sin klätterteknik ta sig långt ut i kronan och beskära där det är optimalt – ju mindre snittytor desto mindre skada på trädet. Foto: Tina Axelsson.

Att göra nedslag i trädvårdsartiklar i Lustgårdens 100-åriga historia ger en god bild av hur hantverket trädvård, framför allt inom ramen för svensk parkvård och kulturminnesvård, har utvecklats och hur synen på träd och trädvård har förändrats. Första gången trädvård omskrivs i Lustgården är 1939 i samband med en bokanmälan: *Trädvård i Amerika* utgiven av The Davey Tree Expert Company, ”ett jätteföretag som bedriver individskötsel av parkträd”. Det skulle dröja 46 år innan det första specialiserade trädvårdsföretaget etablerades i Sverige.

Trädkirurgi och plombering – en arbetsintensiv och kostsam historia

Under Lustgårdens första femtio år, från 1920 till mitten av 70-talet, präglades trädvårdsartiklarna av trädkirurgi och då framförallt plombering av gamla ihåliga träd. Pappa till skolan var engelsmannen John Davey som grundade ovan nämnda The Davey Tree Expert Company när han emigrerat till USA på 1880-talet. Hans idéer om att skador och håligheter i träd ska behandlas och skyddas mot fukt ligger till grund för de teorier som dominerade trädvården

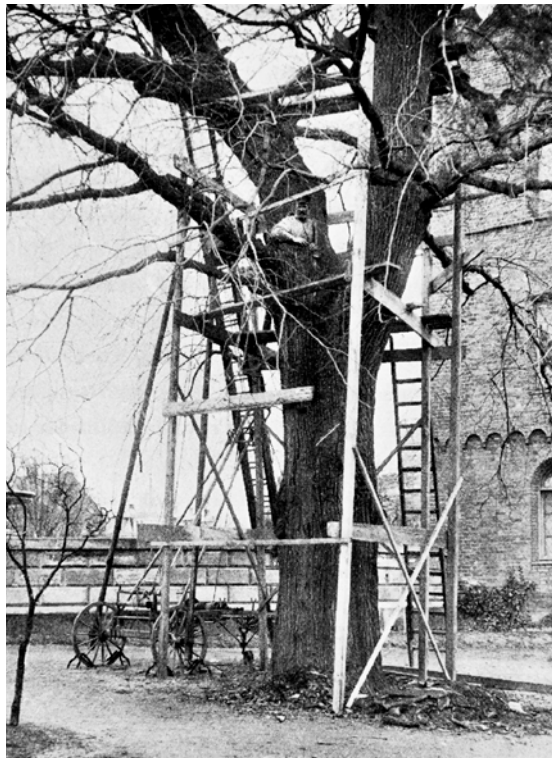

Stora almen i Lundagård mellan universitetet och gamla biblioteket under plombering. Observera mannen på väg ner att arbeta inuti trädet. Lustgården 1922.

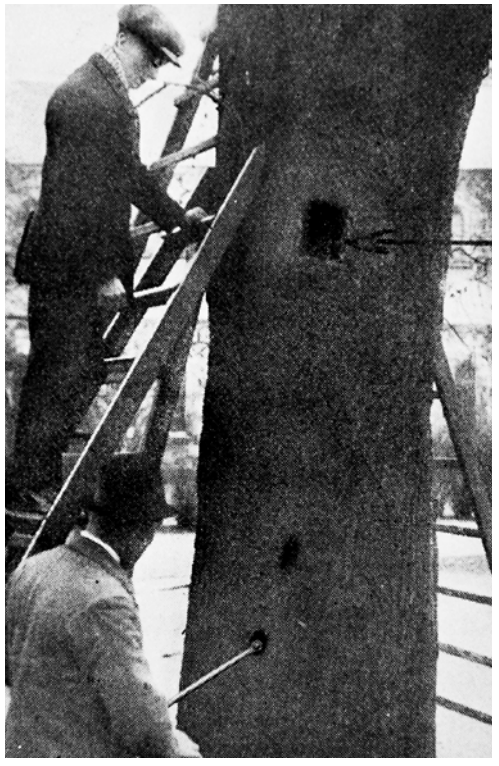

Träd i Lundagård under plombering. ”Överst såret efter gammal gren, nedtill tvenne borrhål för urtappning av vatten.” Lustgården 1922.

fram till 1980-talet. John Davey inspirerades av antropomorfiska metoder från både sjukvården och byggnadsvården och tillämpade dessa på träd. Han konstaterade att om man behöver opereras då går man till en kirurg, inte till den lokala slaktaren. Samma sak borde gälla för vård av värdefulla träd. Från den tiden började yrkespersoner helt specialiserade på trädvård verka i USA och Europa. Davey, som anses vara en förgrundsgestalt till hela trädvårdsbranschen publicerade 1901 boken *The Tree Doctor, the Care of Trees and Plants*. Boken är rikt illustrerad och erbjuder en fascinerande inblick i hur trädvården utvecklades till ett eget yrke i början av förra seklet. Davey ger exempel på missriktad trädvård utförd av så kallade ”tree men” till skillnad från företagets utbildade ”tree doctors” som utförde ”tree surgery”. Begreppen lever kvar än i dag på olika håll i branschen trots att benämningen ”arborist” numera är vedertagen för personer som vårdar träd.

Plomberad ek på Waldermarsudde. Betongen har spruckit och fallit ut till viss fara för besökare. Den rötskadade kärnveden bildar den tegelfärgade mulmen som även den rasar ur stammen.

Denna slags kirurgiska trädvård förekommer inte längre i Sverige bland yrkesutövande arborister, men fortfarande kan hemmagjorda betongplomber ses i villaträdgårdarnas fruktträd, och rötutrensning av träd förekommer inom exempelvis den antroposofiska trädvården. Av alla John Daveys innovativa trädvårdsidéer åldrades de trädkirurgiska teorierna sämst.

De detaljerade skildringarna i Lustgården från den här tiden får ses som intressanta och kuriösa tidsdokument av svenska trädvårdsarbeten. Birger Myllenberg, stadsträdgårdsmästare i Malmö, ger i Lustgården 1922 en detaljerad och kulturhistoriskt intressant redogörelse för det trädkirurgiska arbetet i artikeln *Konserveringen av de gamla träden på Lundagård*, ett projekt som framstår snarare som gruvarbete än trädvård:

”Med ett grovt borr gjordes en kanal genom veden in till trädets centrum, och flera träd tömdes på så sätt på flera tiotal liter vatten. […] Nu måste på ett lämpligt sätt alla angripna och murkna partier avlägsnas, och detta blev ett tålamodsprövande och drygt arbete. Alla möjliga redskap måste anlitas. I de större öppningarna kunde man lätt arbeta med yxa och skyffel, men i de långa, mörka och ofta smala kanalerna ställde det sig betydligt svårare. Särskilda skrapor och mejslar av stålplåt konstruerades och fastsattes på långa, smidiga järnskaft. Där man kunde komma till med stålborsten, gjorde denna ett gott arbete. Ficklampan fick då och då hjälpa till vid orienteringen.

Medan en man genom den övre öppningen skrapade loss de murkna vedpartierna, fjärnades dessa av en annan genom det undre borrhålet, som utvidgats till passande dimensioner. Trots det att endast små partier för varje gång kunde borttagas, blev det dock ganska betydande mängder murken ved, som på detta sätt

avlägsnades ur träden. […] Som en kuriositet kan nämnas, att en av kastanjerna hade vid cirka 4 meters höjd bildat ett flertal friska rötter (en sådan uppmättes till över 2 meter), vilka tydligen hämtade sin näring ur den i trädets inre stående fuktigheten."

Myllenberg noterar här adventivrötter (en andra generation rötter från trädets stam) som bildats i en av de gamla kastanjernas hålighet. Fenomenet har beskrivits bland annat av botanisten Lars E. Kers i Lustgården 2015 och av Anders Glassel vid Statens fastighetsverk i en artikel om parklindarna på Skokloster i Lustgården 2019. De gamla träden återanvänder frigjord näring från den förmultnade veden och stabiliserar sig samtidigt när rötterna når marken och förvedas. En fascinerande överlevnadsstrategi hos äldre träd. Myllenberg fortsätter:

"Med utrensningen var arbetets svåraste del slutförd, och det återstod endast att täta till alla öppningarna och, i de fall, då så var möjligt, fylla ihåligheterna, d.v.s. plombera träden. Innan fyllningen påbörjades, blevo alla hål renskurna i kanterna in till frisk ved, varjämte trädens inre desinficerades genom besprutning med 4 % bordeauxvätska. Vid fyllningen gällde det att gå fram med en viss urskillning. Med hänsyn till den fjädring som alltid äger rum i en stor trädkrona, kunde endast stammarna och de allra grövsta grenarna fyllas med betong. Med de övriga fick man inskränka sig till att endast tilltäppa alla öppningar så omsorgsfullt som möjligt med zinkplåtar, vilka fastspikades å de renskurna kanterna omkring hålen. För att plåtarna ej skulle framträda allt för märkbart, övermålades de med en grågrön färg. Till fyllning av stammarna användes en blandning av 1 del cement, 3 delar grus och 4 delar 14-makadam. I de större öppningarna nedlades dessutom även större stenar. Som putsyta användes en stark cementblandning med tillsats av färgämnen, så att ytan fick en med barkens färg överensstämmande färgton. Under arbetet med utrensningen arbetade en man tidvis helt inne i stammen, och å bilden synes han i färd med att bege sig till sin arbetsplats i trädets inre. Då man kunde befara, att den utåtgående grenen genom tyngden av betongmassan skulle brista, blev den först genom tvenne kraftiga järnband förankrad till den upprättstående grenen. För den ovannämnda stora almen åtgick således en arbetstid av cirka 360 timmar. Kostnaden för hela trädet uppgick till cirka 700 kronor."

I dagens penningvärde motsvarar 700 kronor ungefär 20 000 kronor, vilket inte låter så mycket med tanke på de 360 nedlagda arbetstimmarna och den stora mängden material. En kostnad på över 100 000 kronor skulle nog vara mer realistiskt om samma arbete, mot förmodan, skulle utföras i dag. En ansenlig summa för vården av ett enda träd. Förste hovjägmästare C.A. Öhrström, intendent vid Kungliga Djurgårdens förvaltning, får anses vara den svenska trädplomberingens mästare. Han fyllde ett stort antal djurgårdsekar och andra gamla värdefulla träd på gods och herresäten runt om i landet med sten och betong.

Klaus Stritzke, landskapsarkitekt och under många år delägare

på Hermelins kontor, har historiska trädgårdsanläggningar som sitt expertområde. Han har varit tongivande inom trädvårdsfrågor i Lustgården från 1970-talet fram till i dag. I artikeln *Gamla ekar* i Lustgården 2002 skriver han om plombering i allmänhet och arbetena med Vasaeken på Räfsnäs kungsgård:

"Plomberingen utvecklades under 1940- och 1950-talet till en konst som bara några få fackmän behärskade och som fortfarande går att beundra i lyckade exempel. Plomben i Vasaeken har haft den vanliga negativa inverkan; den har inte stoppat rötan utan främjat den. Samtidigt är jag säker på att eken, utan plomb, hade fallit för länge sedan, eftersom den återstående ihåliga stamhalvan inte hade klarat påfrestningarna de gångna 75 åren. […] Plomber utförs inte längre, dels av kostnadsskäl, dels på grund av de skador de medför. Det bör nämnas att skadorna inte alltid berott på plomben utan främst på den så kallade fackmannen som utförde arbetet. Trots allt finns det minst 50-åriga plomber som gjort mera nytta än skada, men dessa är inte satta av C. A. Öhrström, som lär har sagt att han fick utskällningar för allt han gjorde, men inte när han hällde tonvis med betong i ihåliga ekar – för detta fick han enbart beröm."

Den värmegynnade skeppsvarvsflugan, ett vackert exempel på biologisk mångfald och samtidigt del i trädens och platsens kulturhistoria. Foto: John Persson.

I ett referat från ett seminarium, "Gatuträd och deras skötsel" i Heidelberg, konstaterar Klaus Stritzke i Lustgården 1974/75, att plomber inte längre används i tysk trädvård. Men många andra av de trädkirurgiska åtgärderna skulle komma att tillämpas ytterligare ett tjugotal år: "I Tyskland gör man distinkt skillnad mellan trädvård och trädkirurgi. Även avancerad sårbehandling och behandling av frostsprickor, saltskador m.m. faller fortfarande under trädvård. Denna utförs av till trädgårdsyrket utbildad personal. Den rena kirurgin utförs av dyrbara specialister. Anledningen till att enklare skador behandlas av trädgårdsfolk är att den förebyggande trädvården tillmäts allt större betydelse."

Ett femtiotal år av arbetsintensiv och kostsam plombering kom under 1970-talet till sitt slut, säkert till stor lättnad för många av de inblandade. Att laga flerhundraåriga ekar som man lagar tänder visade sig inte vara en hållbar metod. I dag kan vi fascineras av hur man rent praktiskt och hantverksskickligt lyckades fylla alla dessa gamla träd med högt placerade betongplomber med naturtroget skulpterade barkmönster. Men plomberingarna har förkortat många träds liv och stört de naturliga processer och strategier som de utvecklat under miljontals år. Brunrötande svampar knutna till gammal ek som svavelticka *Laetiporus sulphureus* och oxtunga *Fistulina hepatica* bryter ned kärnveden och ombildar den med tiden till *mulm* som trädet återanvänder och som utgör livsmiljö för många organismer. Detta rika habitat är dessvärre numera så sällsynt att så kallade mulmholkar, trälådor eller ihåliga stamdelar som fylls med träspån och annat organiskt material, nu för tiden ställs ut i ekmiljöer för att erbjuda vedlevande insekter levnadsrum och överbrygga det generationsgap som många trädpopulationer står inför.

Stagning med järnband som efterhand skadat stammen.

Järnband påträffas än i dag i kulturhistoriskt värdefulla träd. Där det går kan de försiktigt avlägsnas eller lossas men ofta har de suttit länge och vuxit in i veden vilket gör det omöjligt att ta bort dem utan att tillfoga trädet ytterligare skada.

Oavsett vad man tycker om värdet hos skalbaggar och annan myllrande mångfald i de gamla träden så har det ett kulturhistoriskt intresse precis som många andra inslag i historiska parker. Ett exempel är den eleganta roströda skeppsvarvsflugan *Lymexylon navale*, som inte är en fluga utan en vedlevande skalbagge. Den vittnar om en plats med lång tradition av skeppsbygge där de solbelysta ekplankorna som låg travade på varven utgjorde boplats för dessa värmekrävande larver. I Stockholmsekarna förekommer den fortfarande, men inte i landets övriga eklandskap som saknar anknytning till långvarig varvsverksamhet.

Sedan trädkirurgins storhetstid har gamla betongplomber endast vid ett fåtal tillfällen tagits bort ur träd, antagligen för att det är ett mycket tidskrävande och svårt arbete, om möjligt ännu besvärligare än själva plomberingen. Stritzke redogör i Lustgården 1987/88 för det på många sätt framgångsrika men också kontroversiella trädvårdsarbetet med Prinsens ek på Waldemarsudde. Där avlägsnades både betongplomb och den ovanligare ”skenplomben” (en lätt konstruktion av trälister, klädd med papp och nätarmerad gips) från den ikoniska ekens inre. Arbetet med Prinsens ek innefattade, förutom borttagning av betongplomb, skenplomb och stabilisering av stammen med järnstänger och vajrar, att de tyska trädvårdarna borrade 2 400 hål i marken runt eken där det potenta gödningsmedlet Baumfutter tillsattes. Området dränerades och ekens vitalitet förbättrades så framgångsrikt att den sedan vitaliseringen växer nästan alltför bra. Följden har blivit att Prinsens ek, helt ihålig och med ett tunt skal av frisk ved, sedan dess kräver återkommande beskärning i avlastande syfte för att den inte ska kollapsa under sin tilltagande tyngd.

Men trädvård handlade vid denna tid inte bara om plomberingar. Trädgårdsmannen och pomologen Carl G. Dahl skriver i Lustgården 1924 om den än i dag aktuella frågan hur instabila stamförgreningar kan hanteras i artikeln *Huru hindra sönderfläkning av gamla träd?* Dahl författade flera böcker inom pomologi och hortikultur och han lämnade efter sig över hundra hyllmeter pomologiska böcker och skrifter: ”Överallt i parker och trädgårdar finner man gamla träd, hos vilka stammen är delad i ett par eller tre jämnstarka grenar. Om dessa utgå från varandra i spetsig vinkel, inträffar förr eller senare, att de spricka isär, och har detta väl börjat, dröjer det vanligen inte länge, förrän trädet fläkes sönder av storm eller snötryck. […] Åtminstone hos fruktträden är man numera ganska angelägen om att redan på ett mycket tidigt stadium taga bort alla i spetsig vinkel uppåt växande grenar, och detsamma borde givetvis också tillämpas på park och alléträd till undvikande av ”tvillingstammar”. Den vanligast använda metoden är emellertid alldeles förkastlig, och dessa rader ha tillkommit just för att fästa uppmärksamheten på vådan av att binda samman ett par stora grenar genom att helt enkelt lägga ett kraftigt järnband omkring dem båda. […] Dessa järnband äro verkligen ytterst farliga för träden, och även om de endast omsluta halva omkretsen av vardera grenen, kommer dock barken i de allra flesta fall att dödas, där den ligger klämd under järnbandet. Endast i undantagsfall händer det, att ved och bark växa över bandet, så att näringsströmmen förbi denna plats icke längre hindras. Så mycket oftare uppstå stora, fula torkskador, och om icke bandet tid efter annan flyttas, knäckes först den ena och sedan den andra grenen alldeles invid bandet.”

Järnband påträffas än i dag i kulturhistoriskt värdefulla träd. Där det går kan de försiktigt avlägsnas eller lossas men ofta har de suttit länge och vuxit in i veden vilket gör det omöjligt att ta bort dem utan att tillfoga trädet ytterligare skada.

Exempel på hur järnband har avlägsnats eller lossats på senare tid och ersatts av trädanpassade lösningar är Manillaeken på Södra Djurgården och Rumskullaeken i Norra Kvill. Att borra in förankringsstänger igenom stammarna är långsiktigt en skonsammare metod än strypande järnband. Men det är en vedinträngande och statisk metod och typisk för trädkirurgins hårdföra ingrepp. Sedan 1990-talet har arborister använt sig av ett för träden bättre anpassat förhållningssätt. Dagens kronstabiliseringselement är oftast dynamiska och inte vedinträngande och därmed skonsammare för trädet. De sätts högre upp i kronan än stagen, i den övre kronhalvan, och trädet beskärs vanligtvis samtidigt i avlastande syfte. Många träd kronstabiliseras dock i onödan eller felaktigt och nyttan med tekniken ifrågasätts i dag av arborister. Forskning kring instabila stamförgreningar pågår i Storbritannien och nya rön är att vänta.

Prinsens ek, Waldemarsudde.
Foto: Lars Nyberg.

Dahl avslutar med ett rationellt stabiliseringstips som säkert fungerar bra på unga träd, men då borde uppbyggnadsbeskärning vara en långsiktigare lösning: ”Slutligen må nämnas en tredje metod, […] då enstaka grenar börjat fläkas från stammen på fruktträd. Man har helt enkelt satt in en särdeles lång och stark skruv genom grenens bas och snett in i stammens ved, ja, i vissa fall har man blott spikat fast grenen ungefär på samma sätt. […] Efter några få år ha de vuxit så fullständigt samman med stammens ved, att de kunna bära upp en rik fruktskörd, och ny ved har lagt sig över skruven eller spiken.”

Stympa, toppkapa och hamla

1900-talet blev en tuff prövotid för många av Sveriges träd. Under slutet av den trädkirurgiska perioden inleddes även en period med

hårda beskärningar. Tidigare hamlade och regelbundet beskurna träd hade fått växa fritt under 1800-talet, men när förvaltningarna fick tillgång till mobilplattformar och motorsågar så kapades många träd ”tillbaka till sjuttonhundratalet”. Kända exempel är parklindarna i Kungsträdgården och lindarna på Drottningholm, som senare fälldes och ersattes med nya lindar efter att ha utsatts för upprepade hårda beskärningar. I Lustgården 1979/80 skriver Stritzke om problemet med beskärningsskador i artikeln ”Beskärning av parkträd”: ”Hamling som del av lanthushållningen har spelat ut sin roll. I parkvården finns den kvar och har ökat katastrofalt efter motorsågens och skyliftens tillkomst. Som motiv för hamling brukar man anföra föryngring, säkerhet och balans. Dessa mål uppnår man dock endast för kortare tid. Åldrandet ökar, säkerhet och balans avtar snart efter ett sådant ingrepp. Ingreppen är dessutom så kraftiga att trädets liv kan äventyras vid osakkunnigt arbete.”

De hundra miljoner år som trädorganismen utvecklats under är ett perspektiv som inte skadar att påminnas om i trädvårdssammanhang. Träden har haft god tid på sig att utveckla strategier för att hantera vanligt återkommande skador. Hårda beskärningar påminner om stormskador och blixtnedslag där träden också förlorar stora delar av kronan. Vissa träd kan aktivera epikormisk tillväxt, så kallade vattenskott, för att kompensera bortfallet av bladmassa och på så sätt överleva sådana katastrofala händelser. Hur effektivt det sker beror bland annat på skadans omfattning, trädart och vitalitet. Hybridträdet parklind *Tilia* x *europea* har denna överlevnadsegenskap och fick delvis därför stor spridning som park- och gatuträd i Norden under 1700- och 1800-talen. Redan 1941 skriver Sven A. Hermelin i artikeln *Vandalism eller pietet?* om en då uppmärksammad hård trädbeskärning av just lind i centrala Uppsala: ”Det betraktas ofta som rena vandalismen att lemlästa träd på det sätt som bilden här ovanför illustrerar. Hur många stadsträdgårdsmästare eller andra fackmän ha inte stämplats som rena vandaler när de burit sig åt så där! När den erfarne stadsträdgårdsmästaren i Uppsala – ty det är där bilden är tagen – likväl tar risken att bli hudflängd av alla upprörda insändare i ortspressen, förstår man, att han har vägande skäl. […] Jag tog bilden och beslöt att med intresse följa trädens vidare utveckling.”

Ordet ”stympa” är ett värdeladdat ord för att beskriva hård trädbeskärning i ett sakkunnigt sammanhang men här drämmer Hermelin till med ”lemlästa” i första meningen och lockar till fortsatt läsning: ”Två år senare tog jag nästa bild och den visar att stadsträdgårdsmästare Boierth hade rätt. Träden hade tålt den hårda behandlingen, de gamla stammarna hade förmått bryta och kronorna hade fyllt i sig. Men så är det också *lindar,* och det finns väl inget trädslag, som har sådan enastående förmåga att tåla hård tillbakaskärning som just de. Redan första sommaren myllrar det av unga skott på de gamla stammarna, och de stora bladen förmå assimilera nog mycket för att hålla rotkronan vid liv.”

Hårt beskurna lindar i Uppsala, Lustgården 1941.

De beskurna lindarna i Uppsala två år senare, Lustgården 1941.

Hermelin ger kollegan Boierth till slut sitt godkännande. Lindarna återhämtade sig med ny tillväxt men i dag känner vi väl till de negativa effekter hårda beskärningar medför. De leder till kaosartad tillväxthierarki, omfattande rötangrepp, dysfunktionell splintved och instabilt förankrad ny skottillväxt. I de flesta fall också förkortad återstående funktionell livslängd. Hermelin resonerar vidare: ”I det här illustrerade fallet gällde det att välja mellan att taga bort träden helt eller att decimera deras kronor. Att plantera en allé av lindar på en vanlig bostadsgata är naturligtvis fel. Där äro bostäderna huvudsaken. Och till sunda bostäder höra sol och frisk luft. Rent mänskligt och hygieniskt sett är det rena vansinnet att låta prydnadsträden göra sig så breda, att våningarna bli mörka och ohälsosamma. Här äro människorna viktigare än träden.”

Dagens synsätt är lite förändrade. Gatuträden är inte längre bara till prydnad och trivsel utan skall också bistå oss med andra så kallade ekosystemtjänster. Träd behövs för att filtrera bort skadliga partiklar från trafiken som vi annars andas in och som orsakar ohälsa till höga samhällskostnader. Ju större kronvolymer utmed våra stadsgator, desto friskare människor. Skugga och svalka kommer också att bli mer betydelsefulla för stadsbons hälsa och välfärd om sommarhalvårets temperaturer i Nordens städer som förväntat stiger till Medelhavsnivåer. Hermelin fortsätter: ”Ju förr hamlingen göres, d.v.s. ju yngre trädet är när det skäres tillbaka, desto bättre är det. Om behandlingen sedan upprepas innan grenarna hunnit bli allt för tjocka är det bra. Så behandlades flertalet av de herrgårdsalléer som planterades under 1600- och 1700-talen i Sverige, såvida de inte t.o.m. klipptes årligen. […] Från sista märkena resa sig sedan de obeskurna grenarna ofta lodrätt upp som ljusen i en

Den misshandlade eken som Walter Bauer fann på Lidingö, Lustgården 1993.

ljusstake. Sådana lindar kallas ju också betecknande nog kandelaberlindar. […] Man riktigt njöt av att i trädgårdskonsten få visa hur man behärskade det omgivande landskapet. Ett av människohand format träd var således enligt dåtida uppfattning vackrare än ett frivuxet."

Begreppet hamling används ofta slarvigt för att benämna hård beskärning av fullvuxna träd. Konceptet hamling bygger på att ett ungt dynamiskt lövträd toppkapas och därefter beskärs eller *hamlas* regelbundet. Hamling resulterar inte i stora snittytor, endast klenare tillväxt avlägsnas, inte grövre än att de lätt kunde kapas med några välriktade hugg med vass yxa eller skära. Hermelin avslutar: "De en gång i tiden tuktade träden i våra gamla renässans- och barockträdgårdar äro numera som regel tämligen innanmurkna. Ofta är det bara skalet kvar. Där de ännu stå på sin plats i raderna fylla dessa gamla trädruiner trots allt en uppgift. När de slutligen bryta samman uppstår det antingen ett tomrum i de glesnande lederna eller också planteras där ett nytt, som ofta för en tynande tillvaro på grund av jordtrötthet och i konkurrensen om ljus, näring och fuktighet med sina mäktiga grannar. Om man i stället för att bara låta dem bryta samman, föryngrade dem hårt så, skulle man kanske kunna förlänga deras liv med ytterligare ett sekel eller två. Det är sällan av ålderdom som de tyna bort, utan helt enkelt därför att det tunna skalet inte längre har styrka nog att bära upp de tunga grenarna eller att motstå stormarnas våldsamma kraft. Om man så kombinerar nedskärningen med en kraftig uppgödsling kan man sätta en förunderlig sprätt på de domnande livsandarna."

Föryngringsbeskärning, det vill säga en hård beskärning som skall stimulera skottillväxt och därmed föryngra trädet, är en kontroversiell beskärningsåtgärd för fullvuxna parkträd. Begreppet har sitt ursprung i effekter som uppnås genom hamling och stubbskottsbruk. Att som i Boierths fall kapa ned fullvuxna friska träd som saknar tidigare hamlingsnivåer kan inte ses på något annat sätt än en hård beskärning som ligger utanför ramen för god trädvård. En ram som kan vara svår att alltid hålla sig inom som trädförvaltare eller trädvårdare. Den hårda beskärningen kan möjligtvis betecknas som "avvecklingsbeskärning". De aktuella lindarna togs senare bort och ersattes med nya. Hermelins förslag kring bevarandet av gamla innanmurkna trädruiner eller särskilt skyddsvärda träd är emellertid angeläget. De ska självklart i första hand skötas fackmässigt och med stor försiktighet enligt trädvårdsmetoder anpassade efter äldre träd, men förvaltaren får inte vara främmande för att efter noggrant övervägande beskära dem

hårdare om det gynnar deras fortlevnad. Sven-Ingvar Andersson, professor vid Kunstakademiet i Köpenhamn, sammanfattar sin syn på trädruinens värde ur ett parkvårdsperspektiv i artikeln "Våra gamla trädgårdar och den nya tiden – bevara, förnya, förändra" i Lustgården 1958–59: "Trädruinernas suggestiva skönhet är obestridlig, men då dessa 'objets trouvés' på rot en dag försvunnit, hotar trädgårdsruinen."

Walter Bauer skriver i Lustgården 1993 om en hård ekbeskärning i artikeln "Ekrapsodi – om olika sätt att bevara men också att misshandla gamla ekar". Den hårda beskärningen av den till synes helt friska gamla eken är ett pedagogiskt exempel på meningslös och skadlig beskärning som många träd fått utstå. Här går det inte att hitta, vare sig i bild eller text, någon anledning att beskära så hårt.

Arborist applicerar dynamisk kronstabilisering i gammal skogslönn med instabil stamförgrening.

Men vad var det som hände i Trädvårds-Sverige under 1990-talet? Klaus Stritzkes ger en förklaring i artikeln *Beskärningshöjder under 1700-talet i svenska parker*. Artikeln skrevs i början av 90-talet men publicerades först i Lustgården 2001:

"Det känslomässiga motståndet mot att hamla träd i historiska anläggningar har minskat och nu förs åter en diskussion kring denna metod. […] Insikten [har] ökats om att en hård beskärning är en förutsättning för att de äldre träd som blir kvar ska hållas vid liv ytterligare några generationer. Den, i moderna trädvårdares ögon, oacceptabla stympningen av träd kommer att krävas även i fortsättningen om man ska bevara de historiska dokument som inte bara berättar om gångna tiders föreställningar utan om yrkesgruppens skicklighet. Historiska parker är enligt Unesco konstverk. Och konstverk får inte förändras eller förvanskas, ej heller rättas till."

Stritzkes artikel återspeglar det oresonliga diskussionsklimatet som växte fram under 1990-talet. Anledningen var lanseringen av de nya tankar om trädvård, även kallad den amerikanska skolan, som fick en våldsam genomslagskraft i Sverige genom växtfysiologen Alex Shigos banbrytande trädvårdsartiklar och böcker som nu uppmärksammades och framför allt anammades på bred front. Shigo hade genom anslag från U.S. Forest Service, motsvarande Skogsstyrelsen, forskat på hur röta sprider sig i produktionsskogens träd. Forskningen skedde helt enkelt genom att hans forskarteam med hjälp av motorsågar fällde och dissekerade över 15 000 träd mellan 1959 och 1985 och kunde studera hur träden bland annat kunde begränsa röta med hjälp av avgränsande processer i splintveden. Resultatet sammanfattade han i CODIT-modellen ("Compartmentalisation Of Decay In Trees". *Decay* bytes sedermera ut mot *Damage* och numera med den mer korrekta

Engelsk trädvårdare med äldre utrustning från 30-talet. Jämför med bild på sid 67 hur dagens arborister är utrustade. Foto med tillstånd av Mark Johnston.

benämningen *Dysfunction*). Där påvisade han att många av de traditionella trädvårdsteknikerna var onödiga eller till och med skadliga för träd och behövde omvärderas.

En polarisering skedde nu i en ”traditionell” och en ”modern” gruppering. Klaus Vollbrechts bok *Träd – deras biologi och vård* (1991), baserad på Shigos forskning, utövade tillsammans med Shigos egna böcker *A New Tree Biology* (1986) och *Modern Arboriculture* (1991) ett betydande inflytande för den nya skolan. Men dr Shigo kom från den nordamerikanska skogsindustrin och hade begränsad erfarenhet av gamla kulturhistoriska träd i Europa. Hans teorier var anpassade efter konventionell vård av unga och vuxna träd, inte träd som uppnått ålderdomen och uppvisade komplex morfologi och beskärningshistorik. Så här i efterhand framstår Stritzkes artiklar i Lustgården kring trädbeskärning i kulturhistoriska miljöer som en betydelsefull motvikt i den då ensidiga debatten.

Det var först under denna tid, på 1990-talet, som arborister började etablera sig i Sverige, en för landet ny yrkeskår med rötter i Storbritanniens trädkultur och förespråkare för den moderna trädvården. Varför Sverige och övriga nordiska länder var så sena med att ta till sig yrkeskåren är svårt att säga. Kanske för att vi inte har någon stark trädvårdstradition som Storbritannien, Tyskland, Frankrike och USA. Fackföreningstraditionen var däremot stark och den motsatte sig trädklättring med motorsåg. Två fötter på fast mark var kravet för att få såga, och det kan också ha bromsat utvecklingen. Men efter Sveriges inträde i EU den första januari 1995 gick arboristernas etablering i Sverige inte att hejda.

Den här tiden präglades av debatter och meningsskiljaktigheter om vad som är etiskt och fackmässigt acceptabelt inom ramen för trädvård. Många trädförvaltare och arborister motsatte sig hårda beskärningar och toppkapningar av träd. Det blev på så sätt en välbehövlig reaktion på den gamla trädkirurgiska trädvården och hårda, ogenomtänkta trädbeskärningar. Samtidigt blev resultatet att valet kom att stå mellan fackmässig beskärning och fällning. All beskärning däremellan fördömdes som stympning, en fantasilös inställning som fortfarande lever kvar inom branschen och som kostat många gamla och skyddsvärda träd livet. Debatten har dock successivt blivit mer nyanserad i takt med att trädvårdsbranschen i Sverige sakta men säkert mognar.

Park, träd eller natur, vad behöver vårdas?

Tillbakablickarna i Lustgårdens parkvårdsartiklar visar på en återkommande frustration hos landskapsarkitekter över den oba-

lans som upplevs råda mellan kulturminnesvården, naturvården och trädvården. Sven A. Hermelin redogör för konflikten i artikeln *Parkvård – inte bara mark- och trädvård* i Lustgården 1971:

”Runt om i landet har vi ’engelska parker’, som anlagts under 1800-talet i samma anda som den vid Ryfors. Föreningen har genom föredrag, diskussioner, exkursioner och kurser sökt väcka intresse för och kunskaper om deras vård. […] Men det är inte nog med att vårda gräsytor, enstaka träd eller trädgrupper. För att parkvården verkligen skall bli meningsfylld, är det väsentligt, att vårdaren också skapar sig en klar uppfattning om dess idéinnehåll. Det är nödvändigt att veta, vilken roll de olika parkelementen skall spela i den totala kompositionen.

Det är givet, att en park inte kan rymma lika många 100-åriga som nyplanterade träd. Men å andra sidan blir en park med likåldriga träd inte heller lika levande som en med träd i olika åldersgrupper. Därför krävs också nyplantering som ersättning för de överåriga, t.ex. granar som börjar bli risiga, björkar som torkar i topparna eller träd som inte trivs för att de kommit på fel plats. […] Parkvårdaren måste inse att parken är levande, att den är föränderlig, att träd växer, står stilla och slutligen dör. En pietetsfull parkvård är därför inte bara trädvård. Det är framför allt en vård av parkens bärande idé, dess estetiska program.”

Hermelin konstaterar att trädvården måste underordna sig parkvården när landskapsparker ska förvaltas. Men det är inte lika självklart i dag som för femtio år sedan. Enskilda äldre träd kan besitta mycket höga natur- och kulturvärden. De flesta parkbesökare tycker nog också att flerhundraåriga träd är minst lika fascinerande och intressanta som gamla byggnader och parkanläggningar. Beskrivningen ”överårig” eller ”övermogen” dyker upp närhelst äldre träd ska fällas. Benämningarna härrör från skogsbruket och avser gamla träd eller ”vrak” som slutat växa och inte tjänar till timmer eftersom de uppvisar naturliga åldersegenskaper som stamröta, håligheter och är ”övergrova”, d.v.s. har så tjock stam att de är svåra att hantera i produktionsskogens maskineri.

I ett kulturhistoriskt trädgårds- eller parksammanhang borde inte åldrande träd ses som ett problem utan snarare som en tillgång. I dag betecknas dessa gamla trädkämpar rentav som ”särskilt skyddsvärda”. Vi möter dem främst i parker och alléer, på kyrkogårdar och i hagmarker. De sista utposterna. Ädellövträd och tall kan ha en mycket lång ålderdom och friväxande ekar kan leva flera hundra år i det senila stadiet. Det är dessa träd som trädvårdare och förvaltare måste försöka hålla liv i så att även kommande generationer får uppleva gamla träd. En generell åldersdiskriminering i synen på träd har resulterat i obalanserade generationsstrukturer i de flesta trädpopulationer. Gamla träd ses som sjuka, farliga, svårbedömda och skötselkrävande. Kanske de därtill står i vägen för förnyelse och exploatering.

Den 10 mars 1957 höll Sven-Ingvar Andersson ett föredrag på föreningens årsmöte på temat *Våra gamla trädgårdar och den nya*

Det största hotet mot gamla ekar är igenväxning. Friställning av gammal ek vid Häringe-Hammersta naturreservat. Foto: Tina Axelsson.

tiden – bevara, förnya, förändra. Föredraget publicerades i Lustgården 1958/59:

”Träden och buskarna är som nämnts trädgårdens viktigaste byggnadsmaterial och är därför värda all vård, då de tjänar rumsbildningen. Men samtidigt utgör intresset för dessa växter, dendrologin, ett starkt hot mot många trädgårdar, nämligen i alla de fall då intresset för växterna tillåtes dominera över intresset för trädgården. Dendrologin har i detta sammanhang gott sällskap med det obestämt panteistiska natursvärmeri som i varje plantas tillväxt ser en helig kraft, som inte får hämmas av sax eller yxa.”

I dag sextio år senare utgör inte bara natursvärmeri, eller naturvård, och dendrologi hot mot de historiska parkerna. Nu tampas parkförvaltningarna med minskade anslag, underbemanning, avsaknad av vårdplaner, trädsjukdomar, ökat besökstryck, krav på tillgänglighet och säkerhet. Listan kan göras lång. Men Andersson, precis som Hermelin, visar på vikten av att inte tappa trädgårdens eller parkens bärande idé ur sikte och lägga resurser på missriktad skötsel.

För att underlätta i den ofta komplicerade trädförvaltningen tog Riksantikvarieämbetet initiativet att tillsammans med andra statliga verk och intresseorganisationer ta fram handledningen *Fria eller fälla* (2014). Publikationen är tänkt att fungera som ett stöd i trädfrågor och har som syfte att öka kunskapen och förståelsen för trädens olika värden.

Arkitekten och konsthistorikern Christian Laine tog i Lustgården

2004 upp konflikten, eller skenkonflikten, mellan park och biologisk mångfald i artikeln *Lustpark med biologisk mångfald*. Det är första gången begreppet ”biologisk mångfald” omnämns i årsbokens då 84-åriga historia: ”Medan fruktträden i Rosendals trädgård omsorgsfullt ansas med traditionella metoder och inga konflikter råder mellan vårdens syften i förfluten och närvarande tid, gäller andra villkor för parken och dess trädbestånd och särskilt för dess främsta karaktärsträd, Djurgårdens berömda ekar. På Karl XIV Johans tid förnyades en stor del av ekbeståndet på Djurgården. […] Arkivmaterialet från Rosendal berättar om hur hundratals dagsverken årligen lades ned på en omsorgsfull trädvård. Inga döda grenar eller ens mossa fick skämma de åldriga ekarna i lustslottets omgivning.”

Rosendals äppelträd är ett utmärkt exempel på hur gamla fruktträd kan vårdas på ett balanserat sätt för att gynna fruktproduktion, trädvård och inte minst en vacker och ändamålsenlig kronform. Fruktträd är under lång tid förädlade och kräver kontinuerlig beskärning för att ge bra frukt, men framför allt för att hålla för de onaturligt stora belastningar som rik fruktsättning utsätter dem för med jämna mellanrum. I Rosendal praktiseras även så kallad barkvård, att borsta bort lös ytterbark och påväxt från trädstammen, vilket enligt trädgårdsmästare har en vitaliserande effekt även om vetenskapliga bevis saknas.

Flerhundraåriga ekar har inte samma skötselbehov som framavlade fruktträd. Förutsättningen för trädens höga ålder är emellertid att markerna runt dem hållits öppna, vanligtvis genom betande djur. Laine fortsätter:

”När [Svenska Trädgårds-] föreningens föreståndare Nils Uno Blomberg år 1870 gav sina läsare råd om skötseln av naturparker lämnades klara besked: Det kan knappt behöva nämnas att allt som är fullkomligt utdött eller starkt avtynande, vare sig hela träd eller grenar, skall borttagas. Frågan om vården av ekarna i Djurgårdens parklandskap kan emellertid också diskuteras med utgångspunkt i det miljöpolitiska målet att bevara den biologiska mångfalden. Ålderstigna ekar är viktiga värdar för en mängd hotade bark- och vedlevande insekter, lavar, mossor och svampar. Det ekbestånd som är ’fullkomligt utdött eller starkt avtynande’ är nyckelbiotop i det sammanhanget.

”Rosendals lustslott med prunkande blomsterlister, i förgrunden en av parkens välvårdade ekar. Stockholmarna promenerar i lustparken för att se och låta sig ses. Självaste Karl XIV Johan rider ut på sin vita springare och hälsas med vördnad av sitt folk. Oljemålning av A. O. Mörner cirka 1830, Stockholms stadsmuseum.” Christian Laine i Lustgården 2004.

Den biologiska mångfaldens värde betonas starkt i både mål och program för Nationalstadsparkens bevarande och vård och präglar även det förslag till *Skötselplan för Nationalstadsparken* som nyligen utarbetats på uppdrag av Djurgårdsförvaltningen. I planens generella riktlinjer föreslås bland annat, att gamla ekar alltid skall lämnas kvar vid gallring och avverkningar, även om de så småningom blir döende, samt att döda träd och död ved skall sparas på

trädens växtplats. Sådana riktlinjer är i grunden oförenliga med det synsätt som herrar von Sckell och Blomberg förfäktade vid den tid, då Rosendal var en kunglig lustpark. Och konflikten är redan här. De döda ekarna har trängt in över den forna lustparkens gränser och från lustslottets salonger ser man lågor och fallna jättegrenar multna där blomsterkantade stigar löpte i Karl XIV Johans tid."

Sveriges första skyddsformer för naturvårdsobjekt var Lagen om nationalparker och Lagen om naturminnesmärkens fredande, som båda instiftades den 25 juni 1909. I Stockholms län var det framförallt länsjägmästare Folke Thörn som föreslog ett stort antal märkvärdiga träd för fridlysning under åren 1947 till 1963, s.k. naturminnesmärken, markerade med den tunga järnplaketten och sedermera med den lilla blåvita plastbrickan. Denna skyddsform förekommer numera sällan för att skydda enskilda träd och har till viss del ersatts av bestämmelserna om samråd kring särskilt skyddsvärda träd i miljöbalkens 12 kap. 6 §. Åke Carlsson skriver om gamla och grova ekar i Västergötland, vad som hotar dem och hur de bör vårdas i Lustgården 1995:

"Knappast någon gammal ek har undgått ingrepp som påverkat utseendet. Underkvistning, hamling och bränning har satt spår som i hög grad ökat trädens särprägel. […] I en ekinventering bevarad i Riksarkivet, som utfördes på 1820-talet under ledning av översten vid flottans konstruktionskår Johan Aron af Borneman, noteras ungefär hälften [av ekarna] som hamlade. Som främsta motiv till hamlingen anges att bönderna vill förhindra beskuggning av ängsmarken. […] Många av de ekar vi funnit vid inventeringen bär mer eller mindre tydliga spår av hamling. Medan de flesta andra lövträd traktvis har topphuggits in i sen tid tycks ekhamlimgen helt ha upphört för mer än hundra år sedan. […]

Underkvistning blottade stammarna för solen. Dessa ingrepp i ekarna skapade idealiska betingelser för ett stort antal insektsarter och indirekt fåglar, t. ex. den nu försvunna mellanspetten. Även åtskilliga svampar och lavar gynnades. Många av dessa arter betraktas i dag som hotade på grund av ekskogens tillbakagång, men de hotas snarare av att ekarna inte behandlas som förr och av den tilltagande igenväxningen. […] Ingen tycks längre avverka gamla ärevördiga ekar. […] Det allt överskuggande hotet är istället igenväxningen. […] Ett oroande faktum är att biologer och naturvårdare fortfarande lever i föreställningen att det är avverkning som är det stora hotet. […] Naturvårdens era inleddes med att ängar fridlystes utan hävd. Därefter har en lång rad liknande misstag begåtts, alla med samma bakgrund: bristande kunskaper om hävd och odling i äldre tid. Den som vill rädda gamla ekar bör i första hand återskapa miljön som den var innan igenväxningen tog fart."

Många trädproblem och trädfrågor återkommer regelbundet under århundradet. Gunnar Schotte, jägmästare, trädälskare och en av föreningens grundare tar upp olika trädförvaltningsproblem i Lustgården 1924. I artikeln *Gatuavdelningens mord på ekarna i Stockholm* skriver han om problemen som uppstår när Stockholms växande bilism bereds plats i Norra Djurgårdens unika eklandskap, en förödelse som pågår än i dag:

"Men nu ha många stora, vackra ekar, som vi bevara i minnet som ståtliga vägträd, råkat i fara. Vägarna skola bevaras för trafikens, bilarnas skull, stensättas, asfalteras eller cementgjutas. Så skola vägarna också rätas! Månget träd kommer då i vägen för den nya sträckningen. Av 'pietets-hänsyn' låter man trädet stå kvar och murar omsorgsfullt kring det, men i själva verket tager man livet av det, pinar det långsamt men säkert till döds. Ett drastiskt exempel visar gatuavdelningens i Stockholm behandling av ekarna i och invid Sturevägen [nuvarande Lidingövägen] å norra Djurgården. […] Den stora, vackra ek, som står helt på gångbanan, omgiven av endast cementgjutning, har redan dött. […] Man frågar sig ovillkorligen, om ej gatuavdelningen i Stockholm äger någon trädkunnig person att rådfråga, om den ej själv förstår trädens enklaste fordringar för sin trivsel. Det duger sannerligen icke, att blott ingenjörer och schaktmästare få bestämma allt."

Spetsig grenvinkel med delvis spjälkad stamförgrening.

Oförståelsen för trädens grundläggande ståndortskrav och orsaken till hela problemet, avsaknad av trädkunnig personal på gatuavdelningen, är en kompetensbrist som många svenska kommuner lider av än i dag.

Nedslagen ovan i Lustgårdens trädvårdsartiklar beskriver en hundraårig historia ur ett kulturminnesperspektiv, om hur en ny yrkeskår utvecklades under påverkan av olika trädvårdsteorier och trädvårdsskolor. Denna utveckling fortsätter mot dagens mer holistiska syn på trädvård där trädvårdaren inte får vara främmande för att också vara park- och naturvårdare. Tidsdimensionen är i allt detta central. Den obrutna hävden är en kärnfråga för de gamla trädens och de historiska parkernas fortlevnad. Här kan artiklarna från Lustgårdens hundraåriga utgivning bidra med kunskap och förståelse.

PARKVÅRD DANIEL DAGGFELDT

Den äldre järnplaketten för fridlysning av naturminnesträd och dess nya version i plast.

Om författaren
Daniel Daggfeldt är arborist och vd på Trädmästarna AB i Stockholm, ett trädvårdsföretag med inriktning på förvaltning av särskilt skyddsvärda träd och träd i kulturhistoriska miljöer. Daggfeldt har styrelseuppdrag i Föreningen för Dendrologi och Parkvård samt Sveriges Arboristförbund där han bl.a. arbetar med branschcertifieringar.
daniel@tradmastarna.se

Källor

Davey, John (1901). *The Tree Doctor. The Care of Trees and Plants*

Vollbrecht, Klaus (1989). *Träd. Deras biologi och vård*. Åkarp: Arbor Scandia

Shigo, Alex (1986). *A New Tree Biology*

Shigo, Alex (1991). *Modern Arboriculture*

Naturminnen i Stockholms län. Rapport 2005:01 (2005). Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län

Carlsson, Å, Forshed N. och Larsson, E-L (2007). *Gastekar och väckefuror.* Vårgårda: Arnica

Ancient and Other Veteran Trees. Further Guidance on Management. (2013) David Lonsdale (red.)

Fria eller fälla. En vägledning för avvägningar vid hantering av träd i offentliga miljöer (2014) Fabian Mebus (red.) Stockholm: Riksantikvarieämbetet m.fl.

Särskilt skyddsvärda träd i Stockholms län. Rapport 2016:7 (2016) Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm län

Slotte, Håkan och Göransson, Hans (1996). *Lövtäkt och stubbskottsbruk.* Stockholm: KSLA

Sjöman, Henrik och Slagstedt, Johan (2015). *Stadsträdslexikon.* Lund: Studentlitteratur

Summary

The articles in Lustgården during the past decade demonstrate how tree care in Sweden has developed. From the twenties up to the eighties focus was on anthropomorphic methods like tree surgery and filling hollow trees with concrete. This practice came to an abrupt end when modern arboriculture was introduced by Dr Alex Shigo in the eighties. This scientific approach to tree care was well needed but led also to a sometimes undifferentiated view on how to manage trees in historic parks.

The articles in Lustgården give an interesting insight to Swedish tree care in relation to park culture and offers arguments for a more holistic arboriculture.

Kavalkad av trädkunskap utan like

Sten Ridderlöf text och foto

Lustgårdens produktion under hundra år är en ovärderlig dendrologisk skatt som lätt kan förbises, kännas för svår eller bitvis otidsenlig.

Jag är nog inte ensam om att de svunna årgångarna av Lustgården fångas av trädfakta av hög kvalitet beskrivna av internationellt erkända dendrologer. Som dendrolog har det känts otroligt matnyttigt att via årgångar av Lustgården kunna följa de utländska trädens, exoternas, införande i svenska trädsamlingar, i parker och trädgårdar, hur de över tiden lyckats eller misslyckats i vår miljö och parallellt med det få regelbundna tips om intressanta träd som påträffats i naturen och rapporterats till föreningen.

En stor del av artiklarna i Lustgården handlar just om dessa frågor. Dendrologi är såsom föreningens namn anger en av föreningens huvudämnen vid sidan av parkvård. Man skulle kunna dela in artiklarna om dendrologi under sex huvudrubriker: *Vedartade växter*, *Härdighet och provenienser*, *Märkesträd och dendrologiska data*, *Naturskildringar*, *Växtinsamlingar* samt *Arboreta och botaniska trädgårdar*. De är alla kopplade till varandra, men det skulle i detta sammanhang bära för långt att täcka in samtliga. Denna framställning ägnas därför främst de två förstnämnda. Antalet berörda artiklar uppgår till dryga hundratalet och utrymmet medger endast att de kommenteras kortfattat. Till hjälp för läsaren anges inom parentes förutom författaren i vilken årgång samt på vilka sidor i Lustgården artikeln återfinns. Den intresserade läsaren kan sedan fördjupa sig i hela materialet som numera finns på föreningens hemsida, där samtliga årgångar av Lustgården finns tillgängliga, förutom det senaste numret – *Members first*!

Vedartade växter

Dendrologiartiklarna i Lustgården behandlar allt från omfattande släktmonografier till enskilda intressanta träd. Sammansättningen av Dendrologföreningens medlemmar återspeglas naturligen i artiklarna. I föreningens tidiga skede återfanns bland medlemmarna förutom godsägare en rad av tidens ledande experter inom botanik och inte minst skogsvetenskap, såsom skogsvetaren Gunnar

Motstående sida:
Ullungrönn *Sorbus ulleungensis*, 29/9 2010, Ullung-do, Sydkorea.

Schotte, botanikern Nils Sylvén, trädgårdsmannen Gustav Dahl och växtpatologen Torsten Lagerberg, samtliga flitiga skribenter i Lustgården. I den första årgången skriver vice ordförande professor Gunnar Schotte flera artiklar:

Visingsö ekplantering (Gunnar Schotte 1920, sid. 31–49).
Lärken och silvergranen på Visingsö (Gunnar Schotte 1920, sid. 50–66).
Mullbärsplanteringar på Visingsö (Gunnar Schotte 1920, sid. 82–88).

Det är inte ovanligt att artiklar i Lustgården följs upp med nya i senare årgångar, såsom nedanstående om Visingsö, ett exempel på värdet av det tidsspann Lustgårdens artiklar täcker in:

Ekskogen på Visingsö (M. Juhlin Dannfelt 1971, sid. 10–14).

I numren finns en rad både omfattande och ingående artiklar om släkten, i det följande uppräknade i bokstavsordning av släktets latinska namn:

*Släktet **Abies** – ädelgranarna* (Börje Drakenberg 2005, sid. 7–15).

Abies delavayi, Lijiang, maj 2005, Yunnan, Kina.

***Abies** – a review of the firs in the Mediterranean* (Tor Nitzelius 1968, sid. 146–189)

En gedigen genomgång av 25 arter, underarter och varieteter, särskilt intresse ägnas den mycket sällsynta *Abies nebrodensis* i ett bergsområde på Sicilien.

*Några anmärkningar om de i Sverige odlade och förvildade **Amelanchier**-arterna, särskilt A. confusa* (Nils Hylander 1964/65, sid. 266–277).

*Om flikbladiga och småbladiga former av **klibbal** och **gråal*** (Nils Hylander 1956–57, sid. 85–120).

En mycket ingående artikel med ett stort antal avbildade bladformer.

*Om falsk och äkta **ornäsbjörk** och om några andra avvikande björkformer* (Nils Hylander 1956–57, sid. 31–84).

Liksom artikeln ovan om alar rikt illustrerad.

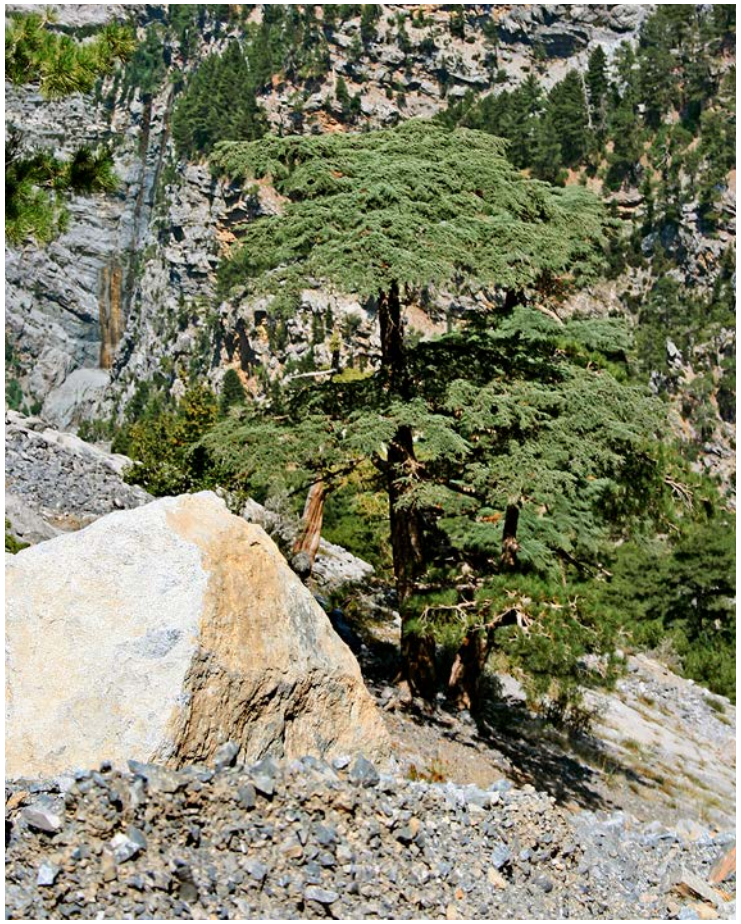

Libanonceder *Cedrus libani*, augusti 2006, Taurusbergen, Alanya, Turkiet.

A brief analysis of the use and trade of ***Betulas*** *in Sweden* (Kenneth Lorentzon 1992, sid. 17–19).

Björkar *– inte bara vita stammar* (Cecilia Öxell och Henrik Sjöman 2008, sid. 33–46).
Här presenteras några utvalda arter och sorter som är härdiga, användbara och uppskattade prydnadsträd, bland andra kopparbjörk *Betula albosinensis* och svartbjörk *B. nigra* från östra USA samt dahurisk björk *B. davurica* från Nordostasien, båda med overkligt fnasig bark. Inom arten himalayabjörk *B. utilis* nämns sorter med kritvita stammar som 'Doorenbos' och den flagnande 'Grayswood Ghost'.

Buxbom (Kenneth Lorentzon 1998, sid. 5–24).

Vresbokar *och andra avvikande boktyper i Skåne* (John Kraft 1966–67, sid. 25–59).

Preliminärt om ***cedrar*** *och deras odling i Sverige* (Tor Nitzelius 1966–67, sid. 11–24).
Redovisar utseende, växtvillkor och utbredning för de fyra beskrivna cederarterna. Alla fyra fortlever i Arboretum Lassas Hagar på Svartlöga, om än med skiftande växtkraft.

Släktet ***Cotoneaster*** *– oxbär* (Karl Evert Flink och Bertil Hylmö 1992, sid. 35–56).
Artikeln tar ett globalt grepp över släktet, innefattande systematik, utbredning och förekomst i Sverige, samt arter och hybrider eller kloner som förekommer odlade i andra delar av världen. Inalles behandlas 174 arter. Därtill många apomiktiska arter (kan föröka sig utan befruktning med groddknoppar, utlöpare, obefruktade frön m.m.) som har givits rang av varieteter eller former.

Släktet ***Crataegus*** *– hagtorn* (Karl Evert Flink 1995, sid. 29–40).

Juglans *– i svenska parker och trädgårdar förekommande valnötsarter och något om deras härdighet* (Tor Nitzelius 1946, sid. 101–128).
Beskriver köldtåligheten hos de sju i Sverige odlade *Juglans*-arterna efter krigsvintrarna.

Släktet ***Malus*** *– aplar* (Karl Evert Flink 1994, sid. 7–18).
Innefattar avsnittet *Vilda arter inom Malus-släktet och deras odlingsvärde som prydnadsträd* (sid 9–18).

Sorter av ***prydnadsaplar*** (Rune Bengtsson 1994, sid. 19–26).

Preliminär rapport från selektionsarbetet av ***prydnadsaplar*** *för svenska trädgårdar* (Kenneth Lorentzon 1994, sid. 27–36).

Gran – släktet ***Picea*** (Ingegerd Dormling 1998, sid. 5–8).

Populus *– en sammanställning av odlingsbara popplar* (Tor Nitzelius 1944–45, sid. 57–98).
På grundval av bestämningstabeller och karaktärsbeskrivningar ges en orientering över odlingsvärdet och härdigheten hos de poppelarter och poppelhybrider vilka som skogs- eller prydnadsträd odlas här och är värda att framdeles ta i kultur.

Om några i Sverige odlade former av ***balsampoppeln*** (Nils Hylander 1944–45, sid. 99–112).

Svartpoppel *och några former av* ***kanadapoppel*** *i svensk odling* (Arvid Nilsson 1964–65, sid. 140–178).

Släktet ***Pyrus*** *– päron* (Karl Evert Flink 1993, sid. 7–16).
Artikeln behandlar släktets dendrologiska intresse för Sverige. Inga kommentarer görs beträffande olika formers värde som fruktträd. Släktet omfattar lövfällande träd och sällan buskar.

Intressanta och härdiga ***ekar*** *i Nordostasien* (Sten Ridderlöf 2009, sid. 29–42).

På jakt efter åtråvärda ***ekar*** *i Nordostasien* (Sten Ridderlöf 2010, sid. 51–66).

Pinus funebris och *Quercus mongolica*, 1 oktober 2000, Chanka-sjön, Ryssland

Artikelförfattaren beskriver de nordligaste kända förekomsterna av kejsarek *Quercus dentata*. Han fann och insamlade ekollon i ryska Fjärran Östern, dels i länet Primorsky Krai, dels på ön Kunashir i Kurilerna. Där insamlades även naturhybriden *Quercus dentata x Q. mongolica* ssp. *crispula*. På japanska huvudön Honshu insamlades en nyupptäckt underart av japansk ek, möjligen egen art, *Quercus serrata* ssp. *mongolicoides*. Nämnda taxa har visat prov på överlägsen härdighet. Även andra ekarter beskrivs från Koreahalvön och Japan.

Rhododendron tsinlingense aff., 3 juni 2004, Taibai Shan, Shaanxi, Kina.

*I **rhododendron**-släktets vagga* (Björn Aldén 2002, sid. 85–102).

*Äldre svenska **kulturrosor*** (Nils Dahlbeck 1940, sid. 12–22).

***Mammutträd** i Sverige och Danmark med referensobjekt i* Norge (Tommy Carlberg 2006, sid. 69–88).

*Släktet **Sorbus** – en rapsodi* (Karl Evert Flink 1990–91, sid. 21–36).

***Tyskoxeln**, Sorbus torminalis, ett intressant klimatanpassat tillskott i svenska stadsmiljöer* (Henrik Sjöman 2011, sid. 13–26).

Inblick i oxelns, ***finnoxelns** och **fagerrönnens** hemliga liv* (Jonatan Leo 2017, sid. 33–47).

*Blomning och kottutveckling hos några **barrträd**styper* (Torsten Lagerberg 1942, sid. 47–92).

En gedigen och informativ framställning som med stöd av bilder tecknar huvuddragen av blomningen och kottarnas utveckling hos några mer kända barrträdssläkten.

En serie artiklar om släkten är kopplade till föreningens studieserie *Årets träd* som pågick 1991–2011:

Årets träd: Sorbus (Ingegerd Dormling 1996, sid. 71–73).
Årets träd: Alnus (Ingegerd Dormling 1998, sid. 25-28).
Årets träd: Larix (Henrik Niklasson 2000, sid. 5–8).
Årets träd: Björk – släktet Betula (Ingegerd Dormling 2001 sid 5–8).
Släktet ask – Fraxinus (Ingegerd Dormling 2003, sid. 7–10).
Släktet Salix – årets träd (Ingegerd Dormling 2006, sid. 5–14).
Årets träd, släktet Cupressaceae (Ingegerd Dormling 2007, sid. 8–10).
Årets träd – Apelväxter (Ingegerd Dormling 2008, sid. 17–24).
Årets träd – Prunus (Olle Ridelius 2009, sid. 5–6).
Årets tema – Viburnum Olvon (Henrik Sjöman 2012, sid. 7–16).

En annan värdefull artikelserie är *Märkesträd* publicerad under åren 2000–2015 av Lars Lagerstedt:

1. *Juglans, Castanea, Platanus och Liriodendron* (2000, sid. 31–38).
2. *Ginkgoträd och Taxodiumarter* (2002, sid. 2–30).
3. *Cupressaceae-arter* (2008, sid. 11–28).
4. *Poppelsläktet* (2008, sid. 47–66).
5. *Ädelgranar och douglasgranar* (2009, sid. 53–76).
6. *Eksläktet* (2010, sid. 25–50).
7. *Lönnsläktet* (2011, sid. 43–68).
8. *Boksläktet* (2012, sid. 41–62).
9. *Hängformer* (2013, sid. 37–54).
10. *Almar* (2014, sid. 53–78).
11. *Mest imponerande barrträd (och ginkgo)* (2015, sid. 69–88).

En liknande insats är den kartering av särskilt skyddsvärda träd i Sverige som Länsstyrelsen Stockholm genomfört i länet. Den kommenteras i artikeln *Träd värda att skyddas* (Per Jönsson 2016, sid. 73–74).

Det stora antalet smärre artiklar under åren handlar om allt från nyintroduktioner, ståtliga eller egendomliga trädindivider till andra märkvärdigheter. Somliga har karaktären av kuriosa, men i flertalet fall återspeglas den gedigna sakkunskap som skribenterna representerar. Somliga artiklar om nyheter avslutas rentav med en kortfattad vetenskaplig beskrivning på latin. Här några exempel på den brokiga samlingen korta inlägg:

"Burana-eken" Quercus robur pendula (Nils Sylvén 1926, sid. 173–176, 179). En av sextiotalet artiklar av denne Lustgårdens flitigaste skribent. Här berättas hur Anders Olsson i Burlöv år 1882 i en lantlig hage påträffade detta praktexemplar av hängek.

Wrams Gunnarstorp – buxbomshäckarna från 1600-talet (Helmut Wanderoy sid. 13)

En av ett flertal reseberättelser (där för övrigt Linnés var den första) där denna 350-åriga häck figurerar.

Förekomsten av Robinia pseudoacacia i vårt land (Yngve Cederholm 1943, sid. 57–62). Ett nationellt upprop för att undersöka förekomsten av arten i vårt land. Ett syfte var att sprida bestånden för att gynna biodlingen. Med dagens kunskap var det ett tvivelaktigt initiativ med tanke på artens invasiva egenskaper.

Betula ermanii Cham. 'Mount Apoi' – a new Betula-clone (Kenneth Lorentzon 1992, sid. 20–22).

En ny lågvuxen björkkultivar, *Betula* 'Mount Apoi', med tandade blad och gulaktig vacker avflagnande bark växer i Hörsholms arboretum norr om Köpenhamn sedan 1962. Den är uppdragen från frö insamlat på Apoiberget nära den centrala sydspetsen på Hokkaido i Japan och är förmodligen en hybridisering mellan *Betula ermanii*

Wollemia nobilis, maj 2017
Pinetum Blijdenstein, Hilversum, Nederländerna.

och den endemiska *Betula apoiensis.*

Wollemia det levande fossilet – nu på marknaden (Vivi Vajda och Stephen McLoughlin , sid. 61–70).

Detta träd från Australien, den enda arten av sitt släkte och stammande från dinosauriernas tid, upptäcktes på 1990-talet och finns numera i handeln.

Inre adventivrötter hos lind. Exempel från Humlegården (Lars E. Kers 2015, sid. 29–30).

Beskriver fenomenet att rötter kan tränga ner i det rötskadade inre av gamla ihåliga lindstammar, dubbelt nyttiga genom att både staga upp trädet och leda upp vatten i kronan.

Faktablad från Projekt 80 – nya träd och buskar (Rune Bengtsson 1990–1991, sid. 37–44).

Sedan 1980-talet har genetiskt lämpligt växtmaterial för svenska förhållanden systematiskt anskaffats. Utifrån Alnarpsprojektet ”Nya träd och buskar” har ett 25-tal nya sorter av buskar och träd kommit konsumenterna tillgodo, till att börja med några intressanta rönnar och oxlar, däribland ullungrönn, senare bestämd som *Sorbus ulleungensis*[1].

Magnolia Society Internationals möte (Lennarth Jonsson och Sten Ridderlöf 2017, sid. 71–77).

MSI besökte Norden för första gången i maj 2017, vilket blev en *road show* mellan ”Swedish Magnolia Hot Spots”, varvid i stort sett alla trädgårdar som landets magnoliapionjärer byggt upp förevisades. I Arboretum Lassas Hagar blommade bland annat *Magnolia* ’Barbro’ som är en hybrid mellan de kinesiska arterna *Magnolia dawsoniana x M. sprengeri* [2]. Den tog på plats 22 år från frösådd till blomning.

Bland Lustgårdens dendrologiartiklar återfinns även ett antal debattinlägg av mer eller mindre eldfängt slag:

Svensk dendrologi – utveckling och status under de senaste 25 åren (Karl Evert Flink 1995, sid. 13–19).

Författaren som verkat länge inom den svenska och internationella dendrologin har här tagit tempen på tillståndet för främst exotiska träd i Sverige.

Magnolia dawsoniana x sprengeri, 12 maj 2016, Arboretum Lassas Hagar, Svartlöga.

Han kritiserar Vägverkets dominans och brist på planteringar utmed vägar och rangordnar vilka städer som vårdar och utvecklar sina planteringar. I botten återfinns Stockholm och Göteborg, medan ”Malmö, Helsingborg, Norrköping och Enköping är parkbesökarnas eldoradon”. Han framhåller Sveriges lantbruksuniversitets Projekt 80 och kommenterar E-plantsystemet.

Eken på Oxenstiernsgatan (Walter Bauer 1982, sid. 94–95).
Jätten vid TV-huset fälld (Eva Hernbäck 2012, sid. 17–23).
Två artiklar om den omstridda TV-eken, före och efter nederlaget.

Stockholms träd satta på undantag (Sten Ridderlöf 1994, sid. 118–122).

Författaren kritiserar hur ensidiga, fantasilösa trädplanteringar fått växa fram i skuggan av Dennispaketet: Rusta upp parkområdena och förnya gatuplanteringarna på ett intelligent sätt och inte som miljonprogram på trädsidan. Skapa opinion för att det ska planteras vackra, härdiga träd som valnöt, magnolior och intressanta lönnar, istället för de slentrianmässiga raderna av lind, poppel

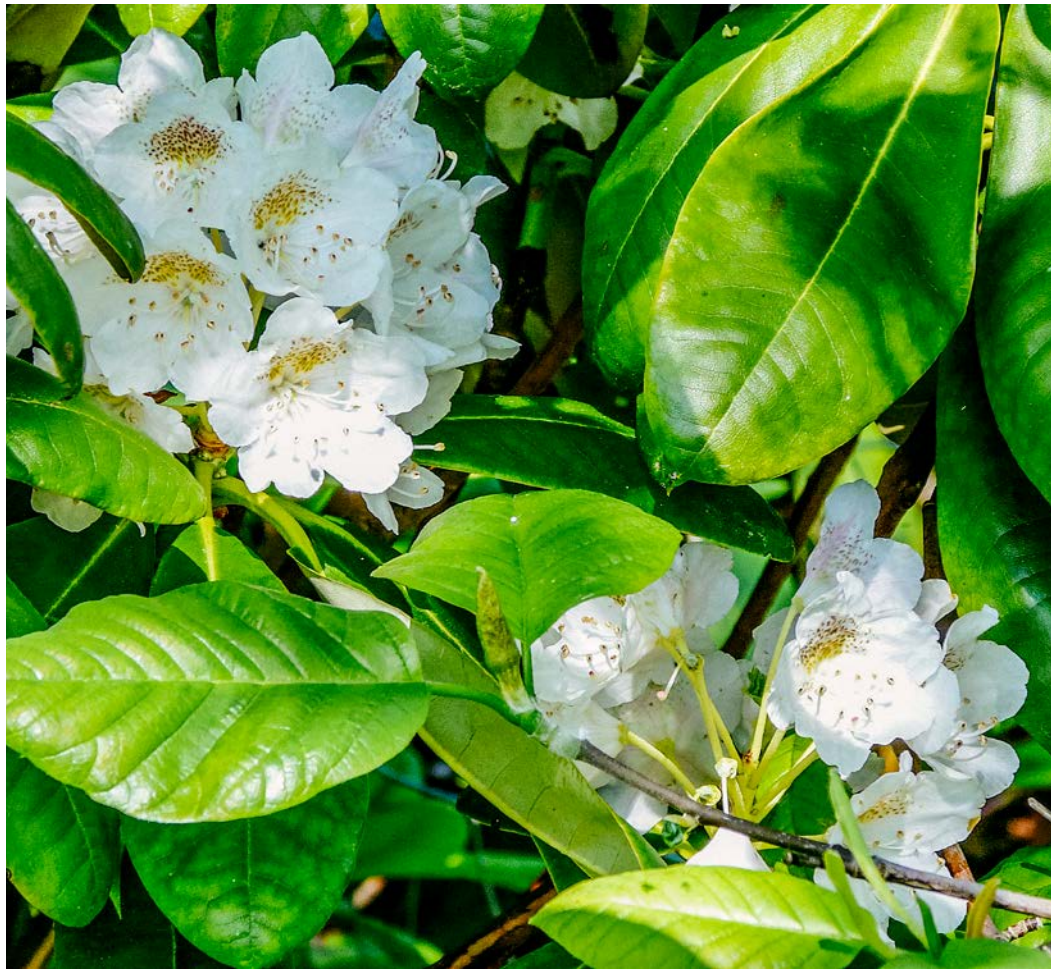

Pyrus ussuriensis, juni 2014, Arboretum Lassas Hagar, Svartlöga.

och pil. Väck liv i den slumrande skönheten Bergianska trädgården. Detta skrevs för 25 år sedan. Mycket positivt har faktiskt hänt sedan dess avseende gatuträd i Stockholm, exempelvis magnolior som gatuträd i Norra Djurgårdsstaden och ginkgo längs Hornsgatan. Men fortfarande kvarstår problemområden såsom ödetomten invid Wenner-Gren Center och ogräsåkern vid Naturhistoriska riksmuseet. Förstärk Nationalstadsparkens gröna kil vilket gagnar hälsan för boende, studenter och besökare vid Riksmuseet, Universitetet och Bergianska trädgården.

Är E-systemet protektionistiskt? (Tomas Lagerström 2016, sid. 9–20).

Med utgångspunkt i SLU-projektet Svenska frökällor och växtinsamling i Sydkorea har genetiskt värdefulla träd och buskar genom systematisk förökning givit upphov till ett härdigt och på andra sätt lämpligt växtmaterial som har kunnat komma de svenska konsumenterna tillgodo. Plantorna har givits E-status.

Härdighet

De stränga vintrarna 1923/24, 1939/42 samt 1986/87 innebar svåra påfrestningar på lignoser i landet. Skadornas omfattning och slutsatser av förödelsen behandlades i ett flertal artiklar i Lustgården. Genom föreningens forskare, plantskoleägare, parkchefer och övriga medlemmar får vi en bra bild över de olika landsdelarnas utfall under en hundraårsperiod. Alla arboreta och de flesta botaniska trädgårdar har rapporterat hur väl eller mindre väl deras träd har klarat några särskilt besvärliga vintrar.

Vintern 1923/24, bara fyra år efter att föreningen bildats, inträffade en extrem och varaktig kyla som kraftigt decimerade de planterade trädbestånden i främst Sydsverige. Flera arboreta, från Dybeck och Kiviks Esperöd i söder till Drafle nära Härnösand i norr, hade startat sina ideella verksamheter efter sekelskiftet 1900. Avsikten var i första hand att utröna om utländska barrträd kunde vara mer givande i skogsbruket än de inhemska, åtminstone på vissa platser. Nämnda arboreta hade planterat dryga hundratalet exotiska arter av barrträd i små bestånd som kom att utsättas för ett första test av format.

”Efter en kall och våt sommar 1923, redan den ytterst prövande för alla ömtåligare växter, inbröt, mitt i höstblötan som förvandlat rabatter till sjöar och trotsade all täckdikning, vintern med skarp frost. Det var lätt att se att en mängd växter, som för sin utveckling behöver värme, nödgades möta vintern med svagt förvedade skott, och denna vinter räckte ett halvt år. Lyckligtvis låg under en lång tid ett om också rätt obetydligt snötäcke, vilket bidrog till att bevara åtskilliga arter. […] Vårvindarna kastade sig obarmhärtigt över de stackars vintergröna arterna och brände dem röda allt medan marken fortfarande var frusen. Ännu i senare delen av april kunde vi flytta träd med isklump – det var väl enda fördel som de abnorma förhållandena medförde.”

Så inleder professor Carl Skottsberg sin artikel *Sommaren 1923–vintern 1924 i Göteborgs botaniska trädgård* (1924, sid. 109–113). Han beskriver dödligheten hos träd, buskar och klängväxter, indelade i plantor som stått orubbade i minst två år och de som planterats eller flyttats under senaste året. Anledningen till den indelningen var att anläggningen öppnats 1923 och att mycket av materialet således var nyligen planterat.

Bland växter som stått en längre tid på planteringsplatsen men ändå dött räknar han bland andra upp:

Abelia engleriana, fembladig akebia *Akebia quinata*, glasbär, *Callicarpa bodinieri* var. *giraldii*, *Clerodendrum trichotomum* var. *fargesii*, mandaringran *Cunninghamia lanceolata*, koreansk silverbuske *Elaeagnus umbellata*, pärlbuske *Exochorda giraldii*, kineträd *Koelreuteria paniculata*, plymothpäron *Pyrus cordata*, himalayaoxel *Sorbus vestita*, luddsyren, *Syringa tomentella*, kinesisk silverlind *Tilia oliveri*, samt olvonarterna *Viburnum davidii*, *henryi*, *hupehense* och *utile*, och bland sådana som stått en längre tid och blivit ”synnerligen illa åtgångna”:

Tokyoavenbok *Carpinus tschonoskii*, storblommig skenhassel *Corylopsis pauciflora*, kinesisk forsythia *Forsythia viridissima*, *Ilex fargesii*, *Prunus japonica*, *Pyrus sinensis*, stor rönnspirea *Sorbaria kirilowii*, thunbergsspirea *Spiraea thunbergii*, kinesisk pimpernöt *Staphylea holocarpa* samt blomsterkastanj *Xanthoceras sorbifolium*.

I många fall, i synnerhet *Berberis*, *Cotoneaster* och *Lonerica*, har snötäckets betydelse varit uppenbar: alla grenar ovan snön har dött, medan övriga varit fullt friska.

Skottsberg summerar: ”Härdighet är, som envar vet, ett relativt begrepp. Det är givet, att omplanteringen just detta år var ett olyckligt företag. Hade vederbörande arter fått stå i fred, hade många utan tvivel klarat sig. […] Tiden kommer här att verka i gynnsam riktning, även jorden måste ju under kultur småningom förbättras. Och därtill kommer att året 23–24 icke blott varit dåligt, utan så dåligt, att maken icke skådats i mannaminne.”

Flera artiklar i samma ämne ingår i samma årgång. I artikeln *De ömtåliga conifererna i Skåne och dess närmaste omgivningar vintern 1923/24* (Albert Wallis 1924 sid. 114–18) sammanfattar författaren efter besök på ett antal barrträdssamlingar på Själland, Bornholm och i Skåne: ”Tager man nu en överblick över vad som här blivit sagt, så framstår det med påfallande tydlighet, vilken mildrande inverkan havet har under vintertiden och det välgörande inflytandet av en högre fuktighetsgrad i luften. Å alla de platser som legat intill de stora vattenytorna, hava dessa ömtåliga coniferarter lyckligt uthärdat den abnormt långvariga vinterkylan. […] Öresund är ej att räkna med i här berörda avseende, och Ramlösa plantskola ligger högt och mycket blåsigt.”

I artikeln *Frostskadorna i Alnarps trädgård och park efter 1923/1924 års vinter* (Carl Dahl 1924, sid. 119–122) konstateras ”De äldre barrträden har stått sig tämligen väl, och släktena *Pinus*, *Larix och Picea* förete inga skador, som kan hänföras till kylan. Däremot har spanskgran *Abies pinsapo*, lidit mycket svårt. Man kan knappast finna att beskuggade exemplar skadats mer än de solbelysta, ej heller att motsatsen skulle ha ägt rum. Snarare synes det som att det skulle råda väsentliga olikheter i olika individers förmåga att uthärda kylan.” Vidare noterar han att bland det lövfällande materialet har magnoliorna skadats märkvärkvärdet lite, blott blomknopparna, men att kejsarträdet är dött ända till marken liksom alla klätterrosor. *Citrus trifoliata* (citrontörne) är rätt illa medfaren men har inte frusit ned. Som anmärkningsvärt antecknar författaren att flera lövträd och buskar blommat rikligare än vanligt trots den stränga vintern. Dit hör äkta kastanj *Castanea sativa*, gulved *Cladrastis lutea*, katsura *Cercidiphyllum japonicum*, samt japansk magnolia *Magnolia kobus*.

Professor Gunnar Schotte framhåller i artikeln *Betydelsen av trädens 'klimatraser' för ändrad odlingsplats* (Gunnar Schotte 1925. sid. 5–22) ”Det har visat sig alltmera nödvändigt att inom den moderna träd-, park- och skogskulturen vid odling använda frö av lämplig härkomst, av lämplig vad vi kalla proveniens. Samma trädart – botaniskt sett – förhåller sig något olika å skilda trakter

Stormskador i Kungsparken i Malmö efter orkanen 17–18 oktober 1967, Lustgården 1966/67. Foto: Svenskt Pressfoto.

inom sitt utbredningsområde. Av åtminstone en hel del träd finnas, vad man kallat, olika klimatraser […] Ofta kan man förflytta en trädras till ett i stort sett mildare klimat, men förflyttar man ett trädslag till avsevärt barskare sådant, bli de sålunda uppdragna plantorna mindervärdiga, även om de till en början växa ganska fort och bra.”

Forskning bedriven av bland andra tre medlemmar i föreningen – Ingegerd Dormling, Inger Ekberg och Gösta Eriksson – har visat på förklaringar, redovisade bland annat i artiklarna *Tallplantors utveckling och reaktioner för olika ljus och temperatur* (Ingegerd Dormling 1995, sid. 63–68) och *Så reagerar granen för ljus och temperatur* (Ingegerd Dormling 2000, sid. 9–19).

Under mellankrigstiden, som var förhållandevis varm, introducerades en mängd nya trädarter i Sverige, särskilt exotiska buskar och lövträd från Östasien och en påfyllning av nya barrträd. Välkända växtjägare hade redan tidigare sänts ut från främst England och USA och ett intressant plantmaterial fanns nu att tillgå i Europa. De svenska kontakterna togs i första hand med erkända plantskolor och fröfirmor i Tyskland, Danmark och på de brittiska öarna. Våra botaniska trädgårdar hade redan dessförinnan skaffat sig ovanliga, exotiska träd, inte sällan genom att själva dra upp plantor ur frökollekter som spritts från växtinsamlingarna. Ofta förmedlades fröna från Arnold Arboretum i Boston.

Efter knappt två decennier återkom det närapå dödsbringande vintervädret, inte bara en enstaka vinter utan tre på varandra föl-

Sluttning med *Quercus dentata* och *Quercus dentata* x *Quercus mongolica*, 24/9 2000 Kunashir, Ryssland.

jande, de beryktade krigsvintrarna 1939/40, 1940/41 och 1941/42 som kom att bli seklets kallaste. Den sista tärande krigsvintern var allmänt den kallaste i östra Götaland, och i Svealand var det rekordkallt. I några sammanfattande kommentarer från Statens Meteorologiska Anstalt (nuvarande SMHI) sägs beträffande temperaturen1942 att ”I hela Götaland och större delen av Svealand underskred den t. o. m. fjolårets januaritemperatur, som var den dittills lägsta sedan meteorologiska observationer i större skala började utföras omkring 1860. Största underskottet, omkring 10 grader, hade de inre delarna av Götaland, norra Värmland, Dalarna och södra Norrlands inland. Även beträffande lägsta iakttagna temperaturer noterades ett flertal nya rekordsiffror i Götaland och östra Svealand. Särskilt på Gotland, i Småland och i Skåne antecknades dagarna med temperaturer på minus 25–28 grader, vilket var 6–7 grader lägre än förutvarande lägsta kända värden för dessa trakter.”

Krigsvintrarna orsakade stora skador i trädgårdar och arboreta, detta trots att äldre träd antingen redan dukat under av kölden tjugo år tidigare eller bedömdes vara relativt härdiga då de klarat tjugotalets bistra och långvariga vinter. Särskilt några av de nya lövträden dukade under i köldens i många stycken förödande framfart. Styrelsen i Dendrologföreningen kom att bli ett nav för alla rapporter av trädskador från arboreta, de botaniska trädgårdarna och många större privatägda trädgårdar och parker. För den viktigaste rapporten, byggd på ett nationellt upprop, svarade

professor Nils Sylvén i artikeln *Härdigheten hos barrträden i våra parker och trädgårdar* i Lustgården 1944/45. En gedigen och alltjämt läsvärd artikel om hela 140 sidor som beskriver varje arts och varietets bedömda härdighet, redovisad år för år och plats för plats, och med vissa utbredningskartor. Vem tar sig an en sådan nyttig men dryg uppgift i dag, kan man undra.

Professor Skottsberg återkommer med en redovisning av skadorna av de två första krigsvintrarna i artikeln *Anteckningar rörande inverkan av vintrarna 1939–40 och 40–41 på lignoser i Göteborgs botaniska trädgård* (Carl Skottsberg 1941, sid. 75–98). Artikeln innehåller detaljerade diagram över väderleken månad för månad, utöver lufttemperatur och nederbörd även marktemperatur på en halv och en meters djup, för åren 1939–41. Föga kunde han ana att ytterligare en vargavinter skulle följa.

I artikeln *Inventering av idegranstyper* (Gösta Eriksson m.fl. 1942, sid. 13–46) redovisas en nära nog rikstäckande inventering av idegransbestånd i syfte att samla in härdigt förökningsmaterial. I den omfattande artikeln *Studier över de tre senaste vintrarnas köldskador på träd och buskar i Lunds botaniska trädgård* (Hakon Hjelmqvist 1942, sid. 93–144) ger trädgårdens chef en uttömmande redovisning av vinterskadorna med särskilt avseende på exoter, ett komplement till motsvarande redovisningar från Göteborgs botaniska och Bergianska i Stockholm. I artikeln *Anteckningar rörande inverkan av vintrarna 1939/40, 1940/41 och 1941/42 på träd och buskar i Arboretum Drafle* (C. G. Alm och Seth Kempe 1943, sid. 63–81) ges motsvarande rapport från arboretet i Härnösand. Skadorna där förefaller tämligen förutsägbara med hänsyn till Arboretum Drafles nordliga läge. Jag förmodar att Seth Kempe särskilt vad avser barrträden genom sina kontakter lyckats anskaffa bra provenienser, vilket gynnat överlevnaden. I artikeln *Strödda iakttagelser över barkens utveckling hos träd och buskar* (Carl Dahl 1941, sid. 11–26) diskuterar författaren huruvida de kalla vintrarna påskyndat trädens – och särskilt platanernas – barkfällning. Kylans effekt på murgröna diskuteras i de två relativt bastanta artiklarna *Undersökningar över i Sverige odlade och vildväxande murgrönors motståndskraft mot kyla under de stränga vintrarna 1939–1942* (Carl Dahl 1946, sid. 33–74) och *Murgrönan vid sin baltiska nordgräns under de senaste stränga vintrarna* (Ingemar Fröman 1946, sid. 75–88). En senare artikel i ämnet är *Lignosernas övervintringsförhållanden* (Hellmut Merker 1964/65, sid. 187–194).

I artikeln *Evert Nilssons arboretum Ås – köldskador efter den extrema kylan i januari 1987* (Evert Nilsson 1989, sid. 50–54) redovisas så konsekvenser av den senaste vargavintern 1986–87.

Vår tids främste trädkännare, Tor G. Nitzelius, sysslade under hela sitt verksamma liv med att provodla och informera om dessa frågor. Hans bidrag förbättrade delar av det svenska plantskolesortimentet som står sig än idag. I Arboretum Lassas Hagar har vi försökt skaffa material med lämplig proveniens. Vägledande inför

Om författaren

Sten Ridderlöf är ekonom och pensionerad bankdirektör. Han är grundare och ordförande i stiftelsen Arboretum Lassas Hagar på Svartlöga i Stockholms skärgård, ett arboretum påbörjat 1980. Han har företagit 16 växtinsamlingsexpeditioner utanför Europa, bland annat till ryska Fjärran Östern (Primorsky Krai 1997 och Kunashir–Sachalin 2000), Sydkorea (2010), Japan (2007), Kina (Shaanxi 2004 och Yunnan–Sichuan 2016), Nya Zeeland (1998) och Patagonien (Argentina–Chile 2000). Han har varit vice ordförande och ledamot i föreningens styrelse och styrelseledamot i Svenska Rhododendronsällskapet och medlem i bland annat Magnolia Society International (MSI), International Dendrology Society (IDS) och Oak International Society (OIS).

planeringen av våra insamlingsexpeditioner med början 1997 har varit att kontakta SMHI för information om var i världen det finns ett klimat likartat Stockholms skärgård. Det har varit rättesnöret för de 16 utomeuropeiska växtresor som jag deltagit i, vilka mestadels har visat sig generera härdiga provenienser. Nästan i en klass för sig är emellertid materialet från Kurilerna i ryska Fjärran Östern, särskilt den sydligaste ön Kunashiri. Här återfinns en rik nordjapansk flora utsatt för frekventa väderomslag på en förhållandevis hög nordlig breddgrad.

Till väderlek som kan skada träden hör även starka vindar. Några artiklar under senare år som uppmärksammat stormar är *Svår höststorm härjar sydsvenska parker* (Bengt M. P. Larsson 1966/67, sid. 153–155), *Oktoberstormen 1967* (Bengt M. P. Larsson 1969/70, sid. 284–290) samt *Om västkuststormen september 1969 och några fallna trädjättar* (Ingvar Nordin 1969/70, sid. 291–312). Artikeln *Grunda rötter gör granen känslig (Göran Lundeberg 2000, sid. 20)* granskar den stormkänsliga granen.

Konklusion

I denna redovisning har jag belyst hur dendrologi ur aspekterna *Vedartade växter*, *Härdighet* samt i viss mån *Proveniens* behandlats i artiklar i Lustgården under de gångna hundra åren. Därutöver återstår några andra väsentliga delar av dendrologi som det inte funnits utrymme att behandla här, nämligen *Arboreta och botaniska trädgårdar, Växtinsamling* samt några återstående aspekter på *Proveniens*, tre företeelser med nära samband. Medan de ovan behandlade artiklarna i utgångspunkten beskriver utseende och egenskaper hos tillgängligt material avser de utelämnade aspekterna arbetet att samla in, förbättra och bredda utbudet av lignoser för våra anläggningar, en väl så viktig infallsvinkel som återstår att redovisa vid annat tillfälle.

Redan med det redovisade materialet står det emellertid klart att hundra årgångar av Lustgården är en historisk kavalkad av trädkunskap utan sin like. Att leta fram alla dessa artiklar har berikat mig och är litet av en kunskapsresa jag hoppas fler vill dela med mig. Där finns så många nyanser som alla är till stor nytta. Väl bekomme!

Källor

[1] Chang, C. S., Gil, H. Y. 2014, *Sorbus ulleungensis, a new endemic species on Ulleung Island, Korea,* Harvard Papers in Botany, Vol. 19, No. 2, 2014, pp. 247–255.

[2] Ridderlöf, S. 2017, *Ny exotisk magnoliahybrid blommar i Sverige!,* Trädgårdsamatören, Sällskapet Trädgårdsamatörerna, Varberg sid. 22–27.

Summary

An important part of the articles in the yearbook Lustgården of the last hundred years addresses Dendrology, the main aspect of the Swedish Dendrological Society besides Parks. These articles provide a unique source of information regarding trees. Six main aspects are treated in the dendrological articles, namely Lignoses, Hardiness and Provenance, Spectacular specimens, Nature, Plant collection, and Botanic Gardens and Arboreta. The articles on Lignoses cover all from voluminous presentations of plant families to curiosities. Initially the members of the Society were primarily owners of large estates and scientific experts, the latter contributing with numerous articles of substantial expertise. Among the dendrological writings are also some debates, notably criticism of the poor quality and variation of street plantings in Swedish towns. It is observed that in some cities improvements have been observed lately, possibly the articles in Lustgården have had an effect.

A number of very cold winters, 1923/24, 1939–42 and 1986/87 caused severe damages to trees in Sweden. In early 20th century extensive plantings were made in botanical gardens and arboreta to explore hardiness of tree species and varieties. These newly planted specimens suffered particulary during the cold 1923/24 winter. Members of the Society provided numerous reports on the tree damage making Lustgården a major source of information regarding hardiness of trees. A number of articles have also reported of damage by strong winds, primarily in the late 1960s.

Hybridekarna från Kunashir, Ryssland, Arboretum Lassas Hagar oktober 2019.

Hybridplatan. Foto: Daniel Daggfeldt.

Nygamla gatuträd i våra städer – ginkgo, korstörne och platan

Anna Andréasson Sjögren

Sökandet efter ett nytt sortiment av gatuträd för innerstadsmiljöer satte fart under 1980-talet och 1990-talet, när almsjukan på några år orsakade stora hål i städernas grönska och sedan följdes av nya sjukdomar på ask, lind och hästkastanj. De nya trädsorterna väcker uppmärksamhet och upplevs som exotiska. Men hur nya är de egentligen?

Flera av dessa nyheter bland gatuträd förekom i själva verket i vårt land redan vid tiden för Dendrologiska föreningens bildande och somliga långt dessförinnan. Intresset för att provodla exotiska träd och buskar i Sverige har funnits länge, åtminstone sedan de första botaniska trädgårdarna anlades på 1600-talet och 1700-talet. Arter som ginkgo, *Ginkgo biloba,* hörde till dem som redan Linné intresserade sig för. Men exoter planterades också gärna exempelvis i 1800-talets landskapsparker, inte minst i de nya stadsparkerna från seklets andra hälft, där de placerades ut som spännande och annorlunda inslag som solitärer eller i små grupper. ”Nya” arter har i själva verket ofta introducerats flera gånger i olika sammanhang. Vill vi finna gamla exemplar av exempelvis ginkgo, som redan vuxit länge i svenskt klimat, är gamla botaniska trädgårdar, landskapsparker och arboreta, såväl privata som offentliga, bra platser att börja leta på.

I den här artikeln ges några smakprov på hur introduktionen av nya trädarter kan gå till. Att beskriva flertalet introduktioner under senare år skulle bära alltför långt och kunskapen om detta finns dessutom ännu inte samlad. Det finns många nygamla arter och

Den omskrivna allén av ginkgo på Hornsgatan i Stockholm. Foto: Hasse Wester.

sorter med spännande introduktions- och odlingshistoria i landet värda närmare studier, utöver de tre som denna artikel handlar om. Några exempel är robinia, *Robinia pseudoacacia,* kaukasisk vingnöt, *Pterocarya fraxinifolia,* kejsarträd, *Paulownia tomentosa,* och kineträd, *Koelreuteria paniculata.* Det återstår dock fortfarande en hel del forskning för att vi ska få en någorlunda fullständig bild av historien bakom de sedan gammalt introducerade träd och buskar som i dag finns i landet och hur de skiljer sig från liknande arter, sorter och kloner runt om i världen. Detta gäller inte minst alla de träd och buskar som dokumenterats av Programmet för Odlad Mångfald (POM). Denna forskning behöver omfatta både systematiska studier, dna-analyser och studier av de historiska källmaterial som finns bevarade i bibliotek och arkiv. Växternas ursprung, den geografiska insamlingsplatsen, har stor betydelse eftersom det påverkar såväl härdighet som mottaglighet för olika sjukdomar och skadedjur.

Ginkgo

Ginkgo, *Ginkgo biloba*, hör till de ”nya” gatuträd som har längst odlingshistoria. I Asien har arten odlats mycket länge, till Europa kom den i slutet av 1600-talet. Ett av de första spåren av svensk odling hittar vi i Uppsala på 1770-talet hos Carl von Linné. Han gav arten namnet *Ginkgo biloba* då han publicerade dess första vetenskapliga beskrivning, i andra boken med tillägg till hans

Ginkgo, *Ginkgo biloba*, honträd med omogen frukt. Foto: Gunvor Larsson.

Den lysande gula höstfärgen på ginkgo. Foto: Gunvor Larsson.

Korstörne på Krukmakargatan i Stockholm. Foto: Hasse Wester.

storverk *Species plantarum,* kallad *Mantissa plantarum altera* (Mant. Pl. 2, 1771, sid. 313). I texten nämner Linné att hans beskrivning baseras på en planta som han fått från den kände plantskolisten James Gordon (1708–1780) i London. En pressad gren av denna planta som finns bevarad i Linnés herbarium visar att det var en ung individ (LPNTP, 2019). Plantan nämns också i ett brev till Linné den 3 juli 1767, där naturforskaren John Ellis i London skriver att Gordon skall skicka en planta av: ”the Ginko of Kaempfer” till Linné och att han själv tänker skicka med annat material samtidigt. (Uppsala universitetsbibliotek, Linnébrev L3936).

Linné hänvisar i sin beskrivning också till boken ”Amoenitatum Exoticarum” (1712) av Engelbert Kaempfer (1651–1716). Kaempfer var den som ett åttiotal år tidigare hade tagit med sig de första fröna av ginkgo till Europa från Japan. Han var läkare och naturforskare, född i Westfalen i dagens Tyskland och hade som anställd av Nederländska ostindiska kompaniet blivit den första européen som fått chans att studera Japans flora på plats. Han kom till Japan i september 1690 och blev kvar i över två år. Eftersom han antecknade noggrant vet vi att han såg sin första ginkgo i Nagasaki i februari 1691. Fröna som han förde hem hamnade i den botaniska trädgården i Utrecht och spreds därifrån till bland annat England.

Vad som hände med Linnés ginkgo vet vi inte, men i de något

yngre listorna över växterna i Uppsala botaniska trädgård nämns den inte. Det äldsta levande ginkgoträdet i Sverige är istället sannolikt det som växer i Lunds botaniska trädgård planterat 1867 (Hässler 1940 sid. 35, Björn 2013). På 1800-talet salufördes plantor av ginkgo vid Experimentalfältet vid Frescati i Stockholm under det idag ogiltiga vetenskapliga namnet *Salisburia adiantifolia*. Arten nämns i Experimentalfältets priskuranter 1836 samt 1873–1890, de sista åren med kommentaren: ”Ett ytterst intressant barrträd, som här å Experimentalfältet visar sig härdigt. Förtjenar särskild uppmärksamhet.” År 1878 nämns den också av direktören för Experimentalfältet, Erik Lindgren, i boken *Trädplantering,* där han bland annat skriver: ”Uthärdar å varma, skyddade platser vid Stockholm” (Lindgren 1878, 1896, Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2011).

Kungliga Lantbruksakademiens Experimentalfält anlades i början av 1800-talet som ett mönsterjordbruk på platsen där Stockholms universitet i dag ligger. Verksamheten lades ner på 1960-talet. Akademins huvudsyfte var att göra det svenska jordbruket bättre och mer lönsamt. Vid Experimentalfältet bedrevs försöksverksamhet av många olika slag. Bland annat fanns här en plant- och trädskola, som var landets största under lång tid. Frön och plantor spreds dels via hushållningssällskapen som hade grundats från 1812 och olika återförsäljare, dels via priskuranter som ofta följde med som bilagor i tidskrifter som Viola, Trädgården och Landtmannen (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2011, U. Lange 2000).

Ginkgo har planterats som allé- och torgträd i flera städer i södra Sverige ända sedan 1900-talets mitt, bland annat i Trelleborg, Lund och Malmö. Den just nu nordligaste allén i vårt land är sannolikt den som planterades 2010 längs Hornsgatan i Stockholm. En anledning att man vågade sig på att göra detta försök var att man uppmärksammade att ett ginkgoträd växer på Vasa reals skolgård, sannolikt planterat på fyrtiotalet. Det äldsta ginkgoträdet i Stockholmstrakten lär vara det som planterades cirka 1918 i Bergianska trädgården. Efter närmare ett decennium kan nu konstateras att Hornsgatans ginkgoallé verkar ha klarat sig bra. (Lundell 2014, Sterner 2015, Lagerström 2016).

Korstörne

Korstörne, *Gleditsia triacanthos*, är ett tåligt stadsträd främst lämpat för södra Sverige, men det har på senare år även provats längre norrut, bland annat på flera platser i Stockholm. Linné beskriver denna nordamerikanska art redan i första utgåvan av *Species plantarum* (Sp. Pl., 1753, sid. 1056) och några år tidigare finns den med i en redogörelse för Uppsala botaniska trädgårds innehåll, *Hortus Upsaliensis* (1748, sid. 298). Här framgår dock att den odlades i växthusets tepidarium, alltså inomhus i den varmaste och torraste avdelningen. Växthuset, som fortfarande står kvar i Linnéträdgården i Uppsala, hade uppförts bara några år tidigare

Gleditsia triacanthos i Malmö Folkets Park, en blandning av grundarten och den tornlösa varieteten 'inermis', sannolikt ett misstag vid leveransen. Det skira lövverket svalkar varma stadsmiljöer, samtidigt som den sena bladsprickningen låter solen värma under vår och försommar. Foto: Patrick Bellan.

(1744) efter ritningar av Carl Hårleman (Kårehed 2014 sid. 149). Linné kallade släktet Gleditsia efter den tyske läkaren, botanikern och vännen Johann Gottlieb Gleditsch (1714–1786), som han korresponderade med. Gleditsch hade kraftfullt försvarat Linné och hans system, då detta kritiserades hårt kring år 1740 av professor J. G. Siegesbeck i Sankt Petersburg. I äldre nummer av Lustgården ser vi också släktnamnet stavat *Gleditschia*.

Korstörne listas bara i Experimentalfältets priskurant 1836. Sannolikt beror det på att provodlingen på friland inte gick bra. I *Trädplantering* (1878) skrev direktören Erik Lindgren, att den visserligen har "fint, vackert, akasielikt löfverk" och söderut blir ett tämligen stort träd, men att den i Stockholm bara blev en buske på 2–3,5 meter som inte blommar: "Fordrar hos oss varm, torr växtplats och lös, varm jord. Är temligen ömtålig hos oss." (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2011). Men att korstörne på sina håll kunde växa ganska långt norröver såsom i Kolmårdens södra sluttning vid Bråviken, bekräftas av rapporten från Föreningens för Dendrologi och Parkvård exkursion 1921. Ett två meter högt träd noterades och fotograferades sålunda under föreningens andra exkursion vid Villa Stenkullen strax norr om Norrköping (Lustgården 1921).

Det skira bladverket och det distinkta grenverket på *Gleditsia triacanthos*. Foto: Patrick Bellan.

Korstörnet, med sitt sparsmakat karaktärsfulla utseende, var också en favorit i funktionalismens minimalistiska trädgårdar och förespråkades av trädgårdsprofiler som Ulla Molin (1909–1997) (Gustavsson 2001 sid. 50).

Platan

Platan, *Platanus* x *hispanica*, är ett av de trädslag som i varmare delar av Europa anses klara stadsmiljö och luftföroreningar bäst. Där är den också mycket vanlig. I London, där den kallas London plane, anses mer än hälften av stadsträden vara just hybridplatan. Trädets ursprung har länge varit omdiskuterat. Att det rör sig om en hybrid mellan två arter, orientalisk platan, *Platanus orientalis,* som ursprungligen kommer från SÖ Europa–Asien och amerikansk platan *Platanus occidentalis,* som växer i Nordamerika, är man i princip överens om. Likaså att korsningen uppstod då de två arterna odlades tillsammans i Europa möjligen så tidigt som på 1600-talet. Men exakt när, var och hur är omtvistat. Saken blir ännu mer komplicerad av att nya studier av hybridplataners dna från olika delar av Europa visar att korsningar antagligen skett flera gånger. Det skulle kunna förklara varför hybridplatan som

Hybridplatan, *Platanus* x *hispanica*, Humlegården i Stockholm. Foto: Hasse Wester.

grupp visar en så stor genetisk bredd (Besnard et.al. 2002 sid. 410f, Grimm & Denk 2010 sid. 144).

Även hybridplantanens korrekta latinska namn är omtvistat. I Svensk kulturväxtdatabas (SKUD) har *Platanus* x *hispanica* Münchh. valts, men de två synonymerna *Platanus* x *acerifolia* (Aiton) Willd. och *Platanus* x *hybrida* Brot. är inte heller ovanliga. Namnet *hispanica* lutar sig mot en tidig vetenskaplig beskrivning som publicerades av den tyska botanikern Otto von Münchhausen (1716–1774) i sista delen av fembandsverket *Der Hausvater* (1770).

Münchhausen hänvisar i sin tur till den skotskättade botanikern Philip Miller (1691–1771) och den hybridplatan som Miller hade i sin trädgård vid Chelsea strax utanför London 1731. Miller kallade trädet ”Spanish plane” och Münchhausen talar om ”Der spanische Platanus, The Spanish Plane Tree” (1770, sid. 229). Samtidigt verkar det dock som om hybridplataner vuxit i England långt innan dess.

Orientalisk platan, *Platanus orientalis*. Bildkälla: Wikipedia.

Det första kända belägget för odling av den amerikanska föräldraarten *Platanus occidentalis* är från 1631 i trädgården hos John Tradescant den äldre (1570–1638), och det första belägget för en hybridplatan är en uppgift om ett träd som planterades 1663 i Oxford Bothanic Garden. Många har därför menat att korsningen, åtminstone den som ledde fram till det träd som i växer i London och kallas London plane, bör ha skett i England. Men det finns ett problem med den teorin, nämligen att den amerikanska arten har svårt för det engelska klimatet och i princip inte vill blomma där. Frågan är alltså om far och son Tradescant verkligen kan ha haft båda föräldraarterna växande tillsammans och blommande så att de bildat frö. Eller var det måhända så att de hybridplataner som odlades i England på 1600-talet snarare kom från frön som man hade fått från andra mer sydliga växtplatser. Korsningens ursprung är fortfarande ett mysterium. Det hindrar ju i och för sig inte att frösådd och urval i England kan ha lett fram till för detta klimat särskilt passande kloner som sedan spreds i odling (Campbell-Culver 2001, 110f).

Amerikansk platan, *Platanus occidentalis*. Foto: Johan Slagstedt.

Stora och gamla plataner finns på flera håll i södra Sverige, såväl i botaniska trädgårdar som i privata och offentliga parker. Några av de största och äldsta exemplaren, planterade vid mitten av 1800-talet, finns i De badande vännernas trädgård i Visby och i Raoul Wallenbergs park i Malmö men också vid skånska gods som Vittskövle och Vrams Gunnarstorp. Längre norrut har plataner varit mer svårodlade. Experimentalfältets priskuranter listar bara de två föräldraarterna en gång (1836) och hybriden nämns inte alls. Direktör Erik Lindgren nämner i ”Trädplantering” (1878) också bara föräldraarterna trots att de träd som klarade att växa i södra Sverige även vid denna tid med största sannolikhet alla var hybridplataner. Lindgren verkar dock ha betraktat dem som *Platanus orientalis*. Om denna art skriver han nämligen: ”Ännu i norra Tyskland bli platanerna rätt

ansenliga träd, liknande vår vanliga lönn, men äro mycket ömtåliga vid Stockholm, och de försök som gjorts å Landtbr.-Akademiens Experimentalfält att odla dem hafva misslyckats. I Skåne, på Gotland och å Kinnekulle bör det dock lyckas." Den amerikanska arten nämner han däremot mycket kort, utan närmare uppgifter om några växtplatser i Europa eller liknande.

Femton år senare 1893 talar botanisten och adjunkten vid Allmänna läroverket i Härnösand Per Svensson (1839–1917) i sin "Flora öfver Sveriges kulturväxter" också bara om de två föräldraarterna. Men hans sätt att skriva om dem tyder på att han ansåg den amerikanska arten, som han kallade västerländsk platan, mest härdig och möjlig att odla i södra Sverige. Om "Österländsk platan" *(Platanus orientalis)* skriver han: "Allmänt planterad i Orienten ock södra Europa, sällan i Mellaneuropa ock knappt i Sverige". Om den art han kallar "Wästerländsk platan" (*Platanus occidentalis)* skriver han istället: "Allmänt planterad i mellersta ock västra Europa samt här ock där i södra Sverige". (Andréasson & Wedelsbäck Bladh 2011).

Huvudförklaringen till att det är så svårt att hitta hybridplatan i äldre priskuranter och böcker i Sverige är antagligen just det vi här sett prov på, nämligen att de inkluderades i en av de två föräldraarterna, inte nödvändigtvis i samma. En liknande slutsats har dragits av professor Johan Lange när det gäller Danmark (J. Lange 1999, sid. 265f). För att få klarhet skulle de historiska källorna behöva kompletteras med jämförande dna-analyser från de gamla träd som står kvar. Platanerna i Sverige är ett gott exempel på en grupp träd där en hel del forskning återstår om vi skall få ett bättre grepp om hur de olika exemplaren eventuellt skiljer sig och vilka exemplar och bestånd runt om i Europa som står dem närmast. Detta har inte bara historiskt intresse. Det kan också ha praktisk betydelse här och nu, inte minst i relation till det sökande som pågår i Europa idag efter resistens mot nya sjukdomar och skadegörare, såsom platanvissnesjukan orsakad av svampen *Ceratocystis platani* (Besnard et.al. 2002).

Källor

Databaser och internetresurser

BHL. Biodiversity Heritage Library. www.biodiversitylibrary.org [2019-10-22].

GRIN. USDA Taxonomy for Plants. https://npgsweb.ars-grin.gov [2019-10-22].

IPNI. The International Plant Names Index. https://www.ipni.org/ [2019-10-22].

LPNTP. The Linnaean database, The Linnaen Plant Name Typification Project. https://www.nhm.ac.uk/our-science/data/linnaean-typification/ [2019-10-22].

SKUD. Svensk Kulturväxtdatabas, https://www.slu.se/skud [2019-10-22].

Litteratur

Andréasson, A. & Wedelsbäck Bladh, K. (2011) *Prydnadsträd och prydnadsbuskar hos två svenska plantskolor 1836 till 1946. Lantbruksakademiens experimentalfält (1836–1946) och Vassbo trädskola i Dalarna (1895–1946).* Alnarp: Programmet för Odlad mångfald.

Besnard, G., Tagmount, A., Baradat, P. et. al. (2002) Molecular approach of genetic affinities between wild and ornamental Platanus. *Euphytica* 126:3, 401–412.

Björn, L. (2013) Ginkgo – det kinesiska tempelträdet. *Svensk Botanisk Tidskrift* 107:5, 288–291.

Campbell-Culver, M. (2001) *The Origin of Plants. The people and plants that have shaped Britain's garden history*. London: Headline.

Grimm, G. W. & Denk, T. (2010) The Reticulate Origin of Modern Plane Trees (Platanus, Platanaceae): A Nuclear Marker Puzzle. *Taxon* 59:1, 134–147.

Gustavsson, E. (2001) *Trädgårdsideal och kunskapssyn. En studie av meningens uttryck med exempel från Gösta Reuterswärds och Ulla Molins skapande handling*. Alnarp: SLU.

Kårehed, J. (2014) De Flora Horti Linnaeani: om Linnéträdgårdens flora. Andréasson, A. et. al. *Källor till trädgårdsodlingens historia.* Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet, 145–161.

Lagerström, T. (2016) Plantager för fröförsörjning. *Lustgården* 86, 21–34.

Lange, J. (1999) *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*. Frederiksberg: DSR Forlag.

Lange, U. (2000) *Experimentalfältet. Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöksverksamhet på Norra Djurgården i Stockholm 1816–1907*. Uppsala: SLU.

Lindgren, E. (1878) *Trädplantering. Handbok i svenska trädgårdsskötseln del 5*. Stockholm: Flodin.

Lundell, M. (2014) Levande fossil – Ginkgoträdet trivs i storstaden. *Forskning & Framsteg* 9, https://fof.se/tidning/2014/9/artikel/levande-fossil-ginkgotradet-trivs-i-storstaden [2019-10-22]

Sterner, R. (2015) *Ginkgo biloba. Ett gatuträd som står sig*. Alnarp: SLU.

Svensson, P. (1893) *Flora över Sveriges kulturväxter*. Stockholm: P. A. Norstedt.

Om författaren

Anna Andréasson Sjögren är trädgårdsarkeolog, kulturvetare och doktorand i arkeologi på Stockholms universitet, där hon skriver en avhandling om medeltidens trädgårdsodling i Sverige. Hon började arbeta som arkeolog 1996 och har sedan 2008 drivit firman ArchaeoGarden, specialiserad på trädgårdsarkeologi och grön kulturmiljövård. Hon har också skrivit flera böcker och arbetat för Programmet för Odlad Mångfald (POM), främst Träd- och buskuppropet.
anna@archaeogarden.se

Summary

The focus of this article is the introduction and cultivation history in Sweden of three species since recently introduced for planting in urban environments: ginkgo, Ginkgo biloba, honey locust, Gleditsia triacanthos, and the London plane or hybrid plane, Platanus x hispanica. When planted, these new urban trees often create quite a sensation because they are considered exotic and new – but how new are they really? What are the stories behind these new urban trees?

Det har genom århundradena förädlats fram åtskilliga sorter av japansk lönn *Acer palmatum*. Ytterst få fungerar i zon 3 eller hårdare klimat. Sorten 'Heptalobum' har vi odlat i rent norrläge bortåt 30 år. Den har aldrig fått någon klimatskada.

En uppländsk trädgård berättar

Tomas Lagerström text och foto

Man planterar träd för sina efterkommande, sägs det. Talesättet lyfter fram trädens långa tidsdimension – uppväxt, mognad, åldrande.

Här ska beskrivas erfarenheter av mer eller mindre lyckade trädplanteringar i en rik trädgård, mödor som av förklarliga skäl inte sträcker sig över Dendrologföreningens alla hundra år, men väl över fyrtio. Det har minsann inte enbart varit mödor för framtiden utan är uppenbart ett eldorado för varje sann dendrolog och växtälskare.

Under hela vår studietid till hortonom respektive landskapsarkitekt, från hösten 1969 till sommaren 1975, hade min hustru och jag sett fram emot att skaffa ett permanentboende som skulle förena robust vardagsboende med fritidsboendets kvaliteter och dessutom möjliggöra odlande i alla dess former. En annons i Dagens Nyheter i mars 1976 gav oss den möjligheten. ”Sommarställe 8,5 mil nordväst om Stockholm, till salu”. Ett sorgset litet uppländskt hus med brutet tak mötte oss en vårkväll när snö fortfarande låg kvar på den skogsomgivna tomten. Äntligen skulle vi kunna förverkliga våra drömmar och pröva våra idéer, testa växter och odla våra grönsaker och blommor.

Tomten var stor, dryga 7 000 kvm, som senare utökats en del. Det är en kuperad tomt med skogbeklädd moränmark, hällmark med tunt jordlager och plana ytor med huvudsakligen lättare lerjord. Försynen hade också försett tomten med några flyttblock, en vacker och välvuxen cirka 200-årig ek och en cirka 150-årig lönn samt strax utanför tomtgränsen gränsen ytterligare en pampig ek och några grova gamla tallar. Det var verkligen en fin stomme att bygga vidare på. Det är klimatzon 3 enligt min bedömning som gjorts genom jämförelser med andra platser i Uppland.

Allt jag tidigare hade planterat hade jag satt hos mina föräldrar i Kinna i Västergötland. Trevligt, men jag ville ha tillgång till växterna dagligen. Nu skulle jag få möjlighet att förverkliga detta och sedan kunna följa deras utveckling och reaktion på olika faktorer.

För oss båda och särskilt för mig var det oerhört viktigt att bygga upp en kunskap och erfarenhet om olika träd, buskar och klätterväxter för att lyckas i mitt arbete som lärare i växtmateriallära för landskapsarkitekterna på Ultuna. På Ultunas campus fanns vid den tiden nästintill inga växter som tillförde något till undervisningen. Detta är en berättelse om växter, trädgårdsmänniskor och växtleverantörer, som betytt mycket för oss, kanske särskilt för mig.

Hushållningssällskapets plantskola blev starten

Redan under studietiden, de åren vi läste på Ultuna, arbetade vi under vår- och hösthelger som rådgivare på plantskolans Garden Center. Den kontakten gjorde att jag fick hjälp med att köpa hem träd från den kända plantskolan Rudolf Schmidt. Våren 1977 köpte vi silverlönn *Acer saccharinum* 'Born´s Gracious', kärrek *Quercus palustris*, turkhassel *Corylus colurna*, rödlönn *Acer rubrum* 'Scanlon', goliattuja *Thuja plicata* 'Excelsa', samt prydnadskörsbärssorterna *Prunus* ´Accolade´ och *Prunus* 'Pandora'. Vi hade bara råd med så kallade heisterplantor, en enklare kvalitet utan uppbyggd krona. Men dessa trädplantor var lättetablerade och har utvecklats fantastiskt med undantag för ett exemplar av silverlönn.

De har nu 42 år på nacken. Goliattujan är 28 m hög med ett stamomfång på 188 cm en meter ovan mark. Turkhasseln *Corylus colurna*, som står intill mäter 25 m och har stamomfånget 108 cm. Turkhasseln har aldrig skadats, medan goliattujan fick lite skador en hård vinter med kraftig vind som fick de unga skotten i toppen att knäckas. Men detta reparerade trädet snabbt och det har inte påverkat utseendet.

Kärreken *Quercus palustris* har genom konkurrensen med sina

grannar blivit över 16 m hög med stamomfånget 73 cm. Det är den som senast höstfärgar i vår trädgård och får då mörkt roströd färgprakt. Kärrek kräver mycket värme för att härdas. Det är sällan problem i stadsmiljö men ute på landsbygden i zon 3 bör man istället välja rödek *Quercus rubra*, även om den blir klart bredare och högre. Rödlönnsorten 'Scanlon' växer långsamt men håller ihop en vacker smalt cylindrisk krona. Vårt exemplar är nu 13 m högt och med 52 cm stamomkrets, med gulorange höstfärg. Det är ett pålitligt formträd.

Av silverlönn *Acer saccharinum* väljer man helst den flikiga sorten 'Laciniatum Wieri', men jag valde att prova den betydligt flikigare sorten 'Born´s Gracious'. Denna sort är den som invintrar senast här. Jag planterade två exemplar, en på fuktigare mark och en på torrare mojord. Då kan man tänka att den senare borde lyckas bäst, eftersom det torrare läget normalt sett innebär att den slutar växa tidigare och därmed snabbare härdas, men icke. Det verkar nästan som den stannar upp vid juni-julitorkan och sedan, när eftersommarregnen kommer, börjar växa igen och hinner sedan inte avsluta i tid. Just det trädet fick upprepade kraftiga frostsprickor och allvarliga rötskador och blåste sedan av. Däremot hinner trädet i det fuktigare läget växa ut under sommaren eftersom det länge har tillgång till vatten. Detta träd är nu 25 m högt med en stamomkrets på 177 cm en meter ovan mark.

Prydnadskörsbäret *Prunus* 'Accolade' är som ungt ett vackert blommande träd, men sedan avtar den estetiska kvaliteten påtagligt. Det är min erfarenhet av denna sort efter att ha odlat den under många år både i Västergötland och i Uppland. Efter blomningen uppvisar den ett spretigt, risigt grenverk med en mycket tunn bladskrud. Bäst fungerar det om man skär tillbaka grenverket efter blomning.

Betydligt vackrare träd är bergkörsbär *Prunus sargentii* även om dess blomningen inte är lika iögonfallande och långvarig som hos *Prunus* 'Accolade'. *Prunus* 'Pandora' är ett riktigt läckert mindre prydnadskörsbär. Vårt exemplar är nu 6 m högt och har överlevt dessa drygt 40 år med endast mindre, helt negligerbara skador. Det är snarast ett buskträd och är relativt småbladig med en sober pärlemorvit blomning.

Överraskande transport från Skåne

Under ett av mina sista studieår på Alnarp bad jag min mycket kunnige lärare i växtmateriallära, Rune Bengtsson, som hade så många kontakter inom trädgårdsvärlden, att ta med oss intresserade yngre studenter ut på dendrologiexkursioner. Jag sa "ensamma vargar jagar dåligt". Jag tror att det gav honom en tankeställare. Så efter en tid åkte vi till Karl Evert Flinck i Bjuv och hans fantastiskt intressanta och innehållsrika arboretum.

Jag fick bra kontakt med Flinck och innan vi åkte därifrån sa jag: " Jag har hört att du sågar ner både det ena och det andra när det blir trångt i planteringarna. Du får hemskt gärna tänka

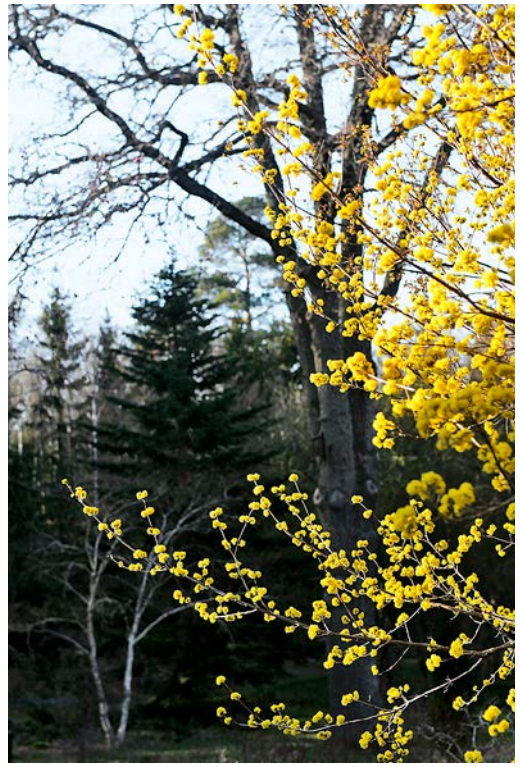

Tv: I Karl Evert Flincks sändning ingick denna härliga stora buske pimpernöt *Staphylea pinnata*. Hos oss har den blivit drygt 5 m hög. Hårda vintrar kan den frysa tillbaka men kommer snabbt igen.

Th: Inte bara blomningen är iögonfallande på denna mer än 40-åriga japanska körsbärskornell *Cornus officinalis*. Genom att stamma upp och grena ur den har jag lyft fram det vackra åldrade grova grenverket.

på mig när du står inför att såga ner något. Vi har precis skaffat en större tomt och vill plantera träd och buskar." Döm om min förvåning när vi kom hem till huset en tidig vårdag påföljande år. I den fuktiga ängen framför tomten stod en möbelbuss som hade kört fast. Chauffören var ivrig att berätta att han inte hade kört fel och heller inte kom med möbler men väl med träd ifrån direktör Flinck i Bjuv. Det var sannerligen överraskande. Lasten innehöll bland annat en kinesisk parkaralia *Aralia stipulata*, en stor planta av turkhassel *Corylus colurna*, en japansk valnöt *Juglans ailanthifolia*, och pimpernöt *Staphylea pinnata*.

Aralian, pimpernöten och valnöten har vi fortfarande kvar. Valnöten är nu 17 m hög med stamomkretsen 106 cm. Turkhasseln blev allvarligt skadad vid två tillfällen, blev till slut direkt missprydande och avverkades. Den kinesiska parkaralian har flyttat runt i en större plantering genom sina frekvent uppdykande rotskott. Ett särskilt starkt minne har vi från en sommar för mer än tjugo år sedan. Vi stod på vår balkong mitt i sommaren och tittade ner på den blommande aralian. Varken tidigare eller senare har vi sett sådana mängder av pollinerande insekter på samma gång: blomflugor, tambin, solitära bin, humlor och fjärilar. Det var ett surrande och svirrande, helt enkelt makalöst!

Denna grupp av serbgran *Picea omorika* kontrasterar fint mot klotpilen *Salix fragilis* 'Bullata'. I förgrunden bakom planket står den formstarka kompakt växande *Acer platanoides* TRUMF E från Billbäcks.

Kunnig lärare och tidig inspiratör

Att inspiration och erfarenheter kommer söderifrån när det gäller växter är närmast en självklarhet. Min forna lärare Rune Bengtsson var mycket generös med växter till vår trädgård i slutet av 70-talet. De flesta växterna har nu utvecklats till riktiga praktexemplar. Favoritväxten av dessa blev tidigt japansk körsbärskornell *Cornus officinalis*. Den står strategiskt invid gångvägen från vårt hus till bodar, orangeri och trädgårdsland. Numera får man vördsamt böja sitt huvud när man passerar under en grov gren. Den grenen får nog vara kvar men en stötta blir säkert nödvändig för att komma förbi i framtiden. Detta är en kornell mycket närstående körsbärskornell *Cornus mas*. Den stora skillnaden som jag har upplevt är att den doftar med en kryddig doft och har vackrare gula blomställningar. Körsbärskornellen är näst intill doftlös och har mer limefärgade blommor. På 80-talet började blomningen i slutet av april–början av maj. Numera startar blomningen en månad tidigare. Den är nu 6 m hög.

En annan trevlig buske som Rune Bengtsson donerade till oss är amerikansk vinlönn *Acer circinatum*. Tyvärr får den ingen uttalad höstfärg hos oss. Jag fick vidare ett tjugotal unga plantor av serbgran *Picea omorika* från vildinsamlat frö (se även annan artikel i denna årsbok). Merparten står i en dunge på Ultuna. Hemma har jag fem stycken varav en grupp på tre. Den högsta är 18 m hög med stamomkretsen 80 cm. Dessa står tillsammans med en kontrasterande klotpil *Salix fragilis* 'Bullata', uppdragen med stickling från Mustila arboretum i sydöstra Finland. Den är nu 16 m hög med stamomkretsen 202 cm 1 m ovan mark.

Slutligen fick jag en pelarbärapel *Malus baccata* 'Fastigiata', numera namnändrad till *Malus baccata* 'Columnaris'. Den är i ungdomen närmast att betrakta som pelarväxt, men sväller i likhet med många smalkroniga kloner av andra träd ut efter 15– 20 år för att i fyrtioårsåldern bli brett äggovala, klotrunda eller t.o.m. elliptiska i kronformen. Vår bärapel är nu tydligt oregelbundet rund. Ett exempel på en sort med brett äggoval form som äldre är pelarrönn *Sorbus aucuparia* 'Fastigiata' E. I Uppsala har vi många exemplar av rundoxel *Sorbus* x *thuringiaca* 'Fastigiata', som har nästintill elliptiska kronor. Den senares svenska namn var länge pelaroxel, men det ändrades sedan jag påpekade det missvisande namnet för tidigare intendenten Björn Aldén vid Göteborgs botaniska trädgård i samband med att han höll på med boken *Kulturväxtlexikon* i slutet av 90-talet.

En klurig amatör i mina hemtrakter

På min pappas arbetsplats, textilfabriken Almedahl-Häggådalen i Kinna, fanns en montör och svetsare som i början av 50-talet började sälja växter på kommission från Trädgårdsföreningen i Göteborg. Till familjens nybyggda hus och trädgård köpte min pappa genom honom en japansk magnolia *Magnolia kobus*. Det var vår första växtkontakt. Efter några år slutade svetsaren på fabriken och startade Furets plantskola. Han hette Ingevald Herdersson. Han hade en riktigt bra känsla för växter trots att han helt saknade utbildning i ämnet. Och han ställde krav på utländska växtleverantörer att alltid leverera testplantor av nya sorter så att han själv i sin trädgård kunde värdera härdighet m m. Eftersom han hade betydligt sämre odlingsförhållanden än de flesta i kommunen kunde de som köpte växter av honom känna sig trygga. Klarade växterna att växa hos honom kunde de växa på de flesta platser på orten.

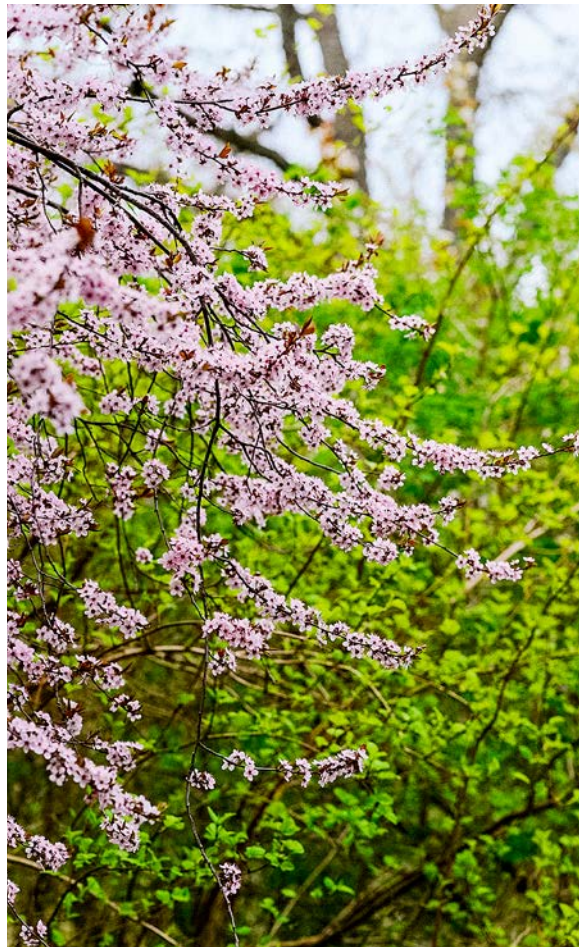

Rosenslån *Prunus spinosa* 'Rosea' slår det mesta när det gäller kombinationen härdighet, tuffhet och skönhet.

Jag fick tidigt en bra kontakt med Ingevald Herdersson och han gav mig några riktigt bra växtrekommendationer. Den härdigaste och enligt honom tuffaste av dem var rosenslån *Prunus cerasifera* 'Rosea'. Långt senare fick jag av Björn Aldén besked om att rätt namn skall vara *Prunus spinosa* 'Rosea´, något som jag har svårt att hålla med om. Detta 10–15 m höga buskträd har blommor, blad, skott och grenar som stämmer helt överens med körsbärsplommon. Egentligen är det bara förmågan att skjuta rotskott som överensstämmer med slån. Under de mer än 40 år som

Hängande avenbok *Carpinus betulus* 'Pendula' är ett verkligt stiligt hängträd, endera flerstammigt eller på högstam. Att den inte förekommer oftare är oförståeligt.

vi har haft den i vår trädgård har den aldrig fått någon klimatrelaterad skada eller annan skada eller angrepp heller för övrigt. Den blommar överdådigt med rosa blommor på bar kvist följt av ett rödanlupet bladverk. Den är självsteril. Jag har aldrig sett någon frukt på den men har å andra sidan aldrig erbjudit den någon partner, någon annan klon. För att undvika rotskott kan den med fördel förädlas på en grundstam av körsbärsplommon *Prunus cerasifera*. Sådana finns numera i handeln. Jag är nu inne på andra generationen av rosenslånet. Ett rotskott från originalplantan fick för 10 år sedan ersätta denna, som då hade uppnått en höjd av dryga 13 m.

Magnolia x *loebneri* 'Merrill', hybridmagnolia, var ett annat värdefullt tips från Herdersson. Numera är den tillsammans med japansk magnolia *Magnolia kobus* den vanligaste i användning, men i mitten av 70-talet var den mer eller mindre okänd. Vårt exemplar är 6 m högt. Jag vill också nämna en av de härdigaste sorterna av japansk lönn *Acer palmatum* 'Ôsakazuki', som han fick mig att prova. Här fick jag dock lära mig en läxa. Man måste förstå växters växtrytm och placera dem därefter. Denna sort startar tidigt, vilket gjorde att de två exemplar som jag satte i ett söderläge startade alltför tidigt och sedan dog när kylan återkom. Den är inte knoppstabil. Den tredje plantan sattes på nordsidan av ett flyttblock, en kallare växtplats. Den lever fortfarande och har uppnått en höjd av cirka 6 m. Jag har ytterligare ett exemplar, också detta planterat i ett nedskuggat och kallare läge. Bladen är normalt flikade och sommargröna. I slutet av september–början av oktober exploderar lövverket i lysande rött, en egenskap som behålls till slutet av oktober då bladen fälls. Genom Herdersson fick jag också tag i hängavenbok *Carpinus betulus* 'Pendula'. Detta är ett riktigt vackert buskträd eller hängträd, beroende på om den förädlats vid basen eller på 2 m höjd. Varför den inte har använts mer är för mig en gåta. Vårt exemplar är 7 m högt och 8 m brett.

Succé för avläggare från min barndomsträdgård

Mina föräldrar har alltid stött mitt växt- och trädgårdsintresse. Redan som 12-åring fick jag själv beställa växter som jag tyckte var vackra och intressanta. Mina föräldrar betalade. De uppskattade att jag gjorde trädgården vackrare och mer intressant. På 80-talet

när vi hade kommit igång i vår egen trädgård utanför Uppsala tog jag chansen att föröka några av favoritväxterna hemma i föräldrarnas trädgård. Den buskformade småblommig hästkastanj *Aesculus parviflora*, förökar sig lätt med rotskott där den trivs. I Kinna hade vi ett bestånd på 2 x 4 m. Där blommade busken rikligt varje sommar, men inte i vår trädgård i Uppland. Jag misstänkte tidigt att vårt tuffare klimat var orsaken. Och att den nu faktiskt blommar varje sommar sedan 3–4 år menar jag beror på klimatförändringarna. Däremot är tillväxten mycket blygsam så något bestånd kan vi knappast tala om.

Den riktiga praktpjäsen som jag fått med mig hemifrån är kinesisk blomsterkornell *Cornus kousa* var. *chinensis*. Hade den varit kvar i Kinna hade den dött liksom moderplantan. Den är inte heller knoppstabil utan vaknar lätt för tidigt om den är olämpligt placerad och skadas lätt om kylan återvänder. En lindrig effekt är då att blomknopparna fryser. Om kylan blir starkare dör hela växten, som den gjorde i Kinna. Vi har placerat vår avläggare/planta i ett läge där den endast får direkt sol några timmar sent på eftermiddagen. Det har fungerat sedan 80-talet och busken är nu mer än 5 m hög. Blomningen är en av de längst utdragna bland buskar. Den börjar i grönvitt, sedan vitt och avblomning i vitrosa, och varar vanligen minst en månad. Höstfärgen är mörkt roströd. En riktig praktväxt.

Kinesisk blomsterkornell *Cornus kousa* var. *chinensis* måste hållas tillbaka på våren för att inte frostskada blomknoppar eller t.o.m. dö. Detta exemplar får sol först på sen eftermiddag.

Tor G. Nitzelius – en tidig inspiratör

Redan under mitt andra år på landskapsarkitektutbildningen mötte jag Tor Nitzelius för första gången. Klassikern *Boken om träd* hade jag förstås i bokhyllan. En kväll i undervisningsbarackerna på Ultuna visade han inspirerande bilder av möten med träd under sina resor i världen. Ett år senare besökte vi hans lilla plantskola på sommarboendet Fladalts gamla skola på Hallandsåsen. Vi köpte två bergkörsbär *Prunus sargentii* , en till min frus föräldrahem nordost om Uppsala och en till mitt föräldrahem i Kinna. Det senare trädet utvecklades till det största bergkörsbär jag någonsin sett. När vi senare hade köpt vårt eget ställe var det dags att besöka Nitzelius igen för inköp av ett eget bergkörsbär och en shikokugran *Abies veitchii* var. *sikokiana*.

Träden har utvecklats fint på den moränmark vi har erbjudit

dem. Ädelgranen är nu 14 m högt och har en stamomkrets på 112 cm, 1 m ovan mark. Den har fantastiska vackra blåvioletta kottar. Bergkörsbäret *Prunus sargentii,* är nu ett bred- och lågkronigt träd med höjden ca 15 m och bredden 10–12 m. Blomningen börjar strax före den purpurfärgade bladutsprickningen, ett optimalt färgspel, men sedan 10 år har blomningen på detta träd och ett antal andra bergkörsbär i denna moränbacke varit oförklarigt dålig. Vi kan inte skylla på domherrar, även om de äter många blomknoppar. Anmärkningen (Hillier 1974) att de inte skulle göra detta,"One of few cherries that bullfinches appear to ignore", kan därmed dementeras. Ibland ser vi bara blomning i trädens nedre tredjedel och nästan inget i de övre delarna. Två andra träd av bergskörsbär av sorten *Prunus sargentii* ´Charles Sargent´ placerade i mer öppna lägen men fortfarande på moränjord, blommar rikligt varje år. Det är svårt att hitta en förklaring till bergkörsbärens förändrade blomningsbeteende.

Två år efter Tor Nitzelius expedition till Ullungöarna 1976 fick jag en ullungrönn *Sorbus ulleungensis* av honom. Den planterades i samma moränbacke som bergkörsbären, fast i den södra delen. Redan första vintern uppmärksammades den av en hare, varför den snabbt blev tvåstammig. Cirka tio år senare när den kommersiella odlingen av en klon av ullungrönn *Sorbus ulleungensis* 'Dodong' E kom igång, fick alla odlare känna av att detta var växten som harar föredrog framför kanske allt annat. Jag hade långt tidigare noterat hur vackert bladverk och höstfärg den hade och att den aldrig varit angripen av vare sig svampar eller insekter. För att ytterligare lära känna arten och dess variation frågade jag Nitzelius om han hade fler kloner och i så fall kunde skicka lite ympris. Resultatet blev att vi idag har ett antal kloner av ullungrönn inympade på spontant växande rönnar i det som jag sedan länge kallar Tors backe. Den första plantan, som för snart tio år sedan fick E-status och handelsnamnet LEGEND, är nu 13 m hög. Det numera åter enstammiga trädet är 55 cm i stamomkrets. Det är tidigare beskrivet i min artikel om Sydkorea 1976 i Lustgården 2015.

Kvarlämnad säck med växter blev färgstark dunge

En vårdag på 80-talet hade jag glädjen att ha Kenneth Lorentzon som gästföreläsare på Ultuna. Efter övernattning hemma hos oss åkte Lorentzon söderöver. Kvar stod en säck med en bunt växter. När jag tittade efter noterade jag att det var åtta barrotade bergkörsbär. Trevligt tänkte jag och planterade dem i samma moränbacke som bergkörsbäret som vi köpt av Tor Nitzelius. Någon vecka senare träffade jag åter Lorentzon och tackade för plantorna. "Jasså, blev de kvar hos er, det var inte meningen." Så kan det gå och nu har vi Kenneth Lorentzons körsbärslund som sprakar varje höst i rött och gult.

Frösådda träd mina "greatest hits"

I slutet av 70-talet hade jag uppmärksammat att det levererades väldigt mycket dåligt klimatanpassat växtmaterial, inte minst träd. Rune Bengtsson på Alnarp hade också sett problem på plantmarknaden så vi beslöt att agera via projekten P 80 på Alnarp och Svenska Frökällor på Ultuna. Som tidigare nämnts (Lagerström 2015) var det så kallade basväxter, de vilda svenska träden och buskarna, som jag främst satsade på. Jag var dock intresserad att se om det skulle gå att även föröka en del exotiska träd som jag noterat i Uppsalas parker, särskilt i Botaniska trädgården. Det var naturligt att sedan placera en del av de träd som jag lyckats dra upp även i vår trädgård, för att på nära håll kunna följa hur de reagerade på våra mark- och klimat/väderförhållanden.

På Ultuna står majestätiska solitärer och häftigt exotiska dungar med kaukasisk vingnöt *Pterocarya fraxinifolia* E från en sådd 1976. Vi har själva två stiliga exemplar i vår trädgård. Det högsta är 24 m och stammarna är 87 respektive 99 cm i omkrets. De har aldrig skadats under de 40 år de har vuxit här, om man bortser från två

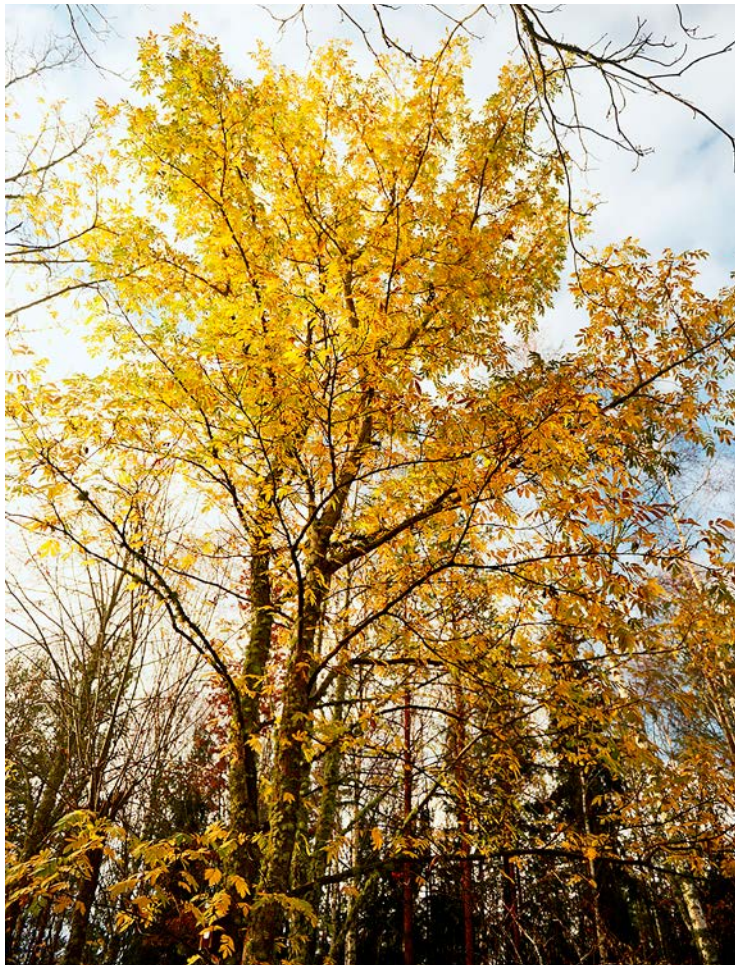

Ett av två praktexemplar av kaukasisk vingnötnöt *Pterocarya fraxinifolia* som vi har i trädgården. De är sådda 1976. Förr föll bladverket alltid utan höstfärg. De senaste 5–10 åren har den fått gul höstfärg trots sitt bakskuggade läge.

Shikokugran *Abies veitchii* var. *sikokian* är en sällsynt ädelgran. Detta exemplar som jag köpt i slutet av 70-talet av Tor Nitzelius har mycket vackert mörkblå kottar.

sena majfroster, som dock inte lämnat några bestående men. Förr fällde dessa träd sina blad gröna eller svartgröna men de senaste åren får bladen oftast en gul höstfärg innan de faller mot marken. Det är utan tvekan en effekt av klimatförändringarna. Samma effekt har jag även noterat på vårt sibiriska korkträd *Phellodendron amurense*.

När projektet Svenska frökällor hade kommit igång hade vi mycket material i den plantskola och på de försöksfält vi hade etablerat. Jag hade fått möjlighet att bedriva verksamheten på institutionen för skogsgenetik, med professor Gösta Erikssons goda minne. E-systemet hade etablerats och mina aktiviteter var en viktig del i dess verksamhet. Jag insåg snabbt att fröinsamling inte alltid var så enkelt. Det gällde att få kontinuitet i frösättningen. Det var exempelvis svårt att regelbundet få frö från beståndet av katsura *Cercidiphyllum japonicum* i Arboretet vid Göteborgs botaniska trädgård så jag beslöt att etablera ett bestånd på Ultuna. Fröet kom naturligtvis från Göteborg. Ultunabeståndet är nu ca 15 m högt och levererar årligen allt katsurafrö till E-plantsystemet.

Två exemplar planterade jag hemma, men efter cirka tio år insåg jag att vi inte hade plats för mer än ett exemplar så ett fälldes. Det är en törstig växt, men om man har rätt förutsättningar är det ett buskträd man absolut måste ha. Bladutsprickningen och höstfärgningen och den härliga doften på hösten är obetalbara. En viktig åtgärd är att skära ur den och se till att inte spara mer än ett fåtal stammar. Solitärplantor i handeln har på tok för mycket klena stammar. Det blir en risig karaktär. Mitt exemplar är 13 m högt med stamomkrets på 104 cm.

Den första vedartade växten vi sådde i vår egen odlingsverksamhet var purpurfläckig buskpion, *Paeonia suffruticosa* Gansugruppen.

Vi kom snabbt på hur man kunde odla denna art från frö. Dess frövila och groningsbeteende avviker från de flesta växters, vilket är viktigt att känna till. Nu har vi ett tjugotal buskar i olika storlekar spridda i trädgården. De bjuder på väldoftande och färgsprakande rik blomning varje år och jag har spridit denna vackra buske till många vänner och arbetskolleger. Vår största är cirka 2 m hög och 2 m bred.

Intressanta tillskott från växtexpeditionen till Sydkorea

I flera artiklar i Lustgården har jag berättat om växter från Sydkoreaexpeditionen år 1976 (Lagerström 2015 och 2019). Detta har jag arbetat med och senare presenterat för E-gruppen. Flera har fått E-status och kommit ut på marknaden. Här vill jag istället lyfta fram några som inte riktigt uppfyller de kvalitetskrav jag ställer för en marknadslansering. Dock uppfyller de subjektiva kriterier som spännande, intressanta och ovanliga, kanske till och med unika. I Diamantbergen stötte vi på ett riktigt imponerande exemplar av den ståtliga ussurigranen *Abies holophylla*. Det är en grovbarrig gran, lite påminnande om nikkogranen *Abies homolepis* i barrkaraktär men inte lika vacker i grönska eller kottekaraktär. Den bästa ussurigranen hos oss är 14 m hög och med 98 cm stamomfång. Den har tjocka, ganska korta kottar i en gråbrun färg.

I Sydkorea insamlade vi också en annan Abiesart: amurgran *Abies nephrolepis*. Den finaste av denna art som vi har är en mer kompakt växande typ från trädgränsen i Diamantbergen. Barrverkets färgton är gråaktigt och kottarnas färg är också gråaktig. Den har uppnått höjden 10 m, stamomkretsen är 64 cm. I Diamantbergen stötte vi en morgon på en grupp skogsarbetare som satt och åt frukost. En viktig del i deras frukost var kottefrön från koreatall *Pinus koraiensis*, en östlig art närstående sibiriska cembratallen *Pinus sibirica*. Koreatallen är glesare och spretigare än sibirisk cembratall. Hos oss är den främst uppskattad av ekorrar som för första gången i år noterade de stora kottarna med matiga frön. Det högsta exemplaret i vår trädgård är 9 m med stamomkretsen 43 cm.

Nordiskt Arboretudvalg

Åren efter expeditionerna till Japan, Sydkorea, Patagonien och Eldslandet, samt Tasmanien och Nya Zeeland träffades de nordiska ländernas representanter på årliga dendrologiska exkursioner och möten. Jag fick glädjen att medverka fram till år 2012 och arrangerade själv två uppskattade flerdagarsexkursioner. Det fackliga utbytet med de andra länderna var viktigt. Danmark, med dendrologen Søren Ødum i spetsen, hade förr den särklassigt bäst uppbyggda organisationen för fröinsamling, plantuppdragning och arboretumverksamhet med mycket personal, växthus och plantskola vid Hörsholmsarboretet, som vi andra avundades. Härifrån har jag senare bland annat fått en pindrowgran *Abies pindrow,* (tidigare kallad *Abies spectabilis),* ett vackert och förvånansvärt härdigt träd från Kina.

Från Japanexpeditionen 1976 har jag två särskilt intressanta och vackra trädarter, nikkogranen *Abies homolepis,* som såddes 1977 och det bästa exemplaret har nu uppnått höjden 12 m och stamomkretsen 102 cm. Det är ett riktigt praktexemplar med utsökt vackra mörkblå kottar.

Ett flerstammigt exemplar av storbladig katsura *Cercidiphyllum magnificum* är stiligt men får hos oss inte lika välutvecklad höstfärg som den vanliga katsuran. Den har helt slät stambark i motsats till

vanliga katsuran, vars bark är rejält uppsprucken. Höjden är 11 m.

1977 företog finska dendrologer, bl.a. den mycket kunnige taxonomen Pentii Alankho, i ett finsk-ryskt samarbete en expedition till Amur-området. Från den expeditionen har jag dragit upp ett antal exemplar av manchurisk valnöt *Juglans mandshurica*, varav tre exemplar växer på Ultuna och ett i vår trädgård. Det står på lerjord och stortrivs och har nu uppnått höjden 18 m, bredden cirka 15 m och stamomfånget 110 cm. Det producerar de flesta år valnötter som levereras till E-systemets odlare och finns med i deras frölista med beteckningen SF, svenskt frö, för att visa att frökällan finns i Sverige. Ingen av de *Juglans*-plantor som produceras från svenskt frö har dock ännu fått E-status.

Den vackraste trädet i vår trädgård från insamlingarna på 70-talet är silvertall *Pinus parviflora*, en riktigt stilig fembarrig tall med mjuka, silvriga barr. Jag hade verkligen inte trott att den skulle klara sig i vårt klimat. Den har dock aldrig skadats under dessa knappt 40 år, trots en vecka ett år på 80-talet med temperaturer under minus 30 varje dag. Denna tall skulle jag gärna vilja föröka och sprida i landet. Den sätter kottar varje år sedan drygt 10 år. Klängda dekorativa kottar har suttit länge på trädet, men i år försvann alla kottarna i ett nafs, ekorrar förstås.

Rhododendron dahuricum var. *sempervirens.*

Mustila arboretum i sydöstra Finland besökte vi flera gånger. Bröderna Axel och Peter M.A. Tigerstedt skänkte välvilligt plantor från arboretet. 1978 fick jag flera småplantor av jättehemlock *Tsuga heterophylla,* och japansk hemlock *Tsuga diversifolia*. Båda finns nu representerade på Ultuna och i vår trädgård. Bäst utvecklade är de hos oss, där den största jättehemlocken nu är 28 m hög med stamomfånget 124 cm. Den största japanska är 12 m hög med omkretsen 47 respektive 75 cm på de två stammarna. Den japanska har aldrig skadats under de drygt 40 åren, medan jättehemlocken under en riktigt blåsig vårvinter med djup tjäle och låg temperatur fick lite tjältorka, men detta har inte påverkat utseende eller tillväxt nämnvärt enligt min uppfattning. Båda hemlocksarterna har fått E-status, den japanska med Mustila som frökälla och jättehemlocken med vår trädgård som frökälla.

Torvinköp tillförde nya arter

I början av 80-talet köpte vi en pall blocktorv till två små torvmurar. Jag

frågade leverantören om det var torv från Sovjet. ”Absolut inte, den kommer från en uppländsk täkt”, sa säljaren. Men några år senare dök det upp en grön vinteralpros *Rhododendron dahuricum* var. *sempervirens*. Det är en halvt vintergrön art med tidig blomning och med betydligt mindre blommor än storblommig vinteralpros *Rhododendron mucronulatum.* Artäktheten har nyligen bekräftats av vännen och taxonomiske experten Björn Aldén (Aldén muntligt meddelande 2019). Det var verkligen avslöjande, det skulle alltså kunna vara torv från Sovjet. Ytterligare en rododendronart dök upp lite senare men blommade för första gången först för några år sedan då den flyttats till ett ljusare läge. Den är lövfällande och har små blekrosa blommor. Enligt Aldén skulle det kunna röra sig om *Rhododendron prinophyllum*. Det är dock en amerikansk art, varför min teori att torven skulle komma från Sovjet verkar vara slagen i spillror. Hur har då dessa rododendronarter kunnat hamna i dessa torvblock? Det är verkligen ett mysterium. I normala fall grävs torvblock upp ur en mosse och torkas under tak, packas senare i pallar och transporteras bort som block eller till fabriker där de rivs till torvströ. Att blåbär, lingon och ljung dyker upp ur fröbanken i torvblock har jag tidigare själv noterat men aldrig tidigare hört att arter av högre växter från andra floraområden dykt upp.

Rhododendron prinophyllum.

Två viktiga samarbetspartner

Sedan början av 80-talet har jag haft samarbeten med två av landets största plantskolor, Splendor utanför Höganäs och Billbäcks i Norrköping. De har medverkat i testodling av material som jag har tagit fram och jag har fått testmaterial från dem (Lagerström 2015). Det mesta har haft koppling till E-systemet. Nils Andersen på Splendor föreslog vid ett tillfälle att vi kanske borde testa jättehemlock *Tsuga heterophylla* E som klippt häck. Jag tycker att det är viktigt att tester också görs i Mellansverige så jag erbjöd mig att plantera 4 m häck. Det har fungerat riktigt bra både i Skåne och hos oss. Just nu har jag också några upprättväxande idegranar *Taxus baccata* ett urval de har gjort från ett ungerskt material. Det ser också riktigt lovande ut, men vi har inte haft några ordentligt utslagsgivande vintrar sedan de planterades, så vinterhärdigheten återstår att utröna. Tidigt fick jag några pelaridegranar *Taxus baccata* ’Columna Suecica’, en hybrid gjord av Holger Jensen på Ramlösa plantskola. De har fått lite klimatskador

Den starkväxande och förvånansvärt härdiga brooklynmagnolian *Magnolia* x *brooklynensis* 'Yellow Bird' har ljuvligt mångula blommor under lång tid.

några vintrar och kan inte betraktas som helt härdiga i zon 3. Mina plantor är lite lösa i växten och inte så väl sammanhållna som dem jag har sett i Skåne. Det har säkert också sin förklaring i att vi måst placera dem i halvskugga för att minska vårvinterskador. Jag har också fått några testplantor av kryptomeria *Cryptomeria japonica* från Arboretet vid Göteborgs botaniska trädgård. De står i woodland-miljö, växer fint och är hittills oskadade, men det är fortfarande för tidigt för att kunna ge något omdöme. Utvecklas de som i Arboretet kan de bli riktigt stora exotiska parkträd.

Från Claerens Jacobsen på Billbäcks har jag bl.a. fått pelarlönn *Acer platanoides* RAKET ('Ep Acerea') E, och en prydnadsrönn *Sorbus* 'Joseph Rock', en stilig rönn som får en violettanstruken höstfärg samtidigt som rönnbären är vackert bärnstensfärgade. Han har också förmedlat flera träd, bland andra ett kentuckykaffeträd *Gymnocladus dioicus* som hittills ser ut att klara zon 3, samt den härliga och härdiga brooklynmagnolia *Magnolia* x *brooklynensis* ´Yellow Bird´ med stora månskensgula blommor, en praktpjäs som nu är 6 m hög och cirka 4 m bred.

Betydelsefullt trädgårdsbesök

En sommardag för knappt tio år sedan kom den legendariske stadsträdgårdsmästaren i Enköping Stefan Mattsson med fru Lena på besök. Mattsson träffade vi i början av 70-talet under studietiden på Alnarp. Vi har haft mycket kontakter genom åren, både privat och professionellt genom Elitplantstationens arbetsgrupp för plantskoleväxter. Där har vi samarbetat under nästan 30 år och även via utbildningen på Ultuna, där Mattsson varit den perfekta exkursionvärden. När han hade gått igenom trädgården sa han: ”Du har ju inga storbladiga magnolior!” ”Men det kan jag lätt göra plats för”, var min spontana kommentar. En tid senare hade vi nya planteringar med magnolior från Matssons egen uppdragning. Och sedan två år tillbaka blommar vår junimagnolia *Magnolia obovata*. Det är få växter som kan skapa en sådan exotisk stämning som denna med sina jätteblad i kransar i det grovgreniga glesa grenverket.

Är den härdig då? Efter en nedfrysning för över tio år sedan har den aldrig skadats och nu har det tvåstammiga trädet uppnått en höjd av 5 m.

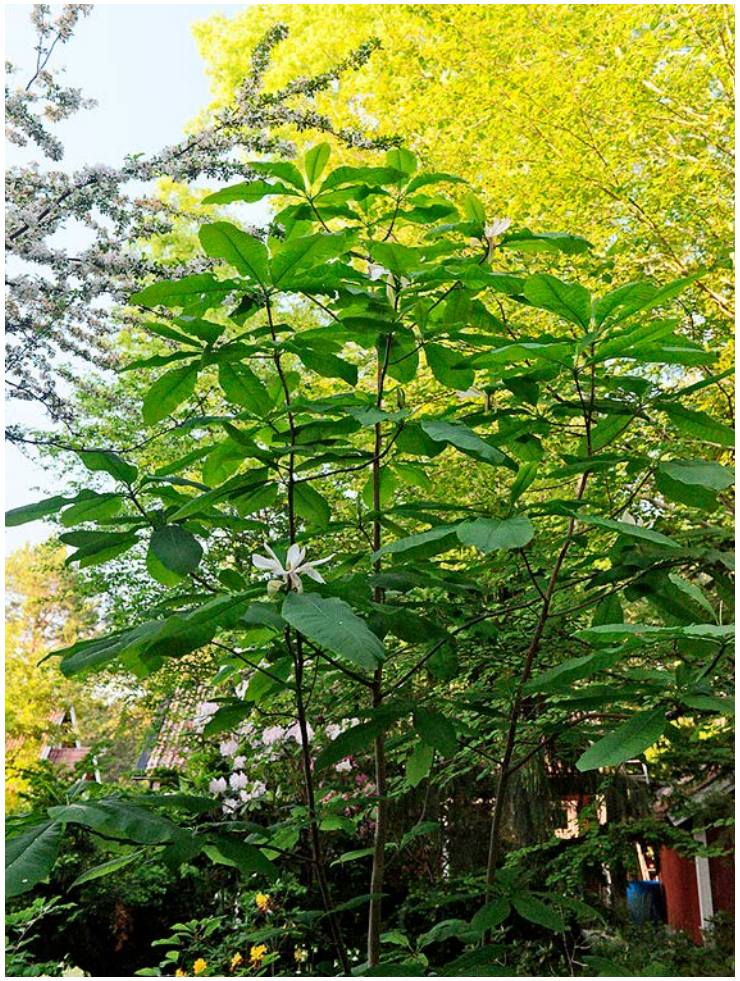

Få växter skapar sådan exotisk känsla som junimagnolia *Magnolia obovata*, både när den öppnar sina stora blåviolettskimrande knoppar och breder ut sina magnifika stora blad och när de enstaka stora spetsiga blomknopparna öppnar sig.

När hustrun och jag fyllde 60 år fick vi tillsammans en sommarmagnolia *Magnolia* x *wiesneri* 'Swede Made', Mattssons egen hybrid. Den blommar rikligt varje sommar med sina makalösa blommor. Tyvärr varar varje blommas prakt från knoppens ballongstadium till överblommad, brunfärgad blomma endast några dagar. Det är effekten av att blomma när det är så varmt som det brukar vara i slutet av juni. Den är nu cirka 6 m hög. Stefan Mattsson gav mig också en sticklingsplanta av det starkväxande extremt storbladiga rostvinet *Vitis coignetia*. Varje varm och lång höst färgas bladen i

Rostvinet *Vitis coignetia* E är den häftigaste klätterväxten vi har. Mycket starkvuxen och klättrar trädhögt, åtminstone i ett mildare klimat. Höstfärgen på de extremt stora bladen lyser upp trädkronorna i höstdiset.

en vacker mjuk röd färg. Jag har sett glödande röda bladsamlingar av rostvin 20 m upp i ekar i Botaniska trädgården i Göteborg. Men vi har inte den höstvärmen i skogen utanför Uppsala där vi bor så att tonerna blir mjukare och inte så intensiva. Denna klon har nu fått E-status.

Specialistplantskolor en extra krydda

Stommen i vår trädgård är fortsatt stora gröna parkträd som asp, björk, ek, gran, lönn och tall. De exotiska dekorativa träden är viktiga komplement för att skapa en intressant trädgård. De är som tavlor på trädgårdsrummens väggar. För mig har ett besök på Zetas plantskola i Stockholm alltid varit härligt och intressant, samt medfört nya växter till trädgården. En av de tidigare ägarna, Folke Mattsson, skapade ett oerhört rikt sortiment genom idogt letande och genom etablerade och nya odlarkontakter. Ett av våra första inköp hos Zetas var var en japansk lönn *Acer palmatum* 'Heptalobum' (se bild sid 106). Det visade sig vara en ovanligt högväxande skir lönn med sjuflikiga blad som får en orange höstfärg. Den står i ett norrhörn och har aldrig fått direkt sol förrän de senaste åren då kronan har tagit sig över sidobyggnadens tak. Trädet är nu 9 m högt med en stamomkrets på 28 cm. Det har aldrig skadats.

En av Zetas leverantörer är Tommy Ahnby i Munkedal. Ahnby har mycket spännande i sitt sortiment, där smålönnar och magnolior är huvudnumren, åtminstone för mig. Några magnolior, 'First Love', 'Marrilyn', 'Rose-Marie' har nyligen börjat sin karriär i vår trädgård, där redan grå skenkamelia *Stewartia serrata* och manchurisk lönn *Acer mandhuricum* från hans odling årligen bjuder på vacker blomning respektive läcker röd höstfärg på sitt eleganta bladverk.

Reflexion

Att som ung få inspireras av äldre och mer erfarna odlare är oerhört viktigt för ens utveckling och kunskapsbyggande: Plantera mycket, följ växterna över tid, notera och analysera vad som händer och sök förstå vad som är orsaken till det som har hänt. Att dela med sig av växter, kunskap och erfarenheter är härligt, uppskattat, och genererar ny kunskap och nya dendrologer och växtälskare.

Källor

Aldén, B. (2019). Muntligt meddelande, som svar på färskt växtprov.
Hillier & Sons (1974). Hilliers' Manual of Trees & Shrubs. David & Charles: Newton Abbot
Lagerström, T. (2015). Sydkorea 1976 (sid. 35–48) i Lustgården 2015, årgång 95
Lagerström, T. (2019). Så står sig plantorna från 1976 års expedition (sid. 103–120) i Lustgården 2019, årgång 99.
Svensk kulturväxtdatabas (SKUD) 2020-01-06, www.slu.se/skud

Summary

After I had finished my studies to become a landscape architect in 1975 I moved to Uppsala to start my career as teacher in plant knowledge and plant use at The Swedish University of Agricultural Sciences. Together with my wife Maj-Lis Pettersson, horticulturist and expert in plant protection, we succeded to find a small house with a large piece of land in the forest outside Uppsala. There we started gardening in 1976. We have planted a lot of exotic species of trees, shrubs and herbaceous species. Our garden is a place för experiments and studies. Experiences and photos from the garden have given us lots of material for books, articles, lectures and talks. We have recieved our plants from many sources. Most of them are gifts from garden friends, from plant expeditions, our own cultivation and are associated with memories. A walk in the garden is always pleasant independent of growing season.

Om författaren

Tomas Lagerström är utbildad landskapsarkitekt vid SLU. Han har som universitetslektor vid institutionen för landskapsplanering på SLU, Ultuna, byggt upp undervisningen i växtmateriallära och sortimentsanläggningarna på campus. Han har startat och drivit Projektet Svenska Frökällor, en grundsten i E-systemet, växtmaterial utvecklat för svenska förhållanden, och har medverkat i Elitplantstationens arbetsgrupp för plantskoleväxter sedan starten för snart 30 år sedan. Lagerström har också medverkat som växtexpert i vårdprojekt för många historiska parkanläggningar. Tillsammans med sin hustru driver han rådgivningsföretaget Gröna Råd Växtkonsulter AB, www.gronarad.se

Skenkamelia är ett av de mest eleganta buskträdsläktena. På bilden grå skenkamelia *Stewartia serrata* med den karakteristiska rodnaden på ett av blombladen.

Sporadiska möten med serbgran

Detta är historien om den strama serbgranen, Picea omorika, *och dess vingliga väg under drygt ett sekel från en prästgård i serbiska bergen till vacker accent i parker och möjlig virkesproducent. Det är också berättelsen om den envishet och det knog i det tysta som arbetet för nya arter ofta kräver.*

Lars Kardell text och foto

De allra flesta skogsutbildade blir mentalt trötta på tall och gran. När alternativ i form av främmande trädslag dyker upp är därför nyfikenheten stor. Jag kan dock inte påminna mig att omorikan tidigt väckte något intresse i mitt liv. När vi på Kungl. Skogshögskolan våren 1960 tenterade i dendrologi och läste professor Torsten Lagerbergs välmatade kompendium i trädkännedom strök jag inte ens under att denna gran förekom ”flerstädes som parkträd i landets södra del”. Den var fullt härdig ända upp till Härnösand. Dessa upplysningar behövde jag tydligen inte kunna, liksom att omorikan betraktades som en relikt från tertiärtiden. (Lagerberg 1958, sid. 79f.)

Det dröjde ända till våren 1980 innan jag nästa gång fick kontakt med den estetiskt tilltalande omorikan. Mötet inträffade i arboretum nr. 1 på stiftelsegården Remningstorp i Västergötland, där den hade planterats år 1934 efter råd av professor Lagerberg i Stockholm. Det blev inte kärlek vid första ögonkastet, men mitt intresse var väckt.

När därför skogsmästare Åke Öllsjö i mitten av 1980-talet tog mig med till Skogsvårdsstyrelsens i Hallands län försöksgård Egernahult och visade ett antal lyckade planteringar från 1954 fastnade den vackra granen i hjärnan. 1990 skänkte den i Halland verksamma länsjägmästaren Nils Wieslander mig en pärm på vars baksida står ”Omorika kontra vanlig gran”. Anledningen var att jag på Öllsjömossen i Torups socken hade börjat mäta i ett trädslagsförsök, i vilket en parcell planterats med den serbiska granen. Ett par år senare utnyttjade jag omorikan i ett par parceller vid åkermarksplantering i Småland. (Ahlberg & Kardell, 1997, sid. 118; Kardell, 2004, 2017, sid. 90f.)

Under hösten 2017 besökte jag så bergstrakterna mellan Bosnien och Serbien i syfte att se hur omorikan betedde sig på hemmaplan. Året efter mätte jag in Nils Wieslanders försöksytor samt återbesökte mina egna. Nedan följer några reflektioner.

Bild motstående sida: Serbgran *Picea omorika* i blandning med svarttall *Pinus nigra* Mitrovac, Tara nationalpark i Serbien. September 2017.

Kulturhistoria

När vi i september 2017 kom till den lilla orten Mitrovac i centrum av nationalparken Tara utpekades ”fyndplatsen” för den serbiska granen. Enligt denna ”skapelseberättelse” skall en besökare hos byprästen en morgon år 1875 ha slagit upp fönstret och fått se den formsköna granen. Kvistar och kottar sändes till naturforskaren Josif Pančić i Belgrad, vilken beskrev och namngav arten *Picea omorika*. Omorika betyder helt enkelt gran på serbokroatiska.

Det dröjde inte länge innan nyfyndet blev känt i den tysskspråkiga delen av Europa. (Balkan behärskades då till stora delar av Österrike-Ungern.) Frön nådde Tyskland år 1880 och 1889 fanns arten förtecknad i engelska parker. Redan år 1890 etablerades *Picea omorika* i Forstbotanisk have i København och i Bergianska trädgården i Stockholm. Till finska Mustila kom arten senast år 1907. [Fries, 1925, sid. 53 (Stockholm); Tigerstedt, 1970, sid. 159 (Mustila); Møller, 1965, sid.141 (København); Campell-Culver, 2001, sid. 219 (London), Anon. 2001, sid. 28 (Hamburg–Wörlitz).]

Nationalparken Tara om 25 000 hektar ligger i floden Drinas dalgång på den serbiska sidan. Medelhöjden i det kuperade landskapet är 1 000–1 200 m och de kalkrika karstbildningarna är imponerande. Parken är till stor del bildad för att bevara ett antal spontana bestånd av *Picea omorika* tillsammans med livskraftiga populationer av bl.a. gems och brunbjörn. På de kartor vi fick med oss hade sju bestånd av den serbiska granen markerats, samtliga i ”våldsam” terräng.

Det kan i detta sammanhang nämnas att man funnit rester av *Picea omorika* i interglaciala lager i Dalarna tillsammans med rester av lärk och silvergran. Huruvida dessa fossil med en ålder av 200 000 år berättigar oss att räkna arten som inhemsk är en filosofisk fråga. (Larsen, 1966, sid. 144; Drakenberg, 2000, sid. 38)

1950-talets intresse för den serbiska granen

Från tiden då gränserna öppnas efter andra världskrigets slut och välståndet åter börjar öka är det lätt att via litteraturuppgifter följa ett spirande intresse för *Picea omorika*. En faktor i sammanhanget är att kultur av kala marker (ljunghedar, klitter, svagt utnyttjade betesmarker o.s.v.) återigen uppmärksammades som en följd av bättre ekonomiska konjunkturer. Länsjägmästare Bele Bergström i Halland lät år 1954 anlägga de första försökskulturerna med serbgran på skogsvårdsstyrelsens gård Egernahult. Han hade ett par år tidigare gjort en skoglig studieresa till England och Skottland och imponerats av de försökskulturer man anlagt på såväl hedar som mossar. Omorikan fanns med bland de planterade trädslagen 1953.

Carl Ludvig Kiellander på Ekeboinstitutionen i Skåne, senare professor, hade år 1950 gjort en studieresa till Skottland och blev intresserad av omorikan.

Hösten 1954 genomförde han en insamlingsresa till dåvarande Jugoslavien, där han på hästryggen tog sig in i ”björnlandet Tara”. Han utnyttjade det hemförda fröpartiet i ett par skånska

Picea omorika. Foto: Daniel Daggfeldt.

försök, anlagda våren 1956. (Kiellanders brev m.m. i Ekebos arkiv. Kiellander, 1966)

På Tönnersjöhedens försökspark i Simlångsdalen planterades *Picea omorika* år 1959 på rötinfekterad mark. Sannolikt förekom det ett antal andra etableringar av serbgran på skånsk-halländsk skogsmark. Nils Wieslander publicerade år 1966 de första resultaten från omorikakulturerna på Egernahult i tidskriften Skogen. Efter elva vegetationsperioder visade sig omorikan överlägsen vanlig gran. Hans tro på omorikan var stor och Skogsvårdsstyrelsen hade anlagt en fröplantage för att tillgodose ett eventuellt framtida fröbehov. Sannolikt var detta impulsen till att den danske forstkandidaten Børge H. Larsen samma år summerade sina erfarenheter av serbgran i Danmark, också detta i tidskriften Skogen. Hans slutsats var att den serbgran lämpade sig bäst på svaga marker, där den var överlägsen vanlig gran. Larsen nämner också att arten kan lämpa sig för julgransodling. (Wieslander, 1966; Larsen, 1966). År 1968 återkom Wieslander till temat genom att redovisa ytterligare ett försök från 1954 anlagt vid Mörkhult en knapp halvmil från Egernahult. Även här tydde mätningar på serbgranens överlägsenhet. Wieslanders tro på denna var ”fortfarande stor”, men muntliga rapporter från Kiellanders undersökningar gav mindre anledning till optimism.

I ett brev år 1954 säger Kiellander att han inte vågar rekommendera omorikan bland annat på grund av dess rådjurskänslighet. Men som prydnadsgran ”är den ju hors de concours” – utan konkurrens. Kiellander konstaterar att omorikan har svag diametertillväxt och torde ”icke vara att räkna med i storskogsbruket”. Nils Wieslander ger sig inte utan återkommer till frågan år 1970 efter

År 1954 planterades detta bestånd av serbisk gran, *Picea omorika*, på Egernahult i Halland. Oktober 2017.

att ånyo ha mätt försöken i Mörkhult och Egernahult. Han var alltjämt optimistisk även om omorikan uppvisade flera fall av dubbelstam och mera omfattande angrepp av svampen *Gremmeniella abietina*. Möjligen kan han ha funnit stöd i några produktionssiffror som detta år publicerades från Mustila i Finland. Där var omorikan något överlägsen kulturgran i en 60-årig plantering. (Wieslander, 1968, 1970; Kiellander, 1966, sid. 198 samt brevkopior från hans penna i den ovan nämnda försökspärmen, Tigerstedt, 1970, sid. 159f.)

Slutsats

Det kändes nästan högtidligt när jag tillsammans med en medarbetare med klave och höjdmätare tog mig fram till de aktuella försöksplatserna hösten 2018 och våren 2019. De täta, svagt gallrade bestånden med höjder på dryga 25 m, till synes oskadda av väder och vind, var angenäma att arbeta i. Den gröna mattan av husmossor gjorde stegen mjuka. När jag blickade upp och skulle bedöma stamform och skavanker möttes jag av en främmande silhuett. De smala, eleganta kronorna sträckte sig upp mot himlen. Nu om inte förr stod jag i en riktig pelarsal.

Jämförelsen mellan gran *Picea abies* och serbgran *Picea omorika* visade att den senare vad beträffar volymproduktion varit något överlägsen gran (5–10 procent), men analysen haltar i flera avseenden. Vi vet inget om granarnas ursprung eller om skötseln av bestånden varit lika. Det angränsande försöket på Tönnersjöhedens försökspark visade på motsatsen med en tioprocentig överlägsenhet för granen. Sammanfattningsvis bedömer jag att serbgran på fastmark i södra Halland under en omloppstid kan vara lika produktiv som sin kusin. Kvistrensningen var sämre hos omorika, men stamformen bättre. Abiesgranarna hade i något högre grad drabbats av toppbrott och angrepp av barkborrar. Vid Mörkhult var det stående förrådet hos serbgran vid 65 års ålder cirka 770 m^3sk (skogskubikmeter) per hektar, vilket gör en årlig produktion av 11–12 m^3sk. Detta är i ett nationellt sammanhang imponerade siffror. Granen på den forna ljungheden har dock inte varit sämre. De prognoser som Wieslander ställde för ett drygt halvsekel sedan höll streck vad beträffar de två försöken. Men professor Kiellanders tveksamhet hade nog fog för sig.

När man på norska Vestlandet år 2001 summerade resultaten av äldre försök med främmande trädslag konstaterades att serbgran ”har greid seg bedre enn vanlig gran på myr och dårlig fastmark”. Speciellt på svag ljungmark, där granen lätt stampade, var skillnaden betydlig. På bördigare fastmark visade dock granen framfötterna i alla avseenden. Detta rimmar relativt väl med de halländska erfarenheterna, om än serbgranen här klarat sig bra på god mark.

Samma erfarenheter redovisas från Danmark, där omorikan mest används på sandiga marker och frostkänsliga lokaler samt i julgransodlingar. Den har visat sig hybridisera främst med sitkagran *Picea sitchensis* och till en del med vitgran *Picea glauca* men i beskedlig omfattning. (Magnesen, 2001, sid. 11; Ravensbeck & Madsen, 1998, sid. 81f.)

Erfarenheten talar i detta som i många andra fall för att vid introduktion av ett främmande trädslag är det bra att ha tålamod och stora resurser i form av pengar och tid. Arten bör år efter år testas på ett flertal platser med olika klimat- och jordartsförhållanden. Det tar nog minst en forskargeneration för att komma fram till rimliga slutsatser, därest man skall gå den traditionella vägen över fältförsök.

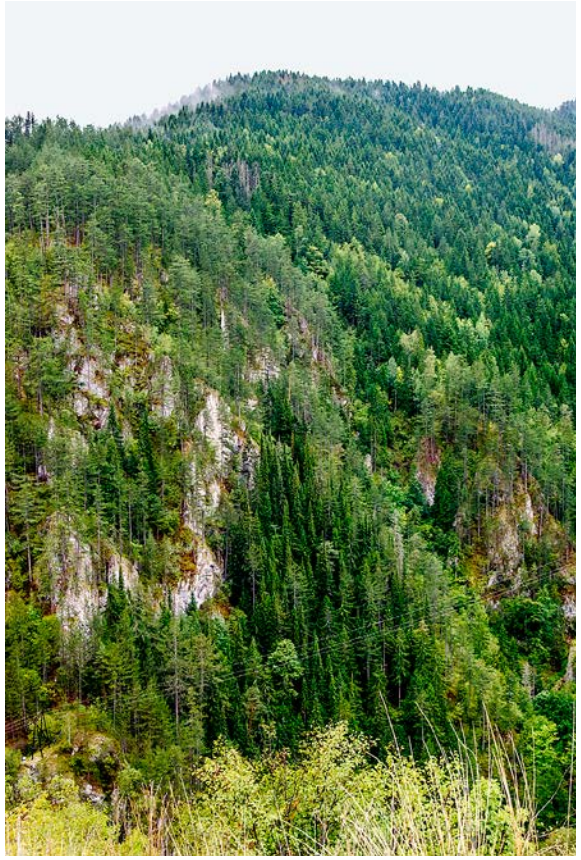

De små bestånden av serbisk gran, *Picea omorika*, i Tara nationalpark i Serbien växer mestadels i mycket brant terräng. 2017.

Serbgranen kommer nog aldrig att integreras i den svenska skogen. Detta hindrar inte att en eller annan skogsägare även i framtiden lockas att testa möjligheten. Sedan efterkrigstidens nyfikenhet på främmande trädslag avtagit, delvis som en följd av miljörörelsens kritik mot contortatallen *Pinus contorta* har också lagstiftning m.m. skärpts. Bortsett från att stormen Gudrun 2005 gav douglasgran *Pseudotsuga menziesii* och hybridlärk *Larix* x *marschlinsii* tillfällig(?) luft under vingarna finns inget som talar för att serbgran kommer att få asyl. Det grundläggande problemet med nya trädslag är ekonomiskt och stavas brist på förädlingsindustrier.

Några intryck från Tara

Det halvdussin bestånd av serbgran som finns inom Tara nationalpark växer med ett undantag när i isolerade små förekomster i brant terräng. I mot norr vettande lokaler var det fråga om rena bestånd. Vid andra exponeringar förekom serbgranen tillsammans med silvergran *Abies alba*, svarttall *Pinus nigra* och bok *Fagus sylvatica*. Även inslag av vanlig tall kunde noteras. I underskiktet observerade vi fågelbär *Prunus avium*, hassel *Corylus avellana*, syko-

DENDROLOGI LARS KARDELL

I Lammhult, vid riksväg 30, växer ett vackert bestånd av serbisk gran, *Picea omorika*. Maj 2018.

morlönn *Acer pseudoplatanus* och avenbok *Carpinus betulus*. Marken var här mycket bördig. Min bedömning efter viss kontrollmätning var att tillväxten var ganska beskedlig. På plan mark hittade vi dock ett planterat bestånd, som efter mätning pekade på en tillväxt av 10–12 årliga kubikmetrar. Detta skilde inte mycket från de ovan nämnda halländska bestånden. Märkligt nog såg jag aldrig någon självföryngring.

Efter en besvärande torkperiod för ett antal år sedan hade svåra angrepp av granbarkborre skett och motåtgärder satts in (ferromonfällor). Man var också oroad över att serbgranen lokalt angreps av honungsskivling *Armillaria* spp. Inom nationalparken uppgavs 156 hektar var bevuxna med omorika. Maximal ålder angavs vara 250 år. Då hade de högsta träden nått 40 meters höjd.

I all litteratur anges att omorikan är en relikt, som av istider trängts tillbaka till ett fåtal ståndorter i Serbien och Bosnien. Utöver Tarabergen i Serbien har arten upptecknats på 13 olika platser i

Bosnien i huvudsak belägna nordväst om staden Visegrad. En under århundraden bedriven getskötsel i bergen anses ha bidragit till omorikans tillbakagång. Den föryngrar sig i beståndskanter och ser inte ut att där ha några problem att konkurrera med gran och björk. I Mitrovac, den plats där omorikan första gången ”upptäcktes”, hade den inga svårigheter att existera ihop med den dominerande blandskogen. Men då är getterna sedan årtionden borta ur bilden.

Serbgran i parker och trädgårdar

Det har visat sig att omorikan går utmärkt ända upp efter den norrländska kusten. I skogen på fastigheten Dravle, en knapp mil norr om Härnösand, når serbgranen 25 meters höjd vid 100 års ålder. En medeltillväxt av 6–7 m^3sk per år och hektar är beaktansvärd. Här finns också hyggligt med självföryngring (Nitzelius 1976). Grosshandlare Seth M. Kempe skrev 1912 att ”*Picea omorika* är ett synnerligen vackert träd, som trifves godt på Hemsön”. Av en bild att döma bör han ha planterat detta omkring år 1900 i sitt arboretum Dravle. Professor Robert Fries skrev år 1925 med utgångspunkt från erfarenheter i Bergianska trädgården att den ”som ser dessa pelarformade, välväxta, om silvergranar något erinrande träd, är nog överens med mig om, att vi här hava för oss en art av högt värde för våra planteringar”. Professor Carl Ludvig Kiellander anförde liknande tongångar ett par generationer senare, när han år 1966 skrev: ”Med sin smala krona, elegant böjda grenar och delvis silvervita barr förtjänar den serbiska granen stor popularitet som prydnadsträd.” Den är det slankaste av alla barrträd med sin smala form och utmärkt att använda i trädgårdar. Den tål också stadsluft bättre än de flesta andra granar.

Jag har då och då observerat *Picea omorika* på olika håll i landet. Det mest framträdande beståndet är nog det som står i Lammhult i Småland efter riksvägen mellan Jönköping och Växjö, men det märkliga är att sedan besöket i Bosnien ser jag serbgran lite varstans. Det verkar ha gått en modevåg fram genom landets södra och mellersta delar under senare delen av 1960-talet, varvid det blev populärt att plantera serbgran i parker och trädgårdar. Det för mig genanta inträffade när jag till min förvåning såg ett exemplar på en villatomt i grannskapet. Denna hade jag passerat hundratals gånger utan att höja på ögonbrynen. I Uppsalas södra villaområden finns serbgranar i tiotalet trädgårdar. Stadens botaniska trädgård har fyra exemplar planterade på 1970-talet.

Jag har inget att tillägga utöver att i mitt tycke ter sig medelålders till äldre omorikor som vackrast efter ett snöfall. Då, när de inte skyms av vidkroniga lövträd, framträder deras eleganta form som bäst.

Källor

Bergström, B. (1960). Om beskogning av de av ålder kala hed- och torvmarkerna i Storbritannien. *Svenska Skogsvårdsföreningens Tidskrift* 58, sid. 255–280.

Drakenberg, B. (2000). *Bara barr. Kompendium i barrträdsdendrologi.* Saltsjö-Boo: HB Skogseko.

Fries, R. E. (1925). *Bergianska trädgårdens barrträdsbestånd*. Lustgården 1925, sid. 47–61.

Kardell, L. (2004). *Gran, svartgran och omorika på Öllsjömossen i Torup*. Sveriges lantbruksuniversitet, inst. för skoglig landskapsvård, rapport 94.

Kardell, L. (2017). *Tagel. Några erfarenheter av 49 års försöksarbeten i Tagels skogar (1968–2017)*. Sveriges lantbruksuniversitet, inst. för skoglig landskapsvård, rapport 127.

Kempe, S. M. (1912). Försök med utländska barrträd å Hemsön i Ångermanland. *Skogsvårdsföreningens Tidskrift* 10, sid. 57–80.

Kiellander, C. L. (1966). *Exoter i svenskt skogsbruk*. Lustgården 1964–65, sid. 194–220.

Lagerberg, T. (1958). *Kompendium i Trädkännedom*. 4:e uppl. Del I. Stockholm: Skogshögskolans Kompendiekommitté.

Lannerbro Norell, M. (2016). *Det var inte alltid fruset*. Dalarnas hembygdsbok 86, sid. 81–91.

Larsen, B. H. (1966). Picea omorica – et træ med framtid. *Skogen* 51, sid. 143–145.

Magnesen, S. (2001). Forsøk med ulike bartræslag og provenienser i Vset-Norge. *Aktuelt fra skogforskningen* 1/01, sid. 1–20.

Nitzelius, T. G. (1976). *Arboretum Drafle 85 år*. Lustgården 1976, sid. 5–37.

Ravensbeck, L. & Madsen, S. F. (1998). *Provenienser af dansk omorikagran.* Forskningscentret for Skov & Landskab, Forskningsserien Nr. 22, sid. 63–89.

Tigerstedt, P. M. A. (1970). *Dendrologiska experiment på Arboretum Mustila*. Lustgården 1969–70, sid. 141–174.

Wieslander, N. (1966). Halländsk tro på Omorikagran. *Skogen* 51, sid. 13.

Wieslander, N. (1968). Mer om Omorika. *Skogen* 53, sid. 157.

Wieslander, N. (1970). Omorikagranen i Halland. *Skogen* 55, sid. 279.

Summary

As a consequence of better economy after World War II the intensity of silviculture increased in Swedish forestry. To some extent imported tree species were tested. Among those a minor interest fell on Serbian spruce, Picea omorika.

In this report the result of such an introduction from 1954 is analysed. After 64 years (2018) the Serbian spruce had produced 10 per cent better than our indigenous spruce, Picea abies, on solid ground and much better on peat.

But the interest to further use of Serbian spruce (and other foreign species) decreased rapidly in the late 1950s. Instead the Serbian spruce took the step to parks and private gardens a decade later. A visit to Tara national park in Serbia is referred as well as some aspects of the cultural history of the omorika spruce.

Om författaren

Lars Kardell är född i Linköping år 1936. Han utexaminerades som civiljägmästare vid Skogshögskolan 1963, där han blev skoglig doktor 1973. Sedan detta år och fram till sin pensionering 2001 var han professor vid Skogshögskolan (sedermera Sveriges lantbruksuniversitet). Lars Kardell har erhållit tio utmärkelser för sin forskning.

Alm, ask, al och antagonister

Pia Barklund text och foto (där inget annat anges)

Omfattande världshandel med växter, virke och träemballage samt ökat resande medverkar oavsiktligt till spridning av almsjuka och andra sjukdomar. Många kan fortleva i och på växter eller i jord utan att synas och ofta utan att växterna uppvisar symptom. I Europa ökar antalet nya svamp- och insektsarter. En del av dem är skadegörare. Det medför ökade risker för våra inhemska trädarter.

Almsjuka i Europa sedan hundra år

Föreningen för Dendrologi och Parkvård är jämngammal med almsjukans ankomst till Europa. I Lustgården 1931 skrev Thore Lindfors, laborator vid Experimentalfältet, en utförlig beskrivning av symptom på almsjuka och konstaterade att almsjukan inte hade nått Sverige än. Sjukdomens spridningssätt var föga känt, men för säkerhets skull förbjöds import av plantor av familjen *Ulmaceae* till Sverige. Att almsjukan var spridd i Sverige uppmärksammades av Bertil Lekander i Lustgården 1950/51.

Almsjukan orsakas av några svamparter tillhörande släktet *Ophiostoma*. Den första almsjukesvampen upptäcktes i nordvästra Europa omkring1920 och den kallades *Ophiostoma ulmi*. I slutet av 1940-talet beskrevs en andra almsjukeart, *Ophiostoma novo-ulmi*, i både Europa och USA. Därefter spred sig både *O. ulmi* och den mycket aggressivare *O. novo-ulmi* över Europa, Nordamerika och Centralasien i två separata förödande pandemier, som orsakade miljontals döda almar. *O. ulmi* och *O. novo-ulmi* anses komma från Asien, men varifrån i Asien är inte närmare klarlagt. Därför är det intressant att både *O. ulmi* och *O. novo-ulmi* har upptäckts i Japan, men att inga angrepp av almsjuka rapporterats där. *O. ulmi*

Motstående sida: Almsjuke-angrepp som nått stammen, svarta prickar syns mellan den ljusa splint-veden och yttersta årsringen.

är möjligen endemisk i Japan medan den aggressiva *O. novo-ulmi* kanske nyligen är införd dit (Masuya et al 2010).

En tredje art, *Ophiostoma himal-ulmi* förekommer endemiskt på himalayaalm *Ulmus wallichiana*. Den tycks inte skada almarna där (Brasier och Mehrotra, 1995). På andra håll är *O. himal-ulmi* liksom *O. novo-ulmi* aggressiva patogener, som angriper både europeiska och nordamerikanska almar. Allt eftersom de båda spridits utkonkurreras den svagare *O. ulmi*, som håller på att försvinna.

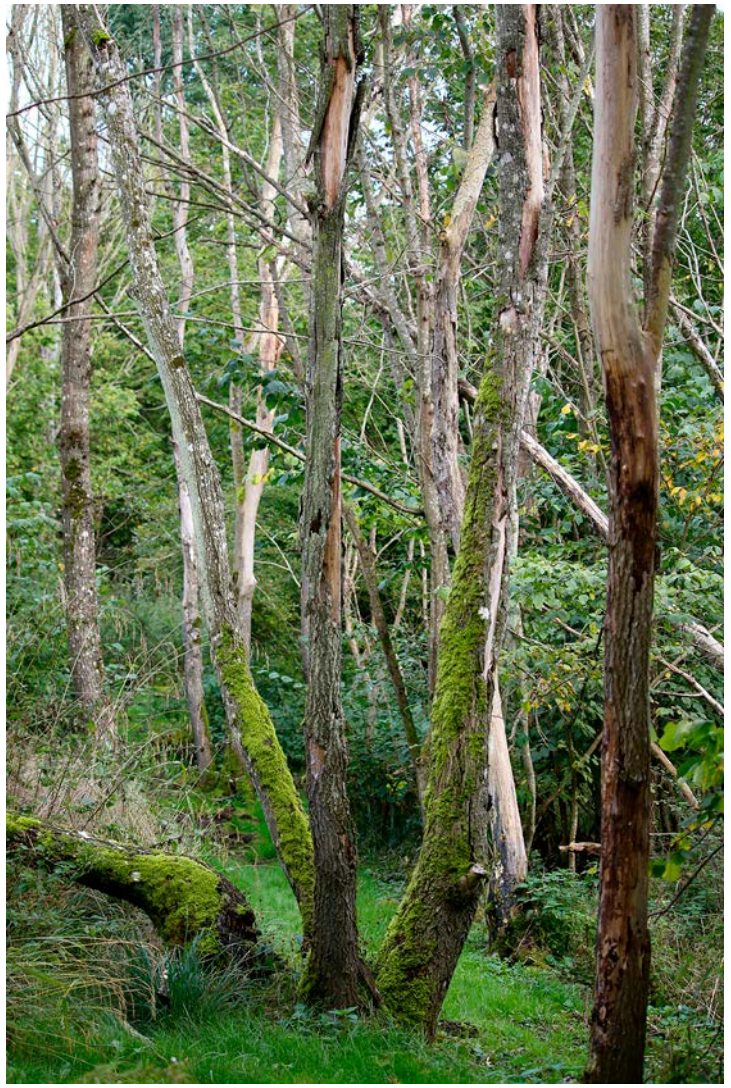

Örups almskog. Döda almar efter almsjukans framfart. Bildkälla: Wikipedia.

Hur man upptäcker almsjuka

Symptomen på sjukdomen är att en eller flera grenar vissnar, vanligtvis med början i yttre delen av kronan. Blad på infekterade grenar blir gula, därefter bruna, krullar ihop sig och torkar. Grenpartier angrips på spridda ställen i kronan. Symptomen sprider sig därefter i hela trädet, som dör inom 1–3 år.

Almsplintborrarna lägger sina ägg i innerbarken på försvagade almar. Larverna övervintrar under barken och fullbildas på våren. De nykläckta almsplintborrarna för med sig svampsporer när de flyger till friska almar för att näringsgnaga i grenklykor i almkronan, se bild Barklund Lustgården 2009. Beroende på djupet av näringsgnaget överförs sporer till den yttersta årsringen eller djupare in i kvistar och grenar. Svampen är en blånadssvamp och angrepp avslöjar sig som brun-svarta stråk i vedens längdriktning. Sporerna gror och svampens mycel sprider sig i trädets kärlsträngar. Där bildas stora mängder sporer, som kan förflytta sig metervis med vätskeströmmarna. Svampens tillväxt och trädets motreaktion mot svampen leder till att den angripna

kärlsträngen täpps till, vilket leder till vissnesjuka. Grenar angripna av almsplintborrar får symptom på försommaren. Mellan almar som har kontakt mellan rotsystemen kan svampangreppet spridas snabbt den vägen och leda till en hastig död.

Almsjuka, angreppet började med almsplintborrars näringsgnag i vänstra övre delen av kronan.

Den första pandemin av almsjuka

I Nordvästeuropa började något hända med almarna på 1910-talet. I Holland och senare i Belgien och Frankrike konstaterades 1918 att symptom och spridning tydde på att almar angripits av en dittills okänd sjukdom. Redan året efter konstaterades att angreppen spreds snabbt och holländarna började hysa farhågor för sina vackra almalléer. Bara några år senare hade sjukdomen spritt sig över stora delar av mellersta och södra Europa. Områdena med döende almar ökade oavbrutet. Till England kom almsjukan 1927 och till de baltiska staterna under 1930-talet.

År 1922 hade en blånadssvamp isolerats som tänkbar sjukdomsorsak, men under ett par år avvisades den hypotesen med andra teorier om orsaken, såsom bakterios och torka. Dock, blånadssvampen blev ”vinnare”. Man ansåg att svampsporerna spreds med vinden, men det var svårt att förklara, eftersom sporsamlingarna bildar en slemmig massa. Det började dyka upp uppgifter om att almsplintborren *Scolytus scolytus* ofta anträffats på sjuka almar och det antyddes att borren kunde ha något med sjukdomens spridning att göra. Teorin togs till en början inte på allvar, men 1927 kunde man i Holland fastställa att det rörde sig om en hittills okänd sjukdom orsakad av svampen *Ophiostoma ulmi*, en nybeskriven art, som sprids av almsplintborrar. Sjukdomen benämndes ”Dutch elm disease”, DED. Det finns fyra almsplintborrrearter i Sverige, som alla fungerar som vektorer av almsjukan. De är *S. scolytus*, *S. laevis*, *S. multistriatus* och *S. triarmatus*. Svampen *Ophiostoma ulmi* orsakade den första vågen av almsjuka i Europa, som dock klingade av redan på 1930-talet. Då hade mellan 10 och 40 procent av almarna i Nordvästeuropa dött. Omfattande förluster rapporterades även från södra England.

Ett möbelföretag i Cleveland, Ohio, i USA köpte 1930 ovetandes infekterade almstockar från Frankrike. Både almsjukesvampen och europeiska almsplintborrar *Scolytus multistriatus* fördes in med almstockar och almsjukan var därmed spridd till USA. Den europeiska almsplintborren var mycket effektivare med att sprida almsjukan än den inhemska bastborren. Det visade sig att amerikansk alm var lika mottaglig för sjukdomen som europeisk alm.

De första rapporterna om almsjuka i Sverige kom 1950. Eftersom inga fall av sjukdomen var kända i sydligaste Sverige kunde den

I den yttersta årsringen syns det brunsvarta mycelet med trädets reaktion på infektionen.

inte ha spridit sig söderifrån. Undersökningar av importhamnarna för obarkat almvirke visade att sjukdomen med säkerhet fanns i Kalmar, Oskarshamn, Norrköping samt i Göteborg (Lekander, Lustgården 1950–51). På grund av dessa fynd ansåg Skogsforskningsinstitutet att sjukdomen spridit sig genom importerat virke. Institutet anhöll därför hos Kungl. Maj:t om att importförbud för obarkat almtimmer skulle utfärdas. Detta skedde också genom att Kungl. Maj:t den12 januari 1951 utfärdade en kungörelse med förbud mot införsel av almväxter, almbark och obarkat almvirke (Svensk Författningssamling nr 8, 1951).

Angreppen var på en del håll mycket kraftiga. 1951 var sålunda 20 procent av almarna i Hagaparken svårt angripna och 25 procent

lätt angripna (Mathiesen–Käärik 1953, Eklundh–Ehrenberg 1954). Men det fanns också tvivel på almsjukans farlighet. I Lustgården 1963 skriver M. Johnson att förvisso hade almsjukan påvisats i några träd, men på grund av komplexa orsaker till de förekommande skadorna var almsjukan snarast en sekundär företeelse. Kanske det föranledde A. Käärik att anmäla förekomst av almsjuka i Göteborg till Statens skogsforskningsinstitut både 1957 och 1961. *O. ulmi* kom senare att betecknas som en svag patogen i jämförelse med den aggressiva *O. novo-ulmi* som skulle komma.

Andra pandemin av almsjuka

I början av 1970-talet började en mycket aggressivare almsjuka sprida sig i Europa och USA, *Ophiostoma novo-ulmi* (Gibbs 1978). De europeiska almarna och den amerikanska almen saknar resistens mot sjukdomen. I Storbritannien hade mer än 25 miljoner av landets ca 30 miljoner almar dött i början av 1990-talet. Det var en oerhörd förlust. Många tillhörde de ståtligaste karaktärsträden i landskapsbilden.

I Sverige uppmärksammades den aggressivare almsjukan 1980, då Örups almskog i Tomelilla drabbades svårt. Antagligen hade infektionen skett året innan. Sjukdomen spred sig till almar i trakten. 1981 hade den aggressiva almsjukan spridit sig till cirka 600 träd i ett ungefär en kvadratmil stort område kring Örup. Samma år identifierades angrepp av den aggressiva almsjukan i Skurup, Göteborg och Falkenberg. Angreppen var begränsade och under vintern 1981/82 gjordes en sanering. Angripna träd avverkades och destruerades, men trots det fortsatte angreppen. Almen är sedan 2010 rödlistad som hotad. Den har en stor betydelse för den biologiska mångfalden och är ett viktigt värdträd för omkring 250 andra arter, varav 121 är rödlistade. Almen är också ofta ett viktigt inslag i värdefulla kulturmiljöer.

Almsjukan kom inte till Gotland förrän 2005 och redan året efter bekämpades sjukdomen. Den helt dominerande almen på Gotland är lundalm *Ulmus minor* men skogsalm *Ulmus glabra* finns också. Molekylära studier av almsjukesvampens gener visade att almsjukan kom till Gotland från vårt fastland.

De första åren efter upptäckten utvecklades metoder för att hindra spridning. Kortfattat gäller det att få bort så många sjuka träd som möjligt och att destruera dem. För att lyckas måste man tidigt hitta de angripna träden. Efter avverkning dödas stubbarna. Markägare med sjuka almar får ersättningsved när almarna avverkats. Skogsstyrelsen på Gotland visar i slutrapporten att 90 procent av almarna klarat sig. Sedan 2013 har arbetet gjorts inom EU-projektet Life ELMIAS med en budget på cirka 35 miljoner kronor, men denna finansiering är inte långsiktig. Fortsatt finansiering av insatserna är dessvärre osäker.

På Öland finns almsjuka sedan slutet av 1990-talet. Där finns förutom skogsalm *Ulmus glabr*a också vresalm *Ulmus laevis* och lundalm *Ulmus minor*. Almsjukan angriper alla tre arterna. På Öland,

där sjukdomen inte har bekämpats, uppskattas att 90 procent av almarna har dött.

Skogsstyrelsen planerar fler inventeringar på Gotland. För att inte mista kontrollen av almsjukan behövs fortsatta åtgärder. Både alm och ask är typiska i många Natura 2000-områden på Gotland, många med ett stort antal rödlistade arter. Skötseln av dessa områden syftar primärt till att behålla både alm och ask samt associerad biodiversitet och på så vis säkra höga naturvärden. Lundalmarna på Gotland (cirka 1 miljon träd) är troligen den sista kvarvarande stora populationen i Europa.

Almsjukan är väl spridd i almens hela utbredningsområde i södra och mellersta Sverige. Det finns dock isolerade almförekomster som ännu klarat sig både på landsbygden och i tätorter. Nu försvinner dock almarna i parker och i alléer även i stadsområden, där det tidigare kan ha varit få almsplintborrar.

Samtliga europeiska almar och den amerikanska almen är mottagliga för angrepp av almsjukesvampen. Däremot verkar de asiatiska almarna turkestansk alm *Ulmus pumila*, flikalm *Ulmus laciniata* från nordöstra Asien och Japan, samt kinesisk alm *Ulmus parviflora* vara resistenta.

Forskningsprojekt i flera länder

Att bekämpa almsjukans spridare (vektorer), flera arter almsplintborrar eller själva svampen, har hittills inte visat på någon lösning. Istället har det satsats på förädlingsprojekt för att få fram resistenta almar. Flera projekt startade långt tillbaka i tiden och de flesta forskare som initierade och utvecklade metoder är pensionerade eller borta. Två av programmen som kan benämnas historiska har lagts ner. Dock har andra forskningsinstitut samlat in data från dessa och fortsätter arbetet.

Nederländerna var först med sådant utvecklingsarbete. Där startades redan 1928 forskning för att utveckla resistenta almar. Ansvariga var Johanna Westerdijk och Christine Buisman, som ville öka insikterna om sjukdomen som drabbade almarna. (Westerdijk och Buisman 1929). Hans M. Heybroek vid Dorschkamp Research Institute tog över och genomförde betydelsefullt arbete med korsningar (Heybroek 1983). Det projektet lades dock ner 1992 vid hans pensionering. Då fanns pågående arbete omfattande ca 200 000 fröplantor, F1–F4 generationer, och 2000 kloner som testades mot almsjukesvampen. Tack vare det nederländska projektet initierades två andra forskningsprogram i Italien 1978 respektive i Spanien 1993.

Ett annat almförädlingsprogram sattes igång sent 1970-tal vid Institute of Tree Pathology i Florens, som fick stor hjälp av det nederländska programmet. Fram till 2002 hade 50 000 hybrider testats och av dem visade sig 80 individer ha stark motståndskraft. I Spanien kom forskningen igång sent men underlättades av att man kunde använda sig av de standardprocedurer som utvecklats i Italien och Nederländerna.

Nyangripen ask 2006 orsakad av fjolårets sporspridning. Sjukdomen spreds snabbt till Västmanland.

1978 finansierade EEC (föregångaren till EU) ett forskningsprojekt om almar och almsjuka. Ett av målen var att testa hur de nederländska almhybriderna (68 kloner) kunde anpassa sig i olika europeiska miljöförhållanden (48 försök i 9 länder). Projektet visade att olika almarter och hybrider påverkas olika i olika miljöer och att somliga kan klara sig från almsjuka under lämpliga förhållanden. Fortfarande pågår datainsamling och utvärdering av arters och hybriders anpassningsförmåga på försöksytorna. Det är angeläget att provytorna kan behållas, eftersom långsiktigheten i försöken är nödvändig (Mittempergher och Santini 2004).

Att den svårare almsjukan skulle komma även till Amerika var

I Polen/Litauen hade en sjukdom på ask med början 1991 orsakat omfattande träddöd. Orsaken var inte klarlagd när de första svenska askskadorna rapporterades 2001 på Öland.

väntat. Redan efter en första rapport om almsjuka i Ohio och att bekämpning inte lyckats inleddes 1933 testning av amerikansk alm för resistens mot almsjuka i två långtidsförsök. Ett program startade 1937 i USDA-Agricultural Research Service Laboratories. Ett annat program utvecklades 1958 vid University of Wisconsin av Eugene Smalley, men avvecklades 2002 i samband med hans pensionering. Ett tredje program sattes igång 1972 vid Morton Arboretum i Chicago och drivs vidare av George Ware (Ware 2000).

Genom Smalleys förädlingsarbete har sorterna 'New Horizon', 'Rebona' och 'Regal' utvecklats. Sedan 2009 har över 25 000 'New Horizon'-almar odlats utan ett enda dokumenterat fall av almsjuka. Sorterna 'New Horizon' och 'Rebona' är härdiga och därmed lämpliga i Sverige. Fler varianter kommer att prövas under nordiska förhållanden (Sjöman och Slagstedt 2016).

Det går nu att köpa resistenta almhybrider. Det internationellt registrerade varumärket RESISTA® betecknar de almsorter som kontrollerats avseende motståndskraft mot almsjukan i Europa och som införts i EU:s officiella sortlista. RESISTA®-almar växer på egen rot, vilket medverkar till goda egenskaper. RESISTA®-almar kan utan undantag identifieras genom ett inplanterat mikrochip. De levereras också med en speciell sortetikett och ett äkthetsintyg medföljer varje leverans.

Resistensforskning är mycket långsiktig. Den har hittills resulterat i ett stort antal almhybrider med stark resistens mot almsjukan. I boken *Stadsträdslexikon* av Henrik Sjöman och Johan Slagstedt (2016) finns en utmärkt sammanställning av olika almarter och 22 resistenta almhybrider. Sammanställningen baseras på arbeten av Ware (2000), Warren (2000) och Grimshaw & Bayton (2009).

Att hålla friska almar friska

Det finns ingen metod för storskalig behandling mot almsjuka. För enstaka eller ett fåtal träd i alléer eller parker finns dock en välkänd behandlingsmetod. Friska almar kan behandlas med preparatet DutchTrig® *Verticillium* WCS850 vilket registrerades i Nederländerna 1992. Behandling leder till inducerad resistens som varar i ett år. Behandlingen måste således upprepas varje år. Preparatet injiceras var tionde cm runtom stammen och cirka 1 m högt. Med det verktyg som utvecklats tar det ett par minuter per träd. Där man använt Dutch Trig har nyinfektionen kunnat hållas nere till mindre än en procent av almarna i exempelvis Amsterdam och Hamburg. Preparatet används i Nederländerna, Tyskland, Schweiz, USA och Kanada och är även registrerat i Sverige. Metoden kan vara lämplig om vissa träd behöver skydd en kortare tid för att almsjuketräd i närheten ska hinna tas bort.

Askskottsjuka sedan 30 år

I Polen/Litauen hade en sjukdom på ask med början 1991 orsakat omfattande träddöd. Orsaken var inte klarlagd när de första svenska askskadorna rapporterades 2001 på Öland. Smittan kom

Askskottsjuka, fjolårsbladskaft med fruktkroppar av svampen *Hymenoscyphus fraxinea*. Foto: Jan Stenlid.

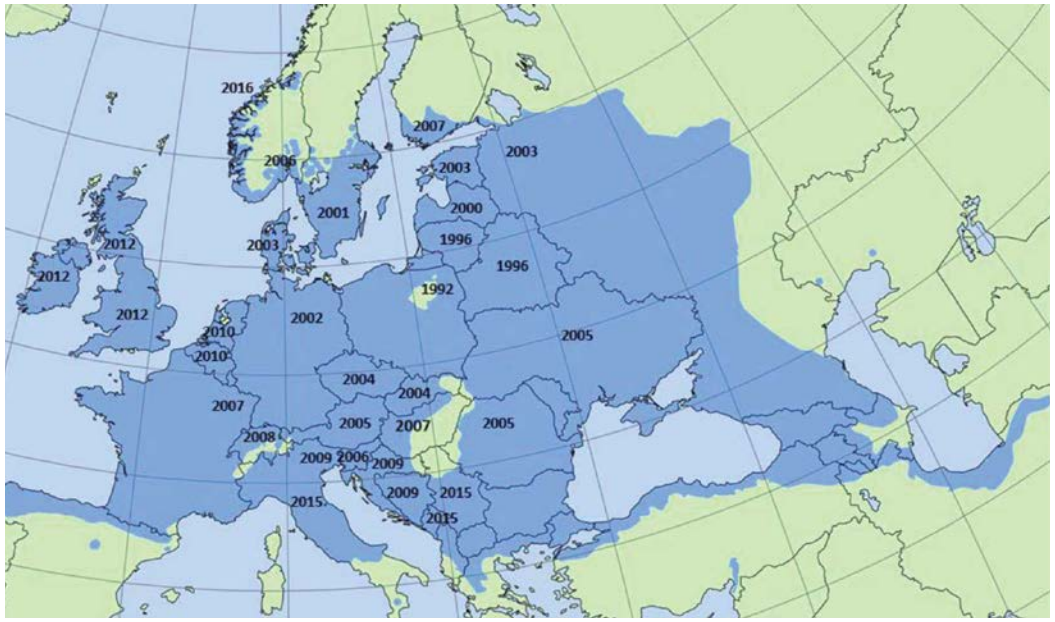

Karta över askskottsjukans spridning i Europa, blå skuggade ytor anger askens utbredning [Data source for the records of ash dieback: EU project "FORTHREATS". The blue shaded area shows the distribution range of common ash, *Fraxinus excelsior*.] Källa: EUFORGEN

från Litauen där askarna börjat dö ungefär 10 år tidigare. I Litauen hade mer än 30 000 hektar med ask i åldrarna 20–70 år under en tioårsperiod drabbats av askskottsjuka. Det motsvarar cirka 60 procent av landets askar. (Bakys et al. 2009)

Hösten år 2004 sände institutionen för skoglig mykologi och patologi vid SLU i Uppsala ut en förfrågan om skador på askar i landet. Det kom förvånande många svar, cirka 50 stycken. Redan sommaren 2005 rapporterades om döda askar här och var, mest i sydöstra delen landet (Barklund, Lustgården 2009). En skogsägare i Närke med många döda askar hörde av sig i slutet av augusti: "Jag ser nya symptom på bladen." Symptomen bestod av svarta fläckar på bladskaft och blad. Prover samlades in och i labbet isolerades en totalt dominerande svampart från blad och bladskaft. Det tydde på att det var den sökta. Det gick dock inte att artbestämma svampen med vare sig morfologiska eller molekylära metoder, vilket tydde på att svampen dittills varit okänd för oss. Svampen inokulerades i askplantor med tydligt resultat. Det borde var sjukdomsalstraren. Redan 2006 hade askskottsjukan spridit sig i askens hela utbredningsområde i Sverige.

Vår polska kollega Tadeuz Kowalski i Krakow publicerade våren 2006 en uppsats där han beskrev arten *Chalara fraxinea* som orsak till askdöden (Kowalski 2006). Från Uppsala sände vi isolat av vår okända svamp till Krakow. Där visade det sig att vår svamp var densamma. *Chalara fraxinea* är emellertid asexuell (anamorf) med svag sporbildning, varför den inte kunde vara förklaringen till den snabba spridningen av svampen.

Nu var det alltså hög tid att identifiera den sexuella formen av *C. fraxinea*. Svampen fanns ju i blad och bladskaft och den spred

sig in till grövre grenar och vidare till stammen, men vi hittade inga fruktkroppar på grenarna. Kowalski hade letat tio år längre än vi. Det han upptäckte var att bladskaften som låg kvar på marken efter förra årets lövfällning hade några mycket små vita fruktkroppar. Därifrån spreds uppenbarligen ascosporerna och sporspridningen var både omfattande och snabb. Det var troligen den angripande svampens huvudform som Kowalski funnit, *Hymenoscyphus albidus*, som borde vara den sexuella formen (teleomorf) (Kowalski och Holdenrieder 2009). *H. albidus* var känd som saprofyt sedan 1851, men den hade aldrig rapporterats som patogen.

Döende ask i Skåne 2008, dit sjukdomen kommit cirka tre år tidigare.

Molekylära studier visade att *H. albidus* bestod av två tydligt avgränsade arter. Det sker ingen hybridisering mellan de två arterna. Utseendemässigt är de omöjliga att särskilja. I områden där askskottsjukan inte hunnit sprida sig kunde man hitta och isolera *H. albidus*, men i områden där sjukdomen fanns grasserade den patogena svampen (Bengtsson et al. 2012). Den patogena arten fick namnet *H. pseudoalbidus*, som 2014 ändrades till det nu korrekta namnet *Hymenoscyphus fraxineus*.

H. fraxineus är en ny svampart i Europa, och den är införd med askplantor från Asien till Polen/Litauen. Asiatiska askarter tolererar svampen *H. fraxineus*. Svampen lever i trädets bladvävnader utan att skada. Sporspridningen sker från fjolårets bladskaft. Det innebar att de asiatiska askarna spred sporer till europeiska askar, som blev sjuka. De sjuka askarna sprider sporer till andra askar och nu är askskottsjukan utbredd i hela Europa.

Askskottsjuka, angrepp av *Hymenoscyphus fraxinea* på blad och bladskaft, sensommar.

Mängder av askar i Sverige, uppskattningsvis 40 procent, har dött och asken har liksom almen hamnat i den svenska rödlistan som hotad art sedan 2010. Av askpopulationen i landet bedöms mindre än 5 procent ha viss motståndskraft mot sjukdomen (Cleary et al. 2017)

Hopp för framtiden

Alla askar dör inte av sjukdomen. Man kan se helt friska askar tillsammans med döende och döda askar. Från närmare 300 askar som såg friska ut har ympmaterial tagits och ympats på rotmaterial under 2014–15 (Stener 2013). Dessa genotyper har sparats i arkiv och också planterats i Snogeholm i Skåne (Skogforsk) för framtida

fröproduktion. På Gotland undersöks friska askar som växer bland mycket sjuka askar, och det har visat sig vara möjligt att särskilja toleranta träd från mottagliga inte bara visuellt utan också med molekylära metoder (Menkis 2019).

Det är fortsättningsvis viktigt att vårda till synes friska askar i landskapet i avsikt att behålla den genetiska diversiteten i askpopulationer och biodiversiteten av associerade organismer, många av dem rödlistade.

Sjukdom på al sedan 20 år

Klibbal *Alnus glutinosa* är den mest spridda alen i Europa. Den växer från havsnivå till 1800 m. ö. h., gillar våta lerjordar och koloniserar stränder till rinnande vatten i åar, älvar och våtmarker. Den har stor betydelse för att stabilisera strandkanter. Detsamma gäller gråal *Alnus incana*, som i Sverige huvudsakligen växer norr om Dalälven. Alar kan dö av torka eller för mycket vatten under lång tid. Det kan vara förklaringen till att en tidigare okänd sjukdom på al troligen var förbisedd från början (Barklund Lustgården 2011). En ny sjukdom som dödar alar beskrevs 1993 i Storbritannien (Gibbs 1995). Det medförde ökad uppmärksamhet även i Sverige och 1996 blev samma sjukdom funnen vid Säveån utanför Göteborg (Olsson 1999). I Storbritannien misstänktes orsaken först vara en sedan tidigare känd patogen, men man fann att det rörde sig om en inte tidigare beskriven art som benämndes *Phytophthora alni*. Det visade sig att sjukdomen redan var spridd i hela södra England.

Åar där förekomsten av al-*Phytophthora* undersökts

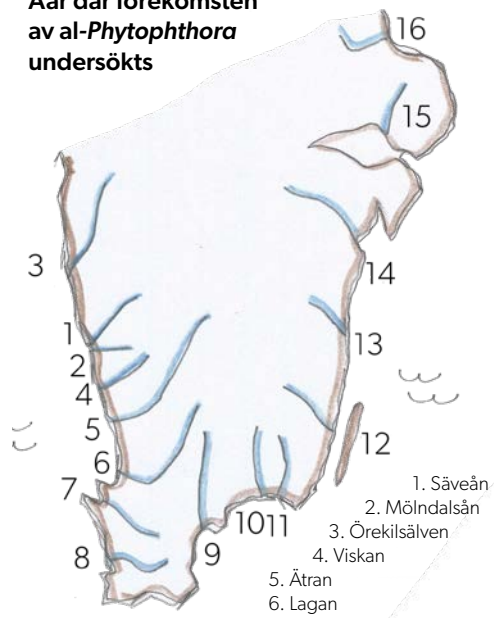

1. Säveån
2. Mölndalsån
3. Örekilsälven
4. Viskan
5. Ätran
6. Lagan
7. Rönninge å
8. Kävlingeån
9. Helge å
10. Ronnebyån
11. Lyckebyån
12 Alsterån
13. Storån
14. Nyköpingsån
15. Fyrisån
16. Gavleån

Phytophthora är ett stort släkte jordlevande mikroorganismer som hör till *Oomycota*. De har kallats algsvampar, men de är snarare släktingar till brunalger (Rossman & Palm 2006). Deras livscykel är komplicerad. De producerar flera typer av sporer som har olika spridningsstrategier. Spridningen kan ske över en längre tid genom smittad jord som innehåller tjockväggiga vilosporer, oosporer och klamydosporer, som klarar övervintring. Smittspridningen kan även ske snabbt och då oftast med frisimmande sporer som under ett par timmar till några dagar har tid på sig att lokalisera, röra sig mot och fästa på en växtyta där ett angrepp kan utvecklas.

Rapporter om döende och döda svenska alar började strömma in. Symptomen var typiska med mörka fläckar och vätskande sår i barken ovanför rothalsen och bladen var små. Provtagningar gjorda 2011 visade att *P. alni* förekom på alar vid vattendrag i Bohuslän, Halland och Skåne.

Upptäckten föranledde en undersökning med provtagningar

Al med *Phytophthora* med spridning upp i stammen. Foto: Miguel A. Redondo.

på träd vid 16 vattendrag under augusti t.o.m. oktober 2014. Det visade sig att det fanns två *Phytophthora*-arter i våra åar, *P. alni och P. uniformis*. En av dem eller båda förekom vid 15 av de 16 undersökta vattendragen. *P. alni* var spridd i sydliga åar och älvar och trivdes i varmare omgivning än *P. uniformis*, som var spridd ända upp till Dalälven (Redondo et al. 2015). Både *P. alni* och *P. uniformis*. är invasiva arter.

För att få en föreställning om spridningen av *Pytophthora*-arter studerades förekomsten i olika miljöer. Jordprover togs vid stambasen på träd, dels i miljö med stor påverkan av människor (plantskolor), dels i stadsskogar och parker med måttlig mänsklig påverkan och dels i naturskogar där den mänskliga påverkan bedömdes vara liten. I plantskolor fann man 11 *Phytophthora*-arter, i stadsskogar 7 arter och i naturskogar 4 arter. I alla tre lokaltyperna återfanns alla tre arterna *P. cactorum, P. cambivora* och *P. plurivora* . Eftersom alla tre arterna introducerats och etablerats i Sverige och därefter fortplantats och spritts över olika ekosystem kan samtliga räknas som invasiva arter (Redondo et al. 2018).

Bok och ek också drabbade

*Även b*ok *Fagus sylvatica* angrips av *Phytophthora*-arter. Angreppen börjar i finrötter och på det viset försvagas träden. De blir därigenom mottagliga för angrepp av andra skadegörare. Sedan 2010 har konstaterats att bokar i Skåne har påtagligt glesare kronor, vilken kan bero på påverkan av *P. cambivora*, *P. plurivora*, eller *P. cactorum*. År 2015 isolerades även en tidigare okänd *Phytophthora*-art från karaktäristiska blödande stamsår på tre bokar i Pildammsparken i Malmö. Efter noggranna studier klargjordes att det var *P. gonapodyides* som för första gången konstaterades orsaka angrepp på träd i Sverige (Cleary et al. 2016). Den hade rapporterats 1996 i Danmark.

Al med mörka fläckar på barken, typiska angrepp av al-*Phytophthora*. Foto: Jan Stenlid.

Ek *Quercus robur* har på olika håll i landet under ca tjugo år visat symtom på försvagning med utglesad krona och gula blad. Ett stort antal ekar i södra Sverige har dött. Ekar undersöktes i 32 bestånd och det visade ett svagt samband mellan försvagade ekar och *P. quercina*, som är den vanligaste *Phytophtora*-arten i södra Sverige (Jönsson et al. 2005).

Spridningen av *Phytophthora*-arter utgör ett hot mot skogsekosystem världen över. Som beskrivits ovan har *Phytophthora*-arter under de senaste åren rapporterats angripa träd i södra Sverige, som al, ek och bok. Dessa patogener befaras framgent orsaka påtaglig skada på svenska lövträd.

Fler skadegörare?

Vi drabbades av almsjuka i vårt land för hundra år sedan, askskottsjuka för trettio år sedan och al-*Phytophthora* för tjugo år sedan. De är troligen införda genom handel av plantor eller virke.

Träd i våra skogar kommer med stor sannolikhet att drabbas av nya sjukdomar i framtiden. Inhemska trädarter har haft en lång tids co-evolution (utveckling i samverkan) med inhemska patogener (organism som orsakar sjukdomar) och därigenom kan en ömsesidig balans ha utvecklats. För främmande patogener finns inte en sådan utvecklad balans i den nya miljön vilket kan orsaka allvarliga sjukdomsutbrott.

Å andra sidan kan de sakna möjlighet att överleva i den nya miljön. Den balans som utvecklats i våra skogar medför att angreppen av somliga inhemska patogener blir försumbara. I andra fall är dock balansen i miljön bristfällig även för inhemska farsoter. Rottickan orsakar rotröta i gran och nu oftare även i tall. Törskatesvampen, som angriper och dödar tall, orsakar för närvarande stora skador i Norr- och Västerbotten. Honungsskivling är en aggressiv patogen som angriper och dödar både barr- och lövträd. Men det är en annan historia.

Källor

Bakys, R, Vasaitis, R, Barklund, P, Ihrmark, K, Stenlid, J. (2009). *Investigation concerning the role of **Chalara fraxinea** in declining **Fraxinus excelsior**.* Plant Pathology 58:284–292. Ingår i: Bakys, R. 2013. *Dieback of **Fraxinus excelsior** in the Baltic Sea Region. Associated fungi, their pathogenicity and implications for silviculture.* PhD-thesis, SLU.

Bengtsson, S. B. K, Vasaitis, R, Kirsits, T, Solheim, H, Stenlid, J. (2012). *Population structure of **Hymenoscyphus pseudoalbidus** its genetic and relationship to **Hymenoscyphus albidus**.* Fungal Ecology 5:147–153. Ingår i: Bengtsson, S. B. K. (2013). *Dieback of **Fraxinus excelsior**, Biology of Ash Dieback and Genetic Variation of the Fungus **Hymenoscyphus pseudoalbidus**.* PhD-thesis SLU.

Ophiostoma himal-ulmi sp. nov., a new species of Dutch elm disease fungus endemic to the Himalayas. Mycological Research 99, sid. 205–215.

Cleary, M, Gasemkhani, M, Blomquist, M, Witzell, J. (2016). First report of *Phytophthora gonapodyides* causing stem canker on European beech (*Fagus sylvatica)* in Southern Sweden Plant Disease 100:10.

Cleary, M, Nguyen, D, Stener, L G, Stenlid, J, Skovsgaard, J. P. (2017). *Ash and ash dieback in Sweden. A review of disease history, current status, pathogen and host dynamics, host tolerance and management options in forests and landscapes.* Vasaitis, R. & Enderle (eds.), *Dieback of European Ash* (**Fraxinus** spp.). *Consequences and Guidelines for Sustainable Management*, sid. 195–208.

Eklundh Ehrenberg, C. (1954). *Almsjukan*. Meddelanden från Statens skogsforskningsinstitut. Serien uppsatser nr 30. 1 sid. 35–41.

Gibbs, J. N. (1995). *Root disease of alder in Britain*. EPPO Bulletin 25, sid. 661–664.

Johnson, M. (1963). *Skador på trädplanteringar i Göteborg och dessas orsaker*. Lustgården 1963, sid. 61–74.

Jönsson, U, Jung, T, Sonesson, K, Rosengren, U. (2005). *Relationships between health of **Quercus robur**, occurrence of **Phytophthora** species and site conditions in southern Sweden*. Plant Path. 54, sid. 502–511.

Kowalski, T. (2006). ***Chalara fraxinea** sp.nov. associated with dieback of ash (**Fraxinus excelsior**) in Poland*. Forest Pathology 36, sid. 264–270.

Kowalski, T, Holdenrieder O. (2009). *The teleomorph of **Chalara fraxinea**, the causal agent of ash dieback*. Forest Pathology 39, sid. 1–7.

Käärik, A. (1957 och 1961). Tjänsteskrivelser från Statens skogsforskningsinstitut 11/9 1957 och 28/8 1961.

Masuya, H, Brasier, C, Ichihara, Y, Kubonoa, T, Kanzaki, N. (2010). *First report of the Dutch elm disease pathogens **Ophiostoma ulmi** and **O. novo-ulmi** in Japan.* Plant Pathology 59: 805.

Mathiesen-Käärik, A. (1953). Almsjukans utbredning i Sverige under åren 1950–1952. *Skogen* Nr. 1 (3 sid.).

Menkis, A, Bakys, R, Stein-Åslund, M, Davydenko, K, Elfstrand, M, Stenlid, J, Vasaitis, R. (2019). *Identifying **Fraxinus excelsior** tolerant to ash dieback. Visual field monitoring versus a molecular marker*. Forest Pathology 2019, Short communication 4pp.

Mittempergher, L, Santini, A. (2004). *The history of elm breeding*. Invest Agrar: Sist Recur For 13(1), sid.161–177.

Redondo, M. A, Boberg, J, Olsson, C. H. B, Oliva, J. (2015). *Winter conditions correlate with **Phytophthora alni** subspecies distribution in southern Sweden.* Phytopathology 105:1191–1197. Ingår i: Redondo M A. (2018). ”Invasion biology of forest *Phytophthora* species in Sweden”. Pathways, traits, climate and host adaptation. PhD-thesis SLU.

Redondo, M. A, Boberg, J, Stenlid, J, Oliva, J. (2018). F*unctional traits associated with the establishment of introduced **Phytophthora** spp. in Swedish forests*. Journal of Applied Ecology 2018, sid. 1–15. Ingår i: Redondo, M. A. (2018). ”Invasion biology of forest *Phytophthora* species in Sweden”. Pathways, traits, climate and host adaptation. PhD-thesis SLU.

Rossman, A. Y, Palm, M. E. (2006). *Why are **Phytophthora** and other **Oomycota** not true Fungi?* Outlooks on Pest Management 17, sid. 217–219. See www.pestoutlook.com. Adapted with permission of Research Information Ltd.

Sjöman, H, Slagstedt, J. (2016). *Stadsträdslexikon*. Studentlitteratur ISBN 978-91-44-10693-9.

Stener, L-G. (2013). Clonal differences in susceptibility to the dieback of *Fraxinus excelsior* L. in southern Sweden. *Scandinavian Journal of Forest Research*. 28, sid. 205–216.

Ware, G. H. (2000). *The promise and the future of urban elms. A personal perspective* I: Dunn, C. P.(red.), *The Elms. Breeding, conservation and disease management*, sid. 331–339. Kluwer Academic Publisher.

Summary

Dutch elm disease (DED) is known in Europe since about the1920's. The first species found causing DED, was Ophiostoma ulmi. The disease appeared in the Netherlands and spread quickly to Northwestern Europe including Great Britain and to North America. In 1940s O. novo-ulmi appeared. This pathogen which spread both in Europe and North America at the same time was much more aggressive and killed trees faster than O. ulmi. The disease is suspected to come from Asia, but it is not known from where in Asia. However, both O. ulmi and O. novo-ulmis were found in Japan about 10 years ago but no DED symptoms. The question is if O. ulmi could be endemic and if O. novo-ulmi has arrived recently? A third species, O. himal-ulmi, causes no DED in Himalaya, but is aggressive in the same way as O. novo-ulmi in Europe and North America. The elms become fewer and fewer, no resistant European elm has been found. However, after a very long time of development, some hybrid resistant elms are on the market.

Ash dieback (ADB) started in Polen/Lithuania about 1990. The disease spread fast. It was noticed in Sweden 2001 and occurred all over Europe in 2012. The asexual form of the disease was described in Poland 2006 and was given the name Chalara fraxinea. Yet, no sexual form was found until 2009, when fruitbodies were identified on previous year's leaflets on the ground. The fruitbodies, very small white cups, were known as Hymenoscyphus albidus, a saprophyte known since long time. Molecular work on H. albidus showed that there were two species clearly different from each other. The saprophyte H. albidus has nowadays more or less disappeared and has been taken over by a new species, a strong pathogen named Hymenoscyphus pseudoalbidus. That name was used for a short time and has been changed to Hymenoscyphus fraxineus in 2014. The reason why the disease started in Polen/Lithuania can be that ash seedlings had been brought from Asia and planted in the area. Asian ashes are tolerant to the disease but when they shed their leaves, the fungus remain on leaves and petioles and the following summer fruitbodies develop on the petioles. Spore will then spread and infect European ashes with low tolerance to the fungus. Among dead and dying ashes sometimes entirely healthy specimens can be found. Research has started to develop European tolerant ashes. It is important to safeguard seemingly healthy ash trees for a natural development of more healthy ashes.

A similarity between Dutch elm disease DED and ash dieback (ADB) is that they both seemed to develop during a long-time of co-evolution between tree species and its pathogen in Asia. Both diseases are invasive species.

Two diseases attacking alders, Phytophthora alni and P. uniformis, were first reported in Great Britain. They tend attack and kill alders particulary along water streams. They are considered invasive species.

The growing trade between continents including plants, timber and wooden packings as well as human traveling will increase the risk for spreading plant diseases.

Om författaren

Pia Barklund är docent i skoglig mikrobiologi, expert på trädsjukdomar och f.d. fältmykolog vid institutionen för skoglig mykologi och växtpatologi vid SLU i Uppsala.

Hundra år av resande

Eva Hernbäck

Föreningen för Dendrologi och Parkvård var av allt att döma den första föreningen i Sverige att erbjuda medlemmarna trädgårdsresor. Först reste man inom Sverige, sedan även i Europa och så småningom också till andra kontinenter. Förutom historiska trädgårdar besökte dendrologerna givetvis parker, skogar, märkvärdiga träd och arboreta.

Föregående bilduppslag: Exkursionsdeltagarna samlade efter lunchen på Drottningholms värdshus den 7 september 1925. Lustgården 1925.

Dendrologerna har i alla tider, d.v.s. under de 100 år Föreningen för Dendrologi och Parkvård funnits, varit flitiga resenärer. En underrubrik till det redan långa föreningsnamnet kunde med rätta vara ”Ett ständigt resande sällskap”.

Man började redan de första åren lite försiktigt med årliga landskapsresor i Sveriges sydliga delar: först Jönköping och Visingsö 1920, nästa år Sörmland, sedan nordvästra Skåne, Göteborg, Öland och så vidare. Intresset var stort bland medlemmarna, som i imponerande skaror trotsade väder och vind, lät sig forslas på lastbilsflak och inte tvekade att ta sig över stormiga vatten i små båtar där man garanterat blev ordentligt blöt.

Resorna följdes sedan av detaljerade reseskildringar i årsskriften Lustgården, i början alltid författade av den mycket flitige fil. dr. Nils Sylvén, tillika redaktör och ansvarig utgivare för Lustgården samt sekreterare och skattmästare i föreningens styrelse. Han var också professor i skogsbotanik vid Skogshögskolan och ledamot av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien.

Sylvéns reserapporter var alltid mycket utförliga och följde en viss mall. Till att börja med omnämndes varje deltagare, om de så var drygt sjuttio eller rentav hundra till antalet, med namn i versaler – och givetvis deras titlar. Rapporterna var också detaljerade vad gällde träd och andra växter som resenärerna med stort intresse studerade: omkrets och höjd på stora träd, samtliga perenner i prunkande herrgårdsrabatter m.m., m.m. Och, icke att förglömma, väder och umbäranden, men även den goda mat och dryck som alltid intogs mot dagens slut, gärna på något slott eller herresäte vars ägare inbjudit hela sällskapet.

Sylvén rapporterade också varje skål och hurrarop för uppskattade reseledare, guider eller middagsvärdar, så artiklarna var, inte överraskande, ofta trettio sidor långa eller mer. Läsaren fick också veta vilka som eventuellt deltog i de värsta strapatserna, hur många som anmält sig från början och hur många som slutligen genomförde resan.

Nedan ett typiskt utdrag ur en artikel från en av föreningens första resor, nämligen den till nordvästra Skåne anno 1922:

”Vid framkomsten till Torekow var docenten LUNDEGÅRDH oss till mötes. Nödigt antal motorbåtar väntade i hamnen, och de sjövana skepparna garanterade oss – trots havets vredgade uppsyn – en relativt riskfri överfart till den på andra sidan sundet lockande Väderön. Att sjöresan ditöver skulle bliva gungande och framför allt *våt*, var dock tydligt. Då båtarna slutligen lade ut från land, visade det sig också, att de flesta exkursionsdeltagarna funno med sina intressen bäst förenligt att stanna kvar på terra firma – av Båstadslunchens 73 exkursionsdeltagare voro vi allenast 26 stycken, som med fruar AHLQVIST, BILLSTRÖM och SJÖVALL samt den ungdomsspänstige, snart 80-årige direktör FR. ULRIKSEN i têten trotsade överfartens besvärligheter. De våldsamma sjöarna slogo

Polenresenärerna i arboretum Rogów i maj 2018. Foto: Piotr Banaszczak.

den ena efter den andra över båtarna, och då vi äntligen landade i lä för stormen vid Sandhamn å Väderön, var det en mer än lovligt sjöblöt skara, över vilken solen för en kort stund uppmuntrande bröt fram genom de av vinden jagade molnmassorna. Tack vare vind, sol och händernas vridande förmåga fingo vi efter en stund våra kläder åter i någon mån användbara, och kosan ställdes först i rask och uppvärmande takt till docenten LUNDEGÅRDHS växtfysiologiska station på södra sidan av ön. Så snart blodet kommit i normalt omlopp, saktades farten något, och en del smärre avstickare gjordes från vägen för beseende av några av de inom räckhåll varande sevärdheterna. Den underbara Väderö-naturen hade oss snart helt i sitt våld. Hälledammen med sin trolskhet och 1,000-års-eken med sin om seghet in i döden vittnande krafttyp måste ju väcka allas odelade beundran!”

Till historien hör att förutom dessa umbäranden hade ett stort antal resenärer suttit på lastbilsflak på dåliga vägar i timmar i början av samma dag, och samtliga hade i ihållande regn besökt Norrvikens trädgårdar. Tempot på en resa under tjugotalet var tvivelsutan imponerande. På en dag hann man med följande sträcka och besöksmål: Båstad–Småryd–Apelryd–Norrviken–Hallands

Dendrologer studerar mistelförekomsten nära Tidö fideikomiss vid Mälaren den 4 juli 1931. Foto: Sven A. Hermelin.

Dendrologer bjudna på middag å Grönsöö slott den 6 september 1925. Foto: Enoch Cederpalm.

Väderö. Humöret var det dock inget fel på. Nils Sylvén:

”Före ombordstigningen avknäpptes Väderöfararna i samlad tropp på klippkrönet ovanför båtplatsen. Ett fyrfaldigt rungande leve utbragtes för vår Väderö-färdledare, docenten LUNDEGÅRDH, och snart brottades vi åter med de skyhöga vågorna.”

Redan år 1925, i samband med rapporten från en resa per båt i Mälaren och Saltsjön tillsammans med ett antal pomologer, övergav dock Nils Sylvén vanan att namnge samtliga resenärer i början av artikeln. Kan det ha berott på att de var hela 182 till antalet?

Här bör också den gotländska tredagarsresan våren 1934 uppmärksammas, eftersom föreningen företog en liknande resa så sent som 2016. Även 1998 besöktes den stora ön i Östersjön. 1934 var resenärerna cirka 50 till antalet; 2016 var vi endast 24. Det stora intresset för resan på 30-talet kanske kan förklaras med att den guidades av professor Rutger Sernander, en förgrundsgestalt inom svensk naturskyddsrörelse och ekologi som dessutom år 1894 hade disputerat med en avhandling om den gotländska vegetationens historia; av Nils Sylvén kallades han ”föreningens oförliknelige dendrologiske läromästare”. Sernanders mycket breda forskning gällde bland annat skandinavisk växtgeografi och klimatologi efter istiden. Han var också en av Svenska naturskyddsföreningens grundare 1909, dess ordförande 1917–30 och därmed en av den moderna miljörörelsens portalgestalter. ”Vi lyssna andäktigt till den medryckande framställningen”, skrev Nils Sylvén, som ägnade resan hela sextio sidor i Lustgården. Själv skrev jag drygt fyra sidor om Gotlandsresan i Lustgården 2016. Min kollega fick å andra sidan själv bestämma över årsskriftens disposition, och den var betydligt tjockare på den tiden. Inga detaljer saknas i hans rapport: återkommande noggranna beskrivningar av Gotlands mest imponerande träd, men resenärerna fick också ta del av kyrkoruinernas långa historia – Sernander var även arkeolog.

Några korta citat:

”Akacian är ett stort och ståtligt 15,5 m högt träd, som vid c. 2,5 m:s höjd förgrenar sig i 4 grenar, tillsammans bildande en krona om 16 m:s vidd; stammens omkrets utgjorde 1 m ö. m. 248 cm, 1,3 m ö. m. 258 cm och 1,5 m ö. m. 265 cm.”

och:

”Det artrikaste och mest vidsträckta växtsamhället befinner sig ofvanpå de till största delen bibehållna hvalfven af S:t Nikolaus; ungefär 12 m. öfver gatan finner man där en verklig ängsbacke af gräs och örter, delvis täckt med täta snår af buskar och små löfträd. Av de 98 arter kärlväxter, som han antecknat ingå i ruinfloran,”

Den citerade forskaren var i det senare fallet C. A. M. Lindman, som sommaren 1895 gjort kärlväxtfloran på Visby ruiner till föremål för djupare studier.

Men, när allt kommer omkring, hur olika vi än skriver våra artiklar och trots att snart ett sekel har förflutit sedan Nils Sylvén skrev sina, möts vi som sanna trädälskare i denna lilla mening:

”Vid N. Kyrkogatans avslutning mot domkyrkan träffa vi en av Visbys största lönnar, 274 cm i stamomkrets 1,3 m ö. m.”

Även jag brukar ”träffa” träd – de är ju trots allt stora personligheter, särskilt gamlingarna.

Medlemmen, landskapsarkitekten, mångårige styrelseledamoten/skattmästaren och ständige reseledaren Klaus Stritzke är definitivt en man som träffat och umgåtts med gamla träd. Berättelsen om hur han gick i clinch med uppgifterna om Linnés ask mitt uppe på Stora Karlsö under Gotlandsresan 1998 måste här berättas. Klaus Stritzke i Lustgården 1998:

”Den 14 juli 1732 skriver Linné följande i sin Gotländska resa: ’Stora Karlsöen var ovanuppå utom den södra udden ganska hög med ett horisontellt, skarpt och sterilt fält, likt alvaren på Öland. Här ovanuppå låg en stenhög av en famns höjd; varpå växte en ask av 2 famnars höjd och lika bredd i kronan, vilket var det enda trädet uppå Karlsöens höga fält, och lyste långt bort för sjöfarande, som härefter dömde sin kosa.’ Mina tvivel: Om Linné uppmärksammade trädet, var det inte något ungt träd. En famn anges vara ca 178 cm, därmed var trädet ungefär 350 cm i både höjd och bredd. Ett så brett träd på en karg växtplats, öppen för havsvindarna, måste ha varit mer än 50 år gammalt, kanske upp till 100 eller mera. Linné besökte ön för 266 år sedan. Räknar man med 80 år tangerar man åldersgränsen som anges i både den botaniska och skogliga litteraturen som högsta ålder för ask på optimal växtplats. Stora Karlsö såg jag inte som den idealiska växtplatsen – tvärtom. Därför mina tvivel.

En av guiderna erbjöd sig att följa med upp till asken. Det gamla trädet står i en grop i en stenhög. Linné beskrev stenhögens höjd med 1 famn. Skulle Linné inte ha sett gropen kan man utgå ifrån att trädet var 350+178=530 cm, mer än 500 cm högt och 350 cm brett. Asken har idag kanske fördubblat sin bredd, höjden däremot har hållits på samma nivå av vindarna. Stammen är minst sagt sargad och har både stagats med järn och plomberats med betong. Men

Efter hela 15 landskapsresor i Sverige, med koncentration på landets sydliga delar, var det år 1935 dags för föreningens första utlandsresa: till England.

att det fortfarande är den ask som Linné såg är mycket sannolikt.

Rätt hamling är nyckeln. Asken på Stora Karlsö har hamlats på sitt sätt. Vinden från havet och den karga växtplatsen har hållit kronan nere. De grenar som skjutit upp över kronan har brutits ner. Den resterande kronan har aldrig fått någon tyngd som äventyrat den förvridna stammen. Stenröset har skyddat från tramp på rötterna och de nya skotten på låg höjd från att bli avbetade. Vid den diskussion som uppstod efter besöket på Stora Karlsö framfördes att klimatet på ön inte är gynnsamt för rötangrepp vilket också kan ha bidragit till att hålla asken vid liv."

Därpå följer ett resonemang om hamlingens betydelse för trädets livslängd. Klaus Stritzke framhåller där att rätt hamlade träd i allmänhet blir betydligt äldre än naturligt växande träd.

Efter hela 15 landskapsresor i Sverige, med koncentration på landets sydliga delar, var det år 1935 dags för föreningens första utlandsresa: till England. I Lustgården skrev Nils Sylvén inte mindre än 132 sidor under rubriken "Till ALBIONS LAND", följda av en engelsk sammanfattning om 6 sidor. Hela 102 medlemmar anmälde sig till denna exklusiva niodagars exkursion, vilket var det ord man nyttjade för resor på den tiden, även om de förde långt bortom landets gränser.

Albion är ett poetiskt namn för de brittiska öarna, numera inte i bruk, inte heller i Storbritannien. På de keltiska språken syftar Albion för det mesta på Skottland. Drygt 100 förväntansfulla medlemmar steg således den 18 maj ombord på Svenska Lloyds S/S Britannia som tog dem från Göteborg till Tilbury, varpå de reste vidare med extratåg till London. Snö hade fallit ovanligt sent och växtligheten hade lidit skada, rapporterade den svenska press-

Väderöfararna i juni 1922, på gott humör trots vanskliga båtfärder och blöta kläder.
Foto: Enoch Cederpalm.

Professor Rutger Sernander, uppskattad reseguide. Bilden är från juni 1928. Foto: Erik L. Magnus.

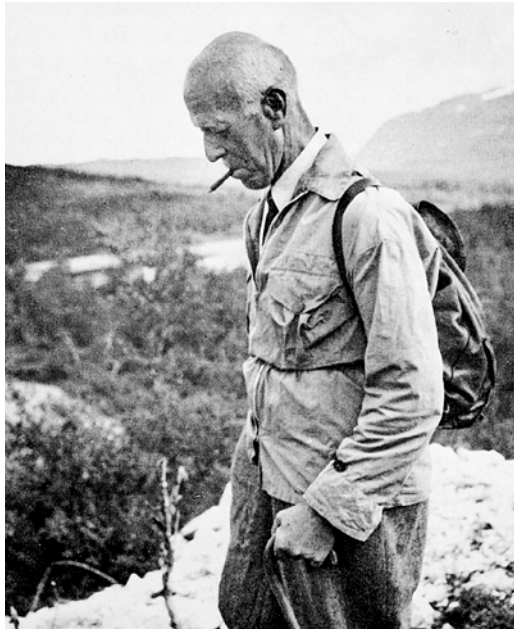

Nils Sylvén under en fjällresa. Lustgården 1969/70.

sen i en notis, och märkligt nog uppvaktades det stora svenska sällskapet av brittisk press vid ankomsten. Vädret var ogint även i fortsättningen, vilket nogsamt rapporterades, men det handlade mest om regn av olika styrka; snön hade gett med sig. De som envisades att trots typiskt brittiskt hällregn noga bese Londons parker döptes av medresenärerna till "blötdjur". Reseledning och guider konstaterade att en fördel med detta enträgna regnande var att "störande fotograferingsförsök" uteblev.

Prinsen av Wales tog emot de svenska dendrologerna på slottet Sunningdale och visade stolt upp enorma cedrar och imponerade med goda kunskaper om slottsträdgårdens många blommande rododendronbuskar.

"Och då vi återvända till de strax intill väntande bussarna, följer han oss till dessa och står vinkande kvar, tills den sista bussen avgått. 'The smiling Prince' har förvisso från och med i dag även i de besökande svenska dendrologernas hjärtan – liksom i engelsmännens över huvud taget – intagit ett av de käraste rummen!" skriver en hänförd Nils Sylvén.

Resandet fortgick med flera exkursioner per år, mest inrikes, men så småningom också till andra europeiska länder. Först besöktes Danmark rätt snabbt, bara två år efter Englandsresan, men sedan tog det drygt tio år innan dendrologerna uppsökte en annan nordisk granne, Norge, år 1949. Innan dess blev det dock äntligen av att resa

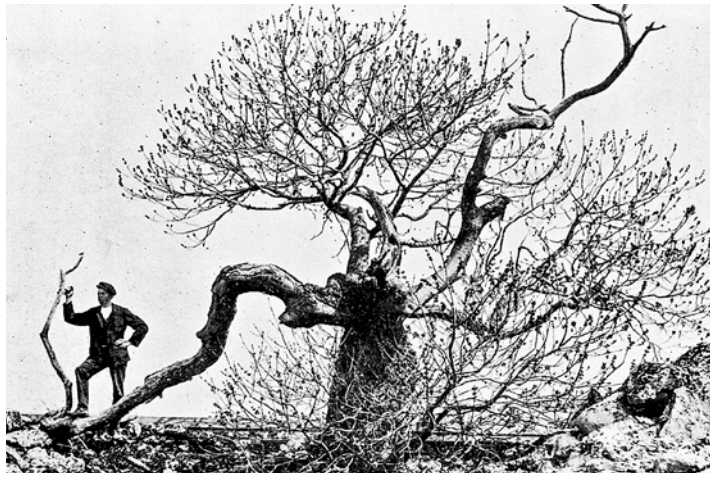

Linnés ask på Stora Karlsö. Foto från 1916. Bildkälla: Wikipedia.

i norra Sverige: 1939 gick färden till Jämtlandsfjällen. Femtio dendrologer deltog. I hela tio år hade det funnits intresse för en resa till fjällnatur. Enligt dåvarande sekreteraren Mårten Svedbergs rapport var ”den lilla tappra skaran” på den resan så nöjd att de önskade sig en årlig resa till fjällen. Föreningen ordnade därför också flera resor till fjällnatur under 40-talet.

Sedan bar det av utomlands igen, till Holland både 1951 och 1952, och året därpå for dendrologerna till Finland. Skottland fick den äran 1954.

Det är roligt att jämföra resandet då och nu, det kan inte hjälpas. År 1969 genomfördes en mycket populär resa till Madeira, sedan resebyråerna börjat erbjuda direktcharter Sverige–Madeira och turisterna slapp en lång och obekväm båtresa från Portugal. Mer öppenhjärtiga resefakta än vad som är vanligt i Lustgården erbjuds i ett gammalt dokument för föreningens interna bruk som hedersmedlemmen Matts Jungstedt plockat fram ur gömmorna.

Dåvarande sekreteraren Mårten Smedberg berättar i detta dokument först om upprinnelsen till Madeiraresan. Den skulle vara en tröstresa under senhösten för de medlemmar som känt sig ”hopplöst obotaniska och bjudna med armbågen” av reseledaren Ingvar Nordin, då han begränsade antalet resenärer till Polen till endast 40 och påbjöd att umgängesspråket under resan skulle vara huvudsakligen latin (!). När programmet för Madeira stod klart duggade avbeställningarna till Polenresan tätt och närmare 200 anmälde intresse för Madeiraresan. Dessutom strömmade nya medlemmar till. Det blev nästan huggsexa om platserna; en del anmälda bad om garantier att säkert komma med och åberopade mångårigt medlemskap m. m.

Drygt 30 medlemmar reste sedan till Polen och styrelsen vädjade om mer seriösa anmälningar till Madeiraresan, vilket omedelbart ledde till cirka 100 resglada på en lista. Reseledningen hoppades kunna lösa transporten med ett eget charterplan med 115 platser, men fastnade till slut för en ordinarie flygresa som erbjöd plats åt 105 dendrologer. Det blev till slut bara 50 som reste iväg; likafullt fick de inackorderas på tre olika hotell. Man nöjde sig med endast tre reseledare och bokade in en avskedsmiddag på flotta Savoy. Kanske avskräcktes några av berättelser om våghalsiga landningar med för stora jetplan på den dåvarande tämligen lilla flygplatsen utanför huvudstaden Funchal. Den har sedan dess byggts ut.

I dokumentet från 1969 finns en del råd gällande packning:

”Packa ner riktigt grova skor eller kängor med kraftiga gummisulor, regnkläder, en varm oöm jacka, ev. handskar, tröjor m.m. för sport. OBS! GLÖM EJ PARAPLY! Mörk eller vit kostym till middag, blazer och grå byxor under dagtid.”

Andra goda råd – detta ej från Mårten Svedberg utan från en svensk kontakt som bodde på Madeira och stod bi vid alla tänkbara behov eller problem:

”Om ni ’råkar’ medföra 2 flaskor sprit så brukar inte tullen bråka, han bara stämplar flaskorna för att förhindra försäljning.” ”Portugiserna är ytterligt hederliga, artiga och hjälpsamma. Det är ingen fara att taga en kvällspromenad, vi ha inga ligister eller väskryckare.”

Föreningen reste också helt nyligen till Madeira. Vi blev 25 personer på den resan, inklusive två reseledare, och man kan konstatera att programmen då och nu inte skilde sig på något betydande sätt, även om resan 1969 varade två veckor och 2018 års resa endast en. Det blev fler vilodagar och tid för bad och shopping 1969 och det stod helt klart att alla fritt kunde hoppa över planerade utflykter, vilket ledde till att många avstod från den så kallade strapatsutflykten, som var en vandring utmed en levada, en för Madeira typisk bevattningskanal och samtidigt promenadstråk. Endast 11 av de 50 gav sig upp i de drypande våta lagerskogarna, men det var då, i ärlighetens namn, en betydligt längre promenad än den de 25 gav sig iväg på 2018. En promenad eller flera utmed levadorna är dock obligatoriskt för en Madeiraresenär, då detta är enda sättet att tränga djupt in i lagerskogarna, som är ett världsarv och extremt intressant från botanisk synpunkt. Man känner sig som om man vandrar uppe bland molnen, vilket också i någon mån är sant.

Atlantön bjuder även på andra dendrologiska upplevelser, bland annat i huvudstaden Funchal. Ur ordförande Per Jönssons reserapport i Lustgården 2019:

”Funchal är i sig en dröm för trädälskare. Mycket pengar från EU har lagts på att försköna staden med ovanliga träd, kanske för att snygga upp den fordom sjaviga hamnstaden inför alla kryssningsturister som dagligen anländer med gigantiska passagerarfartyg. I mina ögon mest anslående är en trädrad längs kajstråket Estrada Monumental med ett fyrtiotal plataner, *Platanus* x *acerifolia* [numera *P.* x *hispanica*, se annan artikel i detta nummer], inte med vanlig ’lönnlook’ utan under hela sin uppväxt kandelaberklippta som en länga gigantiska vinglas.”

Kenyaresan 1988, den första till en annan världsdel, var ett alldeles särskilt äventyr. Trettiosex medlemmar for under ledning av Gösta och Margareta Winqvists ledning på en drygt två veckors resa. Resan kom sig av att makarna Winqvist hade bott och arbetat i Kenya i många år och ville visa dendrologer ”sitt” Kenya. De hade kvar många användbara kontakter i landet. Gösta Winqvist, veterinär till yrket och vid tiden för resan föreningens ordförande, hade arbetat med att utveckla Kenyas veterinärverksamhet, medan hans hustru Margareta, som var antropolog, innehade en tjänst

Prinsen av Wales visar de besökande dendrologerna sin samling blommande rododendronbuskar vid slottet Sunningdale den 21 maj under Englandsresan 1935.

En välvd stenbro i Peking skapar en cirkel när den speglar sig i vattnet. Foto: Göran Lundeberg.

på Naturhistoriska museet i Nairobi. Reserapporten i Lustgården, författad av Gösta Winqvist, saknar den sprudlande detaljrikedom som var typisk för föreningens tidiga resor. Kanske var det fantastiska djurlivet minst lika spännande och resan liknade mer en turistsafari, även om många enastående träd också omnämndes.

Sen gick det hela 17 år innan föreningen åter reste utanför Europas gränser, se listan nedan om utlandsresor genom åren. Givetvis präglades resorna i hög grad av de medlemmar som ledde dem, deras fackkunskaper och deras kontakter på ort och ställe. Till exempel kunde Klaus Stritzkes reserapporter vara veritabla akademiska föreläsningar, som den från resan till DDR våren 1984 som ingående tacklade ämnet restaurering av historiska parker. Några utdrag:

”Großseidlitz. Denna barockanläggning blev den mest uttrycksfulla i Sachsen, trots att bara halva anläggningen kom till stånd och att slottsbyggnaden efter förstörelsen i mitten av 1700-talet inte

Dendrologer vid ekvatorn. Bilden togs under Kenyaresan 1988. Foto: Gösta Winqvist.

har återuppbyggts. Parken påbörjades av Wackerbarth, en beundrare av fransk trädgårdskonst, och slutfördes av Pöppelmann och Longuelune, som arbetade i Le Nôtres anda genom att bl a använda massverkan, trädhäckar och utnyttjandet av angränsande skog.

Schloss Kochberg. Anknytning till Goethe har även slottet vid Kochberg, där Charlotte von Stein bodde. Goethes påverkan på parken tillskrivs inte hans direkta rådgivning utan de impulser som dåvarande ägaren fick ur Goethes roman ”Wahlverwandtschaften” [”Valfrändskap”, red. anm.], när han i början av 1800-talet förnyade parken. Anmärkningsvärt är Kochberg, dels på grund av en liten teater som byggdes 1798 och dels, för parkens vidkommande, för dess blomsterteater – ett galleri i vilket trädgårdsmästaren exponerade sina för dagen vackrast blommande krukväxter.”

Föreningen har i alla tider hyst många medlemmar med adliga namn och titlar, helt enkelt för att dessa personer ofta haft stora

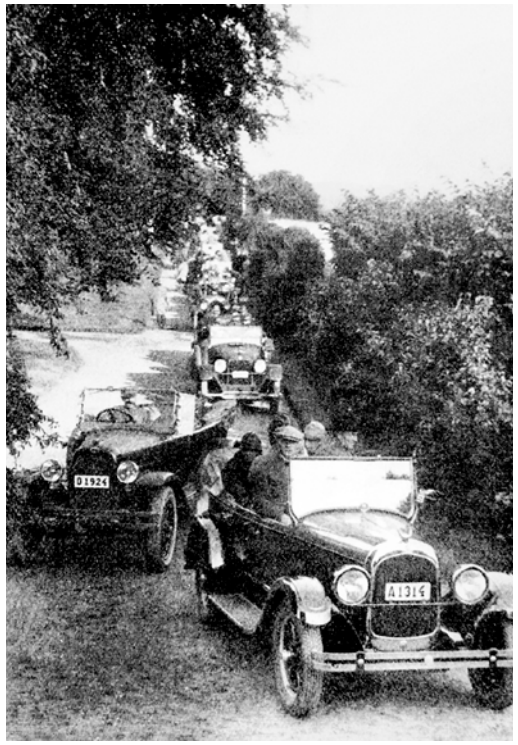

Exkursionens långa bilkortege vid Ekebyhov under resan "Mälar- och Saltsjö-strandhugg" september 1925. Lustgården 1925.

gods med parker och träd att vårda. De har sökt kunskap om träd och parkanläggningar, vilket just vår förening har erbjudit med våra resor, våra temadagar och de kvalificerade artiklarna i årsskriften Lustgården.

På föreningens första resa till Frankrike år 1965 deltog hela 100 personer, vilka fyllde två stora bussar. Resan varade i två veckor och hade rutten Paris–Normandie (Caen)–Bretagne (Dinard)–Val de Loire (Tours)–Ile de France (Paris). Det berättas av en deltagare att resenärerna då delades upp så att "de betitlade", d.v.s. grevar och baroner, reste i den ena bussen och de "icke betitlade" i den andra. Nog känns det som "Downton Abbey", men den populära brittiska tv-serien skildrar ju trots allt en tid ytterligare 50–60 år tidigare. Det är dock oklart hur och varför denna uppdelning ska ha skett och äldre tillfrågade medlemmar skrattar och skakar på huvudet; detta kan de inte minnas, de tror inte ens på historien. Kanske var uppdelningen spontan och berodde på vem som kände vem och att det alltid är trevligt att färdas med folk man känner lite grand eller rest med förut.

Ibland blev reseskildringarna i Lustgården rentav poetiska, som när trädgårdsarkitekten Vera Gade skrev om sina minnesbilder från resan till Korsika i april 1977:

"Capo Rosso vid Porto: Röda granitklippor mot blånande bergssilhuetter och rosa moln – och det svaga blå himmelsljusets reflexer i Medelhavets vattenspegel. Ett oväder drar upp med grå och vita molnmassor – havet ligger djupgrått, klipporna glöder i rött mot svart. Supé vid stearinljus och blixtarnas sken."

"Den lilla *Cyclamen repandum* blommar i den gröna mossan i skuggan under en utskjutande berghäll. Lavar, mossor, ljung med sina snart utblommande vita klasar. Det grå berget tornar upp sig bredvid oss, trycker oss från bägge sidor. En vattenslöja faller från en bergssida; buxbom och en liten äng med cyklamen, den första stora blommande *Helleborus lividus*, bergsväggen täckt av murgröna. Bergspasset smalnar, träd försiktigt! Neråt, neråt till flodens botten. Dendrologerna syns på avstånd som en rad myror längs bergssidan – en röd jacka, en gul sjalett!

En förvriden ene klänger ut från en bergsskreva, *Allium triquetrum* med sina vita blomklockor väller som en kaskad fram under lavklädda stenblock, bland gräs och mossor växer blekviolett och gracil en liten *Crocus*, bland ris och ormbunkar syns en navelört, *Umbilicis rupestris*.

Nere! En flerhundraårig genuesisk stenbro välver sitt enkla spann över den nu bredare bergsbäcken. En stor stenek med mörkgrön krona ger skugga, manshög buxbom."

Lite mer faktaspäckade var texterna av landskapsarkitekten Inga Jungstedt, föreningens sekreterare och uppskattad reseledare, känd som en av föreningens i särklass mest växtkunniga personer. Så här kunde det låta när hon delgav Lustgårdens läsekrets sina personliga växtminnen från en Englandsresa 1994:

"På den italienska terrassen i Tatton Park i Cheshire nära Knutsford fann vi *Armeria maritima* 'Splendens' och *Ageratum* 'Blue Mink' som kantväxter i parterren. I orangeriet växte *Acacia decurrens* var. *dealbata* (silveracasia), *Brunfelsia pauciflora* (brunfelsia), *Bougainvillea spectabilis* (trillingblomma), *Callistemon citrinus* (lampborste), *Clivia*-hybrider, *Lantana montevidensis* och *Fibouchina urvilleana*. I ormbunkshuset fann vi *Agapanthus africanus* (Afrikas blå lilja), *Cyathea cunningbamii, Cyathea dealbata, Sophora tetraptera* med fina blad och doftande gula blommor och *Woodwardia radicans*. I den japanska trädgården noterade vi bland andra *Austro cedruschilensis*, *Davidia involucrata* var. *vilmoriniana*, *Emmenopterys benryi (Rubiaceae)*, ett kinesiskt träd, *Gymnocladus dioica* (Kentucky coffee tree), *Magnolia obovata* (junimagnolia), *Metasequoia glyptostroboides*, återupptäckt i Kina 1942, och *Taxodium distichum* (sumpcypress)."

Till denna mycket sakliga och botaniskt fylliga text hörde också en och annan lyrisk beskrivning samt vackra färgrika fotografier. Och givetvis ett och annat klokt råd till läsarna, som med stor sannolikhet hade egna trädgårdar att påta och plantera i:

"Alla clematisplantorna utmed murarna stod i tegelrör för att erhålla skugga på rothalsarna."

En något ovanlig resa var den som mångårige styrelseledamoten Sten Ridderlöf genomförde 2004 till det slutna Nordkorea tillsammans med tre andra medlemmar, samtliga damer. En stor tillgång var av allt att döma Sveriges ambassadör i Pyongyang Paul Beijer, som var god vän med en av damerna.

Det var ingen vanlig dendrologresa precis, men en omfattande reserapport publicerades i Lustgården samma år. Den berättade om landet i allmänhet och observationer utöver de rent botaniska. Sten Ridderlöf skriver:

"På inget annat håll i världen, möjligen Kina undantaget, har vi skådat så omfattande trädplanteringar som här. Det märks framför allt utmed vägarna, men även i parker, i städer och byar. Det finns en logik i detta, då all tänkbar – och även otänkbar – mark odlas vilket resulterat i betydande erosion utmed

Levada Balcões Ribeiro Frio löper ibland mellan klippväggar. Foto: Göran Johnson.

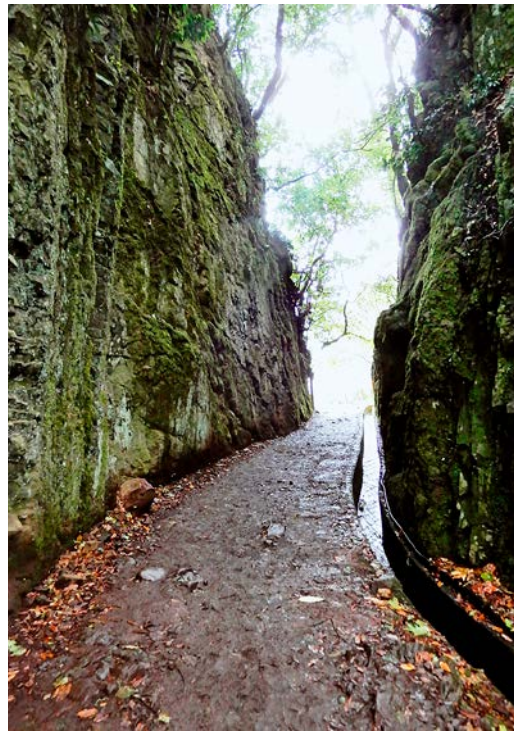

Risplantering söder om Wonsan, Nordkorea. Foto: Sten Ridderlöf.

bergssluttningarna. Skyfall spolierar allt som oftast grödorna. De fördärvar vägbankar, tunnlar och bevattningskanaler och utlöser jordskred med vådliga konsekvenser. ”

”Såväl den bortgångne Kim Il Sung som den nuvarande ledaren Kim Jong Il, tycks ha haft och har en personlig faiblesse för signalstarka färger på blommorna. Två nationella inomhusväxter produceras och säljs i deras namn, nämligen den karminröda orkidén *Dendrobium* ’Kimilsunia’ med ursprung i Indonesien och den varmröda begonian *Begonia* x *tuberhybrida* ’Kimjongilia’ från Japan.”

År 2005 reste ett fyrtiotal dendrologer till Kina. Resan var mycket avancerad med sex inrikes flygresor. Den täckte inte bara ett stort antal trädgårdar utan även en rad industrier där traditionellt hantverk utfördes, som mattväverier, emaljarbete, silkesväveri och silkesbroderi, batikverkstad m.m. En teplantage med tehus och teceremoni ingick, liksom en vandring på Kinesiska muren – förstås.

Rapporten i Lustgården bestod av en tämligen kort reseberättelse om endast fyra sidor, men dessutom många vackra foton tagna av en av resenärerna, en mycket fyllig växtlista och udda berättelser om växter, som att det står en 100-årig kamelia i Glädjens trädgård och att Konfuciustemplet i Peking hyser ett träd som kan avslöja om du talar sanning – allt uppdelat i lättillgängliga tabeller och boxar, ungefär som ett modernt resereportage i en daglig tidning. Givetvis berättades också om kinesisk växtsymbolism, hämtad från en tavla på väggen i den ödmjuke tjänstemannens trädgård:

Dendrologer på Skurdalshöjden, Storlien, den 16 juli 1939. Foto: Anna Giertz.

”Pion: praktfull och förnäm. Lotus: renhet. Orkidé: vila och lugn. Narciss: enkel och elegant. Krysantemum: okränkbar. Bambu: uthållighet och styrka.”

Resan var minst sagt minnesvärd, liksom de andra långresorna utanför Europa, som förde svenska dendrologer till Japan, Patagonien, Sydafrika, USA och, så sent som 2019, till Iran.

Som sagt, de svenska dendrologerna är ett mycket berest sällskap, och inget tyder på att de tänker slå av på takten. Invalet av flera journalister i dagens styrelse har lett till ett viktigt ställningstagande vad gäller reseberättelserna i Lustgården framöver: de bör inte författas av reseledarna själva. Därmed bidrar man till den journalistiska principen att undvika jävssituationer.

Inrikes resor i sammanfattning

I inrikes resor ingår de årligen återkommande landskapsresorna och kortare utflykter på en till två dagar inom landet; även en del kursverksamhet då medlemmar samlats för att lära sig t.ex. trädbeskärning, dendrologi och floristik. När man reste som flitigast kunde det bli hela nio inrikesresor under ett år samt en eller två utrikesresor.

Skåne har varit det mest besökta landskapet under de gångna hundra åren. Totalt 48 resor och kortare dagsutflykter har haft Skåne med gods och gårdar som resmål. Ibland besökte dendrologerna Skåne hela 3 gånger på ett år. En klippa i föreningens flitiga resande

OM FÖRENINGEN ❦ EVA HERNBÄCK

Great Dixter. Från föreningens Englandsresa 1971, Lustgården 1972. Foto: Matts Jungstedt.

var under åren 1998-2013 Louise Mannerstråle, som ordnade minst två utflykter per år.

Stockholm kommer tvåa med sammanlagt 40 resor och utflykter, men sedan tillkommer Uppland (20 resor) och Sörmland (14 resor) som ofta utgick från Stockholm.

Göteborg med omgivningar har besökts 14 gånger, Gotland 9 gånger, men 4 av dessa gick enbart till Gotska Sandön som under en period på 80-talet var mycket populärt.

Östergötland besöktes sammanlagt 10 gånger. En spännande resa måste ha varit Vänern runt år 2004. Öland fick den äran 4 gånger och Halland 6 gånger.

Norrland, som utgör mer än halva Sverige, har besökts relativt sällan. Det stora undantaget är Lappland, som har varit resans mål inte mindre än 7 gånger.

Totalt har, enligt dokumentation i Lustgården, 212 inrikesresor planerats och genomförts under föreningens 100-åriga existens. Långtifrån alla resor har följts av en reserapport i årsskriften, så det var säkert fler resor. Det har också funnits år helt utan resor, nämligen under ett par av krigsåren, och under föreningens tidiga existens nöjde man sig ofta med en inrikes resa per år.

Så här reste vi utomlands både i Europa och till andra kontinenter

Utlandsresor har med åren blivit allt vanligare, första gången 1935, då dendrologerna besökte England. Mest besökt är också Storbritannien, elva resor, och Tyskland, tio resor. Det stora intresset för Tyskland, knappast ett stort turistmål ens för trädgårdsintresserade svenskar, förklaras med att föreningen mycket länge hade en skattmästare, landskapsarkitekten Klaus Stritzke, med extremt goda kunskaper om tyska anläggningar, både i Östtyskland och Västtyskland (före murens fall). Han förde dendrologerna till ovanliga resmål, pärlor i europeisk park- och trädgårdskultur, bl.a. storslagna slottsanläggningar som efter murens fall och Tysklands återförening renoverats på ett mycket imponerande sätt. Klaus och hans hustru, tillika föreningens medlemssekreterare, Birgitta Brinck Stritzke, var också fenomenala researrangörer med suverän planering och sinne för det goda i livet, vilket under resorna bl.a. innebar oförglömliga picknicklunchеr i vacker natur, med traktens bästa råvaror och viner serverade från bussens bagagelucka.

Det hände också att man avåt läckerheterna upprättstående i snöglopp, men alla hade ju med sig ordentliga regnkläder och dendrologer är kända för att aldrig klaga – inte på vädret, sällan på hotellet.

På tredje plats kommer Danmark, som besökts åtta gånger genom åren. Det var ju också till Danmark den andra utlandsresan gick 1937. Därefter kommer Frankrike och Italien med sex resor var, båda kända för uråldrig och i hög grad klassisk trädgårdskultur.

Med resan till Kenya 1988 slungade sig dendrologerna för första gången utanför Europas gränser, men det skulle dröja till en bit in på 2000-talet innan man tog nästa kliv till främmande kontinenter.

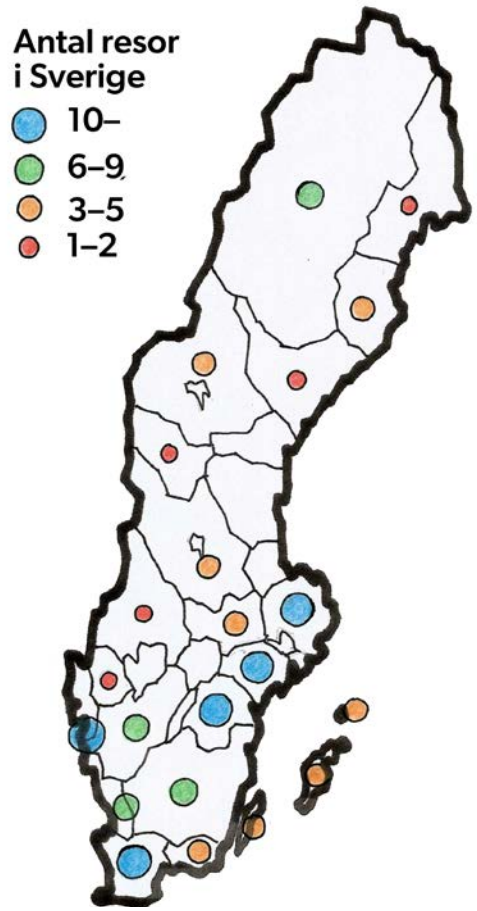

År 2005 gick nämligen färden ända bort till Mittens rike, d.v.s. Kina. I tabellen nedan framgår hur utlandsresandet utvecklades genom decennierna.

Summary

The Swedish Society for Dendrology and Park Culture is a travelling society, indeed. Beginning already in 1920, the first year of its existence, the society arranged yearly trips for members within Sweden, lasting about three days. Shorter excursions of one day or only a few hours were also common, and still are.

Detailed reports from the journeys were published in the society's yearbook by the name of "Lustgården", and these today represent a remarkable documentation on the travelling habits of the early Swedish dendrologists.

Many of the members of the society are professionals in forestry and gardening, several others own large mansions which include forests, farms and gardens. These members are knowledgeable and add to the

Om författaren
Eva Hernbäck är journalist, numera pensionär. Har varit verksam på Dagens Nyheter som reporter i närmare 40 år och har skrivit om allt från mänskliga rättigheter och barnfrågor till träd och trädgård. Har rest mycket i arbetet och även privat, mest i Asien. Journalistexamen vid college i Kalifornien, USA, på 60-talet. Medlem i Dendrologerna sedan år 2000 och ledamot i styrelsen.

quality of the arranged journeys. They also frequently have personal or professional contacts in the visited locations, which very often result in excellent guiding. On top of that, the owners of a mansion sometimes served lunch or dinner to the whole group of visiting dendrologists, who could consist of as many as 100 persons.

In the 80s and 90s a new tradition was introduced concerning meals during the excursions: generous picnics with local delicacies and wines were served at lunch time by the tour leaders. No matter the weather, the travelling dendrologists would eat outdoors with a beautiful landscape at hand, or, sometimes, rain and cold winds disturbing their meal.

The dendrologists typically handle bad weather without complaining. They also tend to accept any kind of transportation: airplane, train, very small boats, caravans of private cars or even the flatbed of a truck.

Resor i Europa
England: 1935, 1971, 1979/London, 1985, 1994, 2009, 2019/London – 7 resor
Skottland: 1954, 1978, 1998, 2017 – 4 resor (Storbritannien besöktes därmed 11 gånger och hamnar i topp på denna lista)
Tyskland: 1956, 1975, 1984, 1987, 1991, 2002 (m. Schweiz), 2006 (m. Tjeckien), 2010 (m. Tjeckien), 2016 (östra), 2018/Berlin – 10 resor
Danmark: 1937, 1960, 1964, 1976, 1982/Bornholm, 1987, 1999, 2011 – 8 resor
Frankrike: 1965, 1978, 1982, 1995, 2003, 2017/Paris – 6 resor
Italien: 1982, 1990, 1977/Korsika 2000, 2008, 2015 – 6 resor
Finland: 1953,1972, 1977, 1996, 2006 – 5 resor
Irland: 1958, 1977, 2001, 2008 – 4 resor
Nederländerna: 1951, 1952, 1976, 1992, 2013 (m. Belgien) – 4 resor
Norge: 1965, 1986, 1989, 2011 – 4 resor
Portugal/Madeira: 1969, 1973, 1999, 2018 – 4, varav 2 Madeira
Österrike: 1967, 1993 (m. Ungern), 2007 (m. Slovakien o. Tjeckien) – 3 resor
Polen: 1969, 2009, 2018 – 3 resor
Spanien: 2004, 2017/Teneriffa – 2 resor
Estland: 1971/Tallinn (m. Finl. o. Leningrad), 2014 – 2 resor
Ungern: 1971, 1993 (m. Österrike): 2 resor
Tjeckien: 2007 (m. Slovakien o. Österrike), 2010 (m. Sydtyskland) – 2 resor
Jugoslavien: 1983 – 1 resa
Schweiz: 2002 (m. Tyskland) – 1 resa
Belgien: 2013: 1 resa
Slovenien: 1980 – 1 resa
Serbien: 2019 – 1 resa
Ukraina: 2010 – 1 resa
Georgien: 2012 – 1 resa
Ryssland: 1972/ Leningrad (m. Finland o. Tallinn) – 1 resa

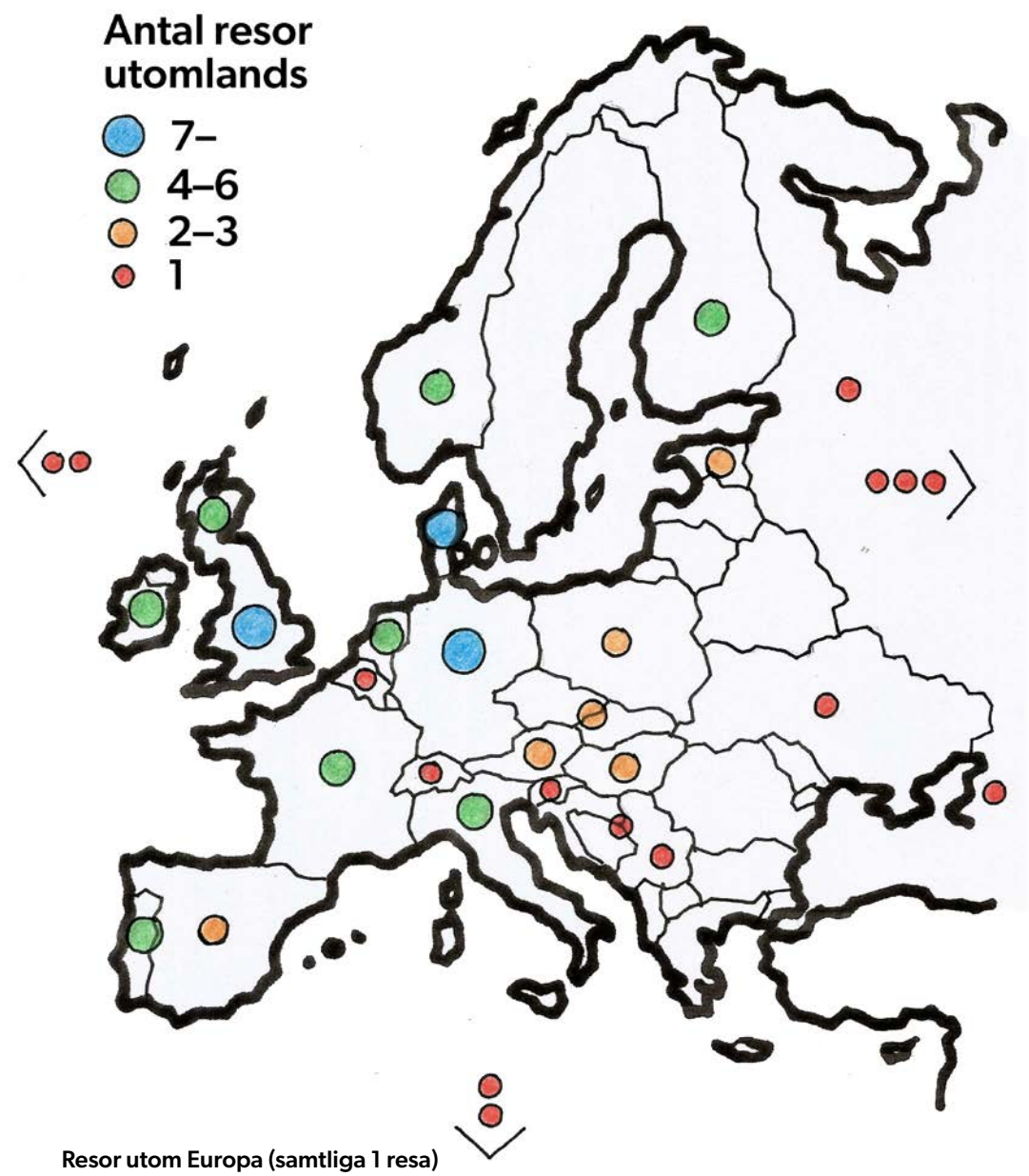

Resor utom Europa (samtliga 1 resa)
Kenya: 1988
Nordkorea: 2004
Kina: 2005
Sydafrika: 2007
Argentina/Chile: 2008
Japan: 2011
Östra USA: 2014
Iran: 2019

Dendrologföreningen – en av de äldsta i Sverige

Per Jönsson

Föreningen för Dendrologi och Parkvård, FDP, passerar under 2020 hundraårsstrecket. Det gör vår förening till en av de äldsta i Sverige som alltjämt är vid liv och vid god vigör, och kanske till den äldsta inom områdena träd, park och trädgård.

Föregående bilduppslag: Dendrologer studerar en *Sequoiadendron giganteum* i Westonbirts arboretum, Lustgården 1972. Foto: Matts Jungstedt.

Det var den 18 mars 1920 klockan 11.30 som ett 50-tal intresserade samlades i Läkarsällskapets lilla sal i Stockholm och klubbade igenom föreningens bildande samt antog dess stadgar som till stor del gäller än i dag. Som förebilder fanns då en fransk, en skotsk och en tysk dendrologisk förening, vilka alla tre ägnade sig åt renodlad dendrologi – alltså helt åt de vedartade växterna, lignoserna. Redan från början var dock de närvarande grundarna klara över att den svenska föreningen inte enbart skulle verka för kännedom om trädmaterialet utan också för dess användning och vård i parker, skogar, städer, alléer och andra offentliga och privata utemiljöer.

Mötet i Stockholm hade föregåtts av ett upprop, initierat av direktören för Alnarps trädgårdar Carl G. Dahl, som inleddes med följande rader:

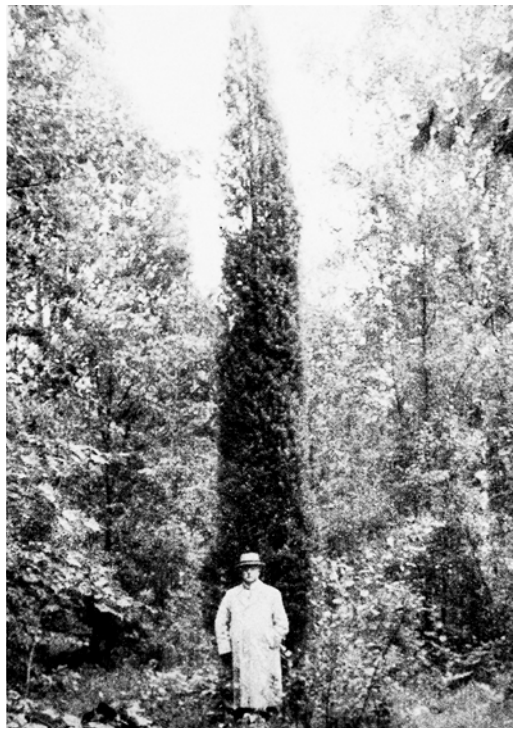

Praktexemplar av pelaren, Kärrbogärde nära Alingsås, Lustgården 1944/45. Foto: Nils Sylvén.

”I Sverige där hela naturen fått sin särprägel av trädvegetationen, bör man vänta sig ett livligare intresse än annorstädes för kännedom om träd och buskväxter. Av ålder hava ock vårt lands världsberömda botanister – män sådana som RUDBECK, LINNÉ, THUNBERG, ELIAS FRIES – icke blott ägnat ett vetenskapligt studium åt de svenska träden och buskarterna, utan ock velat väcka samtidens och eftervärldens intresse för dessa växtvärldens främste.

Det arv, som anförtrotts oss av sådana märkesmän, har ej alltid vårdats med den pietet det förtjänt, trots många växtvänners varma intresse för dithörande frågor. Viktiga rön ha blivit obeaktade och glömda, och många gamla värdefulla exemplar av träd och buskar i skogar, parker och trädgårdar har hänsynslöst skövlats och förgätits. […] Utan tvivel skulle mycket kunna uträttas på dendrologiens område hos oss genom en sammanslutning av intresserade personer.”

Det var alltså i en anda av kritik mot sakernas tillstånd i Sverige jämfört med andra europeiska kulturnationer som Föreningen för Dendrologi och Parkvård föddes för hundra år sedan. En av föreningens nestorer, landskapsarkitekten Sven A. Hermelin (1900–1984), tecknade vid 50-årsjubileet 1970 en bild av hur såväl hortikultur som parkkonst dominerades av inflytandet från England som sedan spreds till övriga Europa, men blott i begränsad omfattning till Sverige annat än vid slott och gods. Kring förra sekelskiftet tog dock debatten om dendrologi, trädgårds- och parkutveckling fart även i Sverige, inspirerad inte minst av kronprinsessan Margaretas böcker och planteringar på Sofiero. Margareta avled oväntat 1920 och fick en minnesruna i första numret av föreningens årsbok Lustgården

samma år. Det var när den debatten accelererade direkt efter första världskriget som Alnarpsdirektören Dahl och ett femtiotal andra inom svensk dendrologsocietet tog sitt viktiga beslut att bilda ett svenskt träd- och parksamfund.

Föreningen rivstartade, med besked. Redan i slutet av juni kunde man ordna en exkursion till Jönköping och Visingsö med 52 deltagare och vid årsskiftet 1920/21 kunde man räkna in hela 327 medlemmar – då hade också den första årgången av årsskriften Lustgården just publicerats.

Vad hände sedan? I den andra paragrafen i föreningens stadgar preciseras fyra mål:

1. att insamla och bearbeta inom landet gjorda rön på dendrologins område,
2. att verka för en i tilltalande former genomförd parkanläggning och parkvård,
3. att anordna exkursioner till egendomar med gammal eller i övrigt intresseväckande parkkultur eller andra dendrologiskt intressanta platser,
4. att utgiva skrifter angående svensk dendrologi och parkvård.

I sin genomgång av föreningens första femtio år konstaterade Sven A. Hermelin att man åstadkommit rätt mycket av allt detta, ja egentligen överraskande mycket. Han nämnde särskilt ett rikt insamlat rapportmaterial om frost- och köldskador på barrträd i hela landet som publicerades i Lustgården 1944/45. Det är den mest uttömmande rapport på detta område som publicerats i Sverige och har fram till 2000-talets klimatförändringar utgjort den fasta grund vi bygger på i fråga om barrväxternas härdighet. På initiativ av föreningen har också tungt vägande inventeringar om trädbestånden i svenska städer genomförts. 1944 tillsattes en särskild expertkommitté som fick i uppdrag att upprätta en förteckning över ”lämpliga svenska namn” på träd och buskar som återfinns i svenska skogar, parker, trädgårdar och andra odlingsytor. Resultatet blev en imponerande lista med vetenskapliga och svenska namn publicerad även den i Lustgården 1944/45 och som i stora drag alltjämt står sig.

Damen med tallen. *Pinus lambertiana* i Drafle, Lustgården 1940. Foto: Nils Sylvén.

Liknande insatser under föreningens andra halvsekel har bland andra varit en komplett översättning av Europarådets ”Florence Charter” (1985) med utförliga principer, riktlinjer och rekommendationer för bevarandet av all världens historiska trädgårdar. Som fortsättning

"Leif Ekman och Abraham Leijonhufvud demonstrerar *Ailanthus* för fruarna Afzelius, Dombert och Ekman", Gjorslev slott i Danmark, Lustgården 1961. Foto: Ingvar Nordin.

av föreningens nyss nämnda "ordbok" för träd och växter genomfördes i annan regi projektet Svensk kulturväxtdatabas (SKUD) omfattande alla växter som odlas i landet, dvs även exempelvis köks- och växthusväxter. I arbetet medverkade bland andra Björn Aldén, vetenskaplig intendent vid Göteborgs botaniska trädgård. SKUD blev 2004 tillgänglig över nätet och 2009 i boken "Våra kulturväxters namn, ursprung och användning".

Sedan början av 2000-talet har Lars Lagerstedt för Lustgårdens räkning uppmätt, uppsökt och registrerat drygt 7 000 så kallade märkesträd i Sverige, såväl inhemska som importerade arter och redovisat detta i en rad artiklar i Lustgården. Skaparen och ägaren av Arboretum Lassas Hagar på Svartlöga i Stockholms skärgård Sten Ridderlöf har systematiskt insamlat exotiska lignoser från östra och nordöstra Asien, Latinamerika och södra Stillahavsregionen som han planterat på hemmaplan och återkommande rapporterat om detta i årsböckerna.

En aspekt av dendrologi är vilka sjukdomar som träd och buskar har drabbats av och kan drabbas av. Genom åren har medlemmar av FDP undersökt och rapporterat om nyupptäckta trädsjukdomar – under senare decennier främst skogsbiologen Pia Barklund som rapporterat flitigt i Lustgården om almsjuka och askskottsjuka men också nya sjukdomssymtom på tallar, hästkastanjer, alar och enbuskar.

Parkvård i vid mening har under hela föreningens existens men kanske främst de senaste två tre decennierna varit ett huvudfokus på kurser för medlemmar. Årliga temadagar har genomförts med teman såsom alléer, stadsträd, beskärning och hamling, vård av ängsmarker och lövängar, och renovering av parker och offentliga planteringar. Vid dessa temadagar föreläser Sveriges främsta experter i respektive ämne och bland åhörarna brukar även träd- och parkansvariga från kommuner delta.

Medlemmar i föreningen har i sina arbeten medverkat med viktiga utvecklingsinsatser inom föreningens intresseområden. Skogsekologen Börje Drakenberg och slottsarkitekten för Drottningholmsparken Kolbjörn Wærn har under åren 2000-talet genomfört och dokumenterat den omfattande renoveringen av Ekolsunds slottspark. På liknande sätt har Daniel Daggfeldt, vice ordförande och ägare av arboristfirman Trädmästarna AB, haft en tongivande roll i restaureringen av alléerna vid Ekebyhovs slott. Landskapsarkitekten Anna Jakobsson har i sin forskning dokumenterat Tomarps trädgårdar samt Ronneby brunnspark och andra kurparker. Nuvarande chefen för Arboretum Norr (grundat i mitten av 1980-talet), jägmästaren Johnny Schimmel, har sedan sitt till-

träde 2008 väsentligt utvidgat verksamheten vad gäller både försök med nya trädarter och tillgängligheten för studenter och besökare.

Det finns otaliga fler exempel på att medlemmar av FDP har bidragit väsentligt till kartläggning, uppsnyggning, restaurering och förnyelse av parkanläggningar och stadsmiljöer i olika delar av vårt land. Ett absolut genombrott i sammanhanget står Stockholms tidigare trädansvarige Björn Embrén för, då han för ett tiotal år sedan medverkade till att anlägga en kilometerlång bedårande allé av ginkgoträd längs Hornsgatans västliga del – kanske ett slags kompensation för att Embrén mot FDP-styrelsens och andras uttryckta önskan gav sitt godkännande till nedsågning av den omstridda "TV-eken" några år tidigare.

Dendrologerna på utflykt till Leufsta, värdparet Maud och Carl de Geer i mitten överst på trappan, Lustgården 1977. Okänd fotograf.

En viktig del i föreningens verksamhet har alltsedan starten varit exkursioner och studieresor. I genomgångarna av FDP:s första halvsekel (Lustgården 1969/70) och det påföljande kvartsseklet (Lustgården 1995) redovisas alla exkursioner i Sverige och utomlands t. o. m. 1994. Mest anslående är kanske de resor till verkligt långväga och / eller exotiska platser och länder som FDP har gjort under 2000-talet. 2005 genomfördes en fjorton dagars utfärd i Kina som innefattade bland annat Peking, Shanghai och "vårens stad" Kunming. 2007 gick långresan till Sydafrika och 2008 till Patagonien. Till Ukraina åkte en grupp FDP-medlemmar 2010 och året därpå blev Japan ett av resmålen. Många dendrologer har uppmärksammat att Georgien är ett land med många trädarter som lämpar sig för import till Sverige och dit åkte FDP 2012. Under en tvåveckorsresa till nordöstra USA 2014 beskådade vi bland annat lönnskogar i höstlig prakt med en och annan svartbjörn. Under en Polenresa 2018 besökte vi framför allt den omstridda naturskogen/urskogen i Białowieża. Den väckte blandade känslor hos deltagarna efter EU:s beslut att förbjuda avverkning av de barkborreangripna granarna. Och 2019 gick färden till två ytterst olika exotiska nationer: de persiska trädgårdarnas Iran från Shiraz i söder till Tabriz i norr respektive Balkanträdens centralhabitat Serbien – i båda fallen pionjärresor för de svenska dendrologerna (se vidare rapport från Serbienresan och särskild artikel om föreningens resor i denna årsbok).

Nu liksom förr bidrar medlemmar och styrelseledamöter med

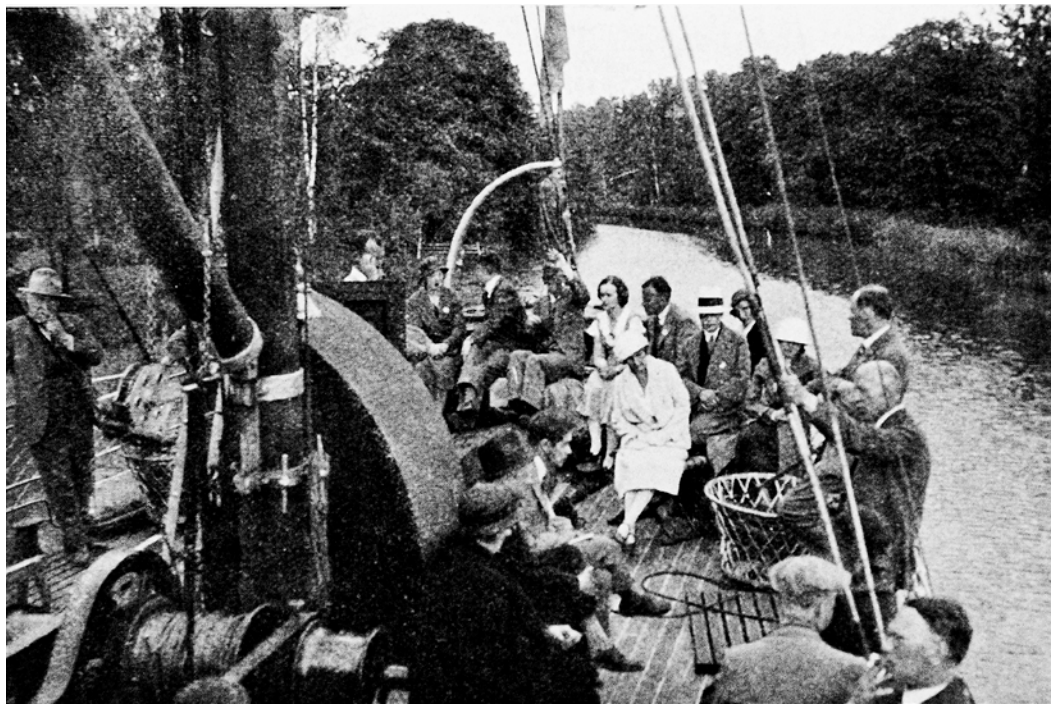

"Föreningens sekreterare Nils Sylvén berättar om Grensholms barrträd på kanalfärd mot Söderköping", Lustgården 1932. Foto: Gunnar Böhm.

en myckenhet av skrifter om dendrologi, parkvård och närliggande ämnen. Först ut är förstås alla artiklar i föreningens årsbok Lustgården, FDP:s viktigaste ansikte utåt och en guldgruva för såväl fackfolk som träd- och parknördar. Lustgården är en dyr utgiftspost för föreningen, trots att författararvoden sällan eller snarast aldrig utgår. Intrycket var, är och består att skribenterna betraktar det som en ära att publicera sig i Lustgården och att årsboken är ett viktigt forum för att nå ut till en större läsekrets med kanske smala men angelägna forskningsresultat och observationer. Därtill får läsarna av Lustgården livfulla rapporter från FDP:s många resor och arrangemang till nära och fjärran platser.

En nyordning företogs 2017 då alla Lustgårdens nummer från 1920 och framåt skannades och digitaliserades så att de numera går att läsa på FDP:s hemsida www.dendrologerna.se . Under Bergianskabotanisten Gunvor Larssons egid har nätupplagan av Lustgården också försetts med en enkel men väl fungerande sökmotor så att alla nu kan söka på antingen författare eller dendrologiska sökord.

Åtskilliga medlemmar och styrelseledamöter har också bidragit med individuella verk om träd och parkvård som står sig med den äran. Under många år var *Boken om träd* (1958) av Tor Nitzelius (Björn Aldéns företrädare vid Göteborgs botaniska trädgård och mångårig sekreterare och Lustgårdenredaktör, kallad den svenska dendrologins "grand old man") den verkliga bibeln för alla trädälskare. Den står sig. Men sedan 2015 har den fått stark komplettering

av två liknande handböcker i tegelstensformat: *Stadsträdslexikon* och *Träd i urbana landskap* av Henrik Sjöman (Björn Aldéns efterträdare vid Göteborgs Botan) och landskapsarkitekten Johan Slagstedt. Liksom Nitzelius bok kommer dessa två trädencyklopedier med all sannolikhet att leva länge. Skogsmannen Börje Drakenberg, som hela sitt liv undervisat studenter i dendrologi, har författat två standardverk, kompendierna *Lövtunt* (2007) om skoglig lövträdsdendrologi samt *Bara barr* (2008) om barrträdsdendrologi, vilka båda används i högskoleutbildningen.

Vid Sven A. Hermelins död 1984 instiftade FDP en stipendiefond till hans minne. Enligt fondens stadgar är ändamålet att stödja åtgärder som siktar till praktiska insatser inom parkvården, exempelvis skötsel och restaurering av värdefulla park- och trädgårdsanläggningar. Det första stipendiet utdelades 1995 och sedan dess har varje år ett stipendium utdelats av FDP:s styrelse till personer som utmärkt sig särskilt på området parkvård.

Inledningsvis påtalades att FDP bildades i en anda av kritik mot sakernas tillstånd i Sverige på dendrologins område. Även senare har medlemmar och styrelseledamöter i FDP ofta deltagit i debatten om hur stadsparker, offentliga trädgårdar, alléer och skogar har skötts, eller misskötts. Ett modernt exempel är striden om fällandet av den jättelika eken utanför SVT-huset i Stockholm 2011, då styrelsen uttalade sig kraftigt emot tilltaget och flera dendrologer skrev debattartiklar och uttryckte sitt missnöje. Ett annat fall var när kommunstyrelsen i Lund ville fälla de gamla platanerna på Clemenstorget för att där dra en ny spårvägslinje, vilket föranledde bland andra medlemmen Lotte Möller att kraftfullt engagera sig däremot (se Lustgården 2013). Till de stridbara medlemmar och styrelseledamöter som ofta och högljutt protesterat mot det bristande träd- och parkunderhållet i Stockholm hör inte minst Fredrik von Feilitzen och Sten Ridderlöf – den senare exempelvis i en omdebatterad artikel i Lustgården 1994: *Stockholms träd satta på undantag*. Det var en tydlig genklang av samma tänkande som i uppropet 1920, det som ledde till bildandet av FDP. Sedan Ridderlöfs artikel har park- och trädförvaltningen i Stockholm gjort en ordentlig uppryckning, inte minst genom ovan nämnde Björn Embréns försorg.

Medlemsantalet i FDP har varierat starkt från decennium till decennium och ligger i dag på en bit över 400 (varav dryga 100 ständiga medlemmar). Från 327 medlemmar första året steg antalet till som mest cirka 800 under efterkrigstiden. Därefter sjönk siffran kontinuerligt till en bit under 400 i början av 2000-talet – en utveckling som de flesta ideella föreningar i Sverige har måst utstå. De senaste fem sex åren har dock kurvan ånyo vänt med en svag ökning varje år.

Vilka är då FDP:s medlemmar? Den enklaste indelningen är i fyra delar: 1. Större mark- och trädägare; 2. Professionellt verksamma inom park- och trädgårdssektorn såsom landskapsarkitekter, arborister, trädgårdsmästare och ägare till plantskolor och

Dendrologer på Böda flygsandfält på Öland, Lustgården 1924. Foto: Birger Dahl.

handelsträdgårdar; 3. Forskare och andra yrkesverksamma inom botanik, genetik, ekologi, hortikultur, skogsvetenskap med flera discipliner; 4. Träd- och parkentusiaster i största allmänhet utan yrkesmässig förankring i dendrologi eller parkvård, många av oss så kallade ”nördar” med stort samlarintresse vad gäller både fysiska träd och trädnamn.

Den sistnämnda kategorin är nog den som ökat mest på senare decennier – FDP är i dag inte riktigt den ganska exklusiva förening för högt uppsatta män i statlig tjänst eller godsägare som den i övervägande utsträckning var vid starten 1920. En annan viktig förändring är att andelen kvinnor bland medlemmarna har flerdubblats – ytterst få FDP:are för hundra år sedan var kvinnor medan medlemskåren numera präglas av ”varannan damernas”. Dendrologin har inte blivit en ”kvinnosport”, men FDP har utvecklats till en förening där kvinnors idéer, förslag och önskemål möjligen får större genomslag än i det svenska samhället i stort.

Vad gäller FDP:s styrelsemedlemmar och på olika sätt aktiva medlemmars *kynnen* så gjorde Sven A. Hermelin en rolig indelning i sin 50-årsåterblick 1970:

Idésprutan, som kommer med förslag som realisten aldrig drömt om,

Eldsjälen, som ibland kan entusiasmera medlemmarna till insatser långt utöver det vanliga,

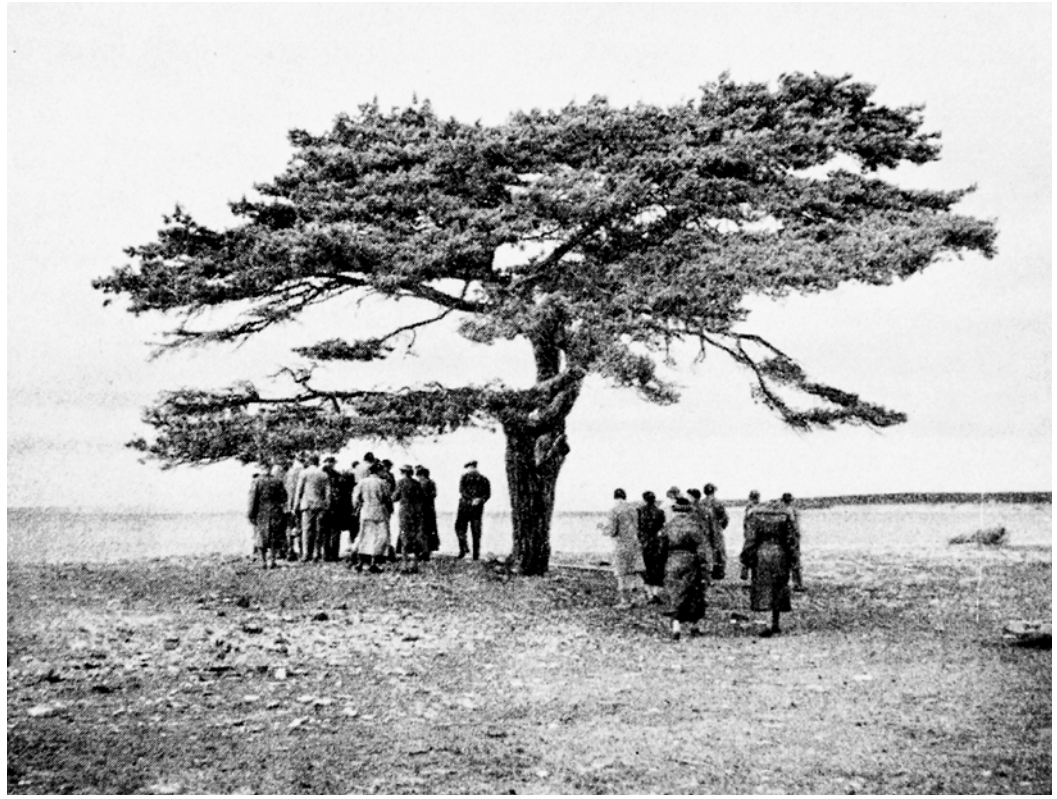

Paraplytall vid Irevik på Gotland. Lustgården 1934. Foto: Sven A. Hermelin.

Realisten, som hjälper till att få ner idésprutan och eldsjälen på marken,

Organisatören, som förutser allt i detalj och får ett program att fungera,

Improvisatören, som snabbt räddar en för organisatören till synes hopplös situation.

Dessa kategorier gäller i hög utsträckning fortfarande, samtidigt som en och samma person kan representera två eller fler av dessa kategorier.

I dag kan man nog lägga till kategorierna:

Diplomaten, här finns i vår skara både den sort som tidigare eller alltjämt hör till UD och den sort som numera behövs allt oftare för att smidigt hantera FDP:s relationer med myndigheter och organisatörer,

Räknenissen, som behövs för att få de kostsamma och ofta krångliga dendrologresorna att gå ihop rent ekonomiskt samt se till att föreningens ekonomi varje år går åtminstone jämnt ihop.

Det är förstås synnerligen glädjande att nu efter ett helt sekel få uppleva hur det frö som såddes av 1920 års kunniga trädgårdsälskare och framsynta dendrologer grott, vuxit och frodats. Årstillväxten har växlat alltefter klimat och vård. Det hundraåriga trädet är livskraftigt och bär rik och god frukt.

Om författaren
Per Jönsson har arbetet i 45 år som utrikesjournalist på Dagens Nyheter, Utrikespolitiska institutet och Göteborgs Handels & Sjöfartstidning. Han är ordförande i Föreningen för Dendrologi och Parkvård sedan 2015 och är skapare och ägare av arboretet Ramsö Backar på Ramsö i Vaxholms kommun.

Summary

The Society for Dendrology and Park Culture celebrates its first century during 2020. It was founded on March 18th 1920 by some 50 dedicated persons from horticultural, forestry and park professions who wanted to establish a Swedish version of the dendrological societies that already existed in i France, Germany and Scotland. From the very beginning, however, the founders were intent on that the Swedish society would not only work for greater knowledge about trees as such but also enhance knowledge and care of Swedish parks, gardens, forests and other public and private spaces, including introduction of a wider range of tree species. In the statutes for the society four ambitions were defined: 1. to collect and analyse research in the field of dendrology; 2. to strive for neatly realised park establishments and care of existing parks; 3. to arrange excursions to estates with old or in other respects interesting parks or dendrologically valuable places; 4. to issue texts about Swedish dendrology and park culture.

In a summary 1970 of the society's first 50 years Sven A. Hermelin noted that surprisingly much of these ambitions had been realised, not least through thorough inventories of trees and bushes in Swedish cities and forests, including making lists of proper Swedish names of species that earlier were only known by their Latin names. Another half century later one can observe that parks and park culture have received equally much focus as pure dendrology in the activities of our society.

In recent decades the two main activities of the society have been to produce the annual book Lustgården (The Garden of Pleasure) and to arrange excursions in Sweden and the rest of the world. Lustgården has always been the most important publication in Sweden for dendrology and park culture and is a veritable gold mine for both professionals and amateurs in these fields.

Our foreign excursions have gradually moved from the near abroad in Europe to also include visits to exotic countries like South Africa, Patagonia, China, United States, Korea and Iran.

From the very beginning members of the society for Dendrology have been active in public debates about how our society handles its rich treasures of parks, forests, alleys and other tree plantations. The most well-known recent example is probably when the board of directors with great dedication protested against the decision by Stockholm city to fell the very old oak just outside the television complex in the capital. After 100 years of existence, the Society for Dendrology and Park Culture is very much alive.

Hermelinstipendiater 1995–2018

1995	Dan Haubo, Drottningholm
1996	Carl Gustaf von Ehrenheim, Grönsöö
1997	Stefan Mattson, Enköping
1998	Hans Ramel, Övedskloster
1999	Göran Sundquist, Luleå
2000	Mari-Ann Tornérhielm, Vrams Gunnarstorp
2001	Sällskapet De Badande Vännerna, Visby
2002	Claes Henningsson, Campus AB, KTH, Stockholm
2003	Jakob Örn, Sollentuna
2004	Lars Krantz, Rosendal, Stockholm
2005	Mona Holmberg, Göteborg
2006	Anders Blomqvist, Hammarö
2007	Stefan Lagerqvist, Sävsjö
2008	Björn Embrén, Stockholm
2009	Joakim Seiler, Gunnebo
2010	stipendiat utsågs ej
2011	Peter Sandberg, Gränna
2012	Tomas Lagerström, SLU Ultuna, Uppsala
2013	Tomas Zicha, Uppsala
2014	Elisabeth Öberg, Kalix
2015	Marit Gamberg, Stockholm
2016	Vikki Bengtsson, Alingsås
2017	Henrik Morin, Kimstad
2018	Johnny Schimmel, Arboretum Norr, Baggböle
2019	Ulrika Rydh, Nacka (se presentation i denna årsbok)

Nätmästarens trädgård i Suzhou, Kina. Från en av de långväga resor föreningen gjort under de senaste decennierna. Foto: Göran Johnson.

Hundra år med Lustgården

Lars Nyberg

Inte endast Föreningen för Dendrologi och Parkvård fyller hundra år i år. Så gör även föreningens husorgan Lustgården, en ganska anmärkningsvärd ålder för en periodisk publikation av detta slag. Under alla dessa år har föreningen presterat sin årsskrift, låt vara ett femtontal gånger som dubbelnummer för två år. Där finns både nyttig och roande läsning.

Bild föregående uppslag: Foto: Matts Jungstedt

Redan ett drygt halvår efter Dendrologföreningens tillkomst våren 1920 publicerade man första numret av Lustgården, ett tecken på den nybildade föreningens dådkraft. Till julen 1920 skickades numret ut till medlemmarna, som redan hade hunnit bli dryga 300 stycken (321 säger årsberättelsen fast medlemslistan faktiskt innehåller 350 namn). Det visar hur stor efterfrågan var på ett kvalificerat forum för dendrologi och trädgårdskultur. Kanske också ett tecken på att vissa saker var enklare förr.

Redan den första årgången av Lustgården var en fyllig skrift, sammanlagt 200 sidor innehållande sexton längre artiklar, femton sidor med kortare uppsatser om växter, ett tiotal sidor om aktuell litteratur och avslutningsvis föreningens verksamhetsrapport och stadgar. Samt en medlemsförteckning trofferad med fina titlar. Och så fortsatte det. De följande årgångarna svällde i omfång fram till årgång 1927 om hela 350 sidor, ett ”all time high”. En bidragande orsak den gången var Nils G. Wollins väldiga artikel om Drottningholm på 181 sidor, den längsta hittills. Den följde för övrigt på hans inledande Drottningholmsartikel om 133 sidor i årgången innan, möjligen väl mastigt även för en dendrolog.

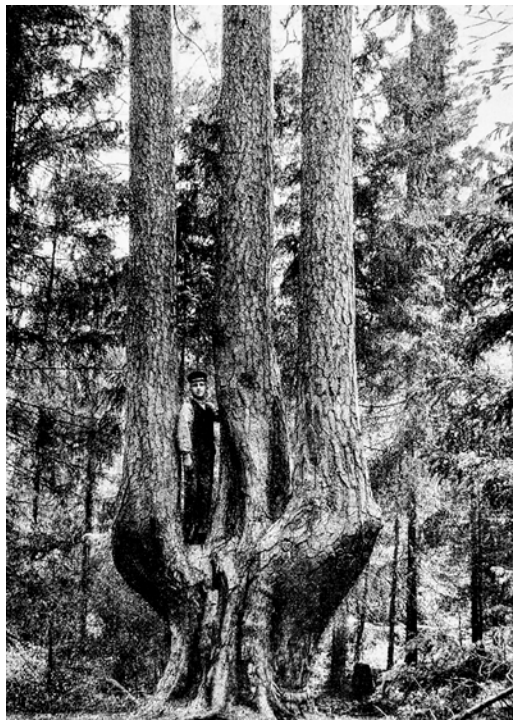

Kandelabertall med sedvanlig skalfigur, Segersjö i Örebro län, Lustgården 1922.

Flertalet artiklar har varit av måttligare omfång, men det har förekommit ett antal väldigt långa, inte minst om olika trädsläkten. En toppnotering är Nils Hylanders två artiklar i årgång 1956/57 om flikbladiga björkar och alar på sammanlagt 90 sidor text åtföljda av 32 sidor foton av blad och kvistar. Något för finsmakaren. Tor Nitzelius beskrivning av släktet *Abies* på 44 sidor i årgång 1968 tillhör också de längre. Årgång 1935 är ett särfall som nästan i sin helhet ägnades föreningens första utlandsresa som gick till England. Entusiasmen över det äventyret är inte att ta miste på. Några författare har återkommit i flera nummer med serier av artiklar. En av de digraste har varit Lars Lagerstedts serie Märkesträd 1–11 publicerad i årgångarna 2000–2015.

Träd eller trädgård

En återkommande utmaning för redaktörerna tycks ha varit att balansera mellan föreningens två huvudteman, dendrologi och parkvård. Artiklarna om dendrologi var alltifrån början av hög vetenskaplig klass, författade av landets främsta experter. De tidiga artiklarna om parkvård och trädgårdskonst präglades mer av entusiastiska amatörer, vilket inte var så konstigt. Under de inledande åren tycks temat i stor utsträckning ägnats åt att visa upp trädgårdar och utbyta erfarenheter mellan ägare till stora gods och anläggningar, på den tiden en betydande andel av medlemsskaran. Professionen trädgårdsarkitekt var vid denna tid svagt företrädd i Sverige. Kvalificerade utbildningar fick sökas i utlandet, främst i Tyskland. Temat parkvård och trädgårdskonst kom genom åren i Lustgården att behandlas på två sätt, dels i rapporter från studieresor, dels i artiklar om historiska anläggningar och restaurering. I det senare fallet har professionella skribenter fått en alltmer framträdande roll.

Pilallé längs infarten till Landskrona 1954, Lustgården 2016. Foto: Gunnar och Henning Weimarck, SNF Skånes arkiv.

Sammantaget överväger antalet artiklar om arter och växtsläkten, men det finns också årgångar som handlar mest om parkvård och trädgårdskonst. Under ett skede valde redaktören att låta ettdera huvudtemat dominera vartannat år, men vanligare har varit en balans mellan de två, markerat med huvudrubriker i innehållsförteckningen och ibland även uppe på varje sida till läsarens vägledning.

Både intresset för träd och parker har i huvudsak riktat sig till den nära omgivningen, för trädens del alltifrån präktiga bjässar till mer närgånget om olika bladformer, någon gång rentav om mikroskopiska gener.

Vid några tillfällen har dock skribenter höjt blicken mot det vidare landskapet. En länk mellan den nära platsen och omgivningen är allén, ett ämne som återkommit i artiklar under åren och var huvudtema i årgång 2017. En landskapsrapport med ödesmättad anknytning, som det senare skulle visa sig, var Inger Wedborns rapport 1938 om Tysklands stora vägprojekt.

Återkommande inslag av anmärkningsvärd omfattning i de tidiga årgångarna var rapporteringen om ny facklitteratur. I det första numret finns en exposé på elva sidor av professor Gunnar Schotte. Från och med årgång 1924 och ända fram till 1947 sköttes uppgiften av fröken Hellen Améen (sedermera professorska Améen-Malmström) som producerade årliga sammanställningar på som mest till 30 tättryckta sidor om alla tänkbara böcker, uppsatser med mera inom ämnet. Föga förvånande fanns ingen att efter henne axla detta heroiska värv. Man fick därför övergå till att publicera bokanmälningar och bokrecensioner, inledningsvis talrika men efterhand ett inslag som varierat i omfattning och numera förekommer mer sporadiskt.

Personerna

Ett stort antal artikelförfattare har under de hundra åren passerat revy i Lustgården, somliga med enstaka bidrag men ett flertal med påtaglig skrivklåda. Bland unga skribenter som träget återkommit kan nämnas Sven A. Hermelin som debuterade i årgång 1927, Tor G. Nitzelius 1944/45, Walter Bauer 1954/55, Gösta Adelswärd 1964/65, Klaus Stritzke 1974/75, Kjell Lundqvist 1983 och Sten Ridderlöf 1994. Det allt övervägande flertalet skribenter var i ett inledande skede män, men könsfördelningen har utjämnats under åren, återspeglande samhällsutvecklingen i stort. En pionjärinsats är den i dubbel bemärkelse kvinnliga rapporten redan i första numret om Fredrika Bremer-förbundets trädgårdsskola för enbart kvinnor i Apelbo nära Båstad, författad av Gunni Björklund.

Kronprinsessan Margareta var även en flitig fotograf, här med barnen Ingrid och Bertil. Lustgården 1985/86.

Flertalet författare har naturligen varit svenska, men även artiklar av utländska skribenter har förekommit, vanligtvis då på engelska. Ett antal nordiska kolleger har skrivit på sitt modersmål. Bland kända utländska namn kan nämnas Magne Bruun (Norge) i årgång 1961, Geoffrey Jellicoe (Storbritannien), C. Th. Sørensen (Danmark) 1969/70, Christopher Thacker (Storbritannien) 1976, Eric de Jong (Nederländerna) 2012 samt författaren Jean Giono (Frankrike) 2000. Årsbokens internationella profil stärktes då man från och med årgång 1952/53 införde engelska summaries av alla artiklar, något som sedan avtog för att under senare år ha återupptagits. I de ovan nämnda väldiga Drottningholmsartiklarna 1926 och 1927 av Nils G. Wollin var bildtexterna till och med översatta till franska, ett kulturspråk som därefter lyst med sin frånvaro i årsboken.

En trägen skara har efterträtt varandra som redaktörer för Lustgården. Först i raden var den flitige Nils Sylvén, redaktör under åren 1920–37. Han är även en av de oftast återkommande skribenterna i Lustgården. Redaktörens roll var ganska diskret i årsskriften fram till årgång 1990/91, då den alltför tidigt bortgångne Kjell Lundqvist tillträdde med en programförklaring av frustande entusiasm. Alltsedan dess har redaktören haft en stående spalt i årsbokens inledning.

En påtaglig förändring över åren är den personfixering som präglar äldre årgångar och som idag kan framstå som kuriös. Lustgården 1925 inleds med ett foto av den avlidne frontalfiguren professor Gunnar Schotte behängd med ordnar, åtföljd av fyra sidors nekrolog. Årgången därefter inleds på motsvarande vis rörande föreningens avlidne förste ordförande, universitetskanslern och f.d. finansministern Carl Schwartz.

Föreningen försåg sig redan tidigt med ett garnityr av höga beskyddare och förtjänta hedersledamöter. ”Hedersledamöterna må

till antalet inte överstiga tolv svenska och tolv utländska” påpekas i årgång 1925. Dessa välmeriterade personer hade av naturliga skäl ofta hunnit bli till åren och flera avled snart nog. Det bidrog till det stora antalet sirliga nekrologer under de tidiga åren. Därtill tillägnades några årgångar av Lustgården levande föregångsmän i föreningen när de fyllde jämnt, nämligen Nils Sylvén 60 år i årgång 1940 och Robert Fries 70 år i årgång 1946. Det sista inslaget i den andan var de två helsidesfotona som inledde årgång 1964/65 av jubilarerna ordförande Torgil von Seth 70 år respektive föreningens flitige medarbetare Sven A. Hermelin 65 år. Förvisso hyllades även giganten Tor G. Nitzelius i årgång 1989 när han fyllde 75 år, men det var framför allt i form av läsning om hans dendrologiska insatser.

Detta personfokus präglar redan Lustgårdens första nummer. Där grumlades glädjen över föreningens och årsskriftens tillkomst av kronprinsessan Margaretas plötsliga död, på sin tid något av en nationell katastrof. Hon hann aldrig nås av föreningens underdåniga förfrågan om hon ”täcktes mottaga föreningens val som hedersledamot”. Drottning Victoria hade nådigt accepterat att bli föreningens högsta beskyddarinna. Kronprinsessan Margareta av Connaught var konstnärligt intresserad och en mycket populär kunglighet, inte minst tack vare sitt trädgårdsintresse, ihågkommet i Kronprinsessan Margaretas blomstergata i Pildammsparken i Malmö. Hennes önskan att bli begravd i naturen föranledde att den kungliga begravningsplatsen i Haga skapades. Dessförinnan hade svenska kungligheter begravts i Riddarholmskyrkan.

Lustgårdens redaktörer

1920–1937	*Nils Sylvén*
1937–1945	*Sven A. Hermelin*
1946–1951	*Tor G. Nitzelius*
1952–1960	*Nils Hylander*
1961–1967*	*Bengt M. P. Larsson*
1967*–1989	*Gösta Adelswärd*
1990–1995	*Kjell Lundquist*
1996–2000	*Siv Söderlund*
2001–2016	*Katarina Curman*
2017–2019	*Börje Lind*
2020–	*Lars Nyberg*

*1967 delat redaktörskap

En av otaliga bilder av välkomnande godsherrar. Envoyén H. Lagercrantz hälsar dendrologerna på Virsbo bruk i Västmanland. Lustgården 1931. Foto: Carl T. Lundberg.

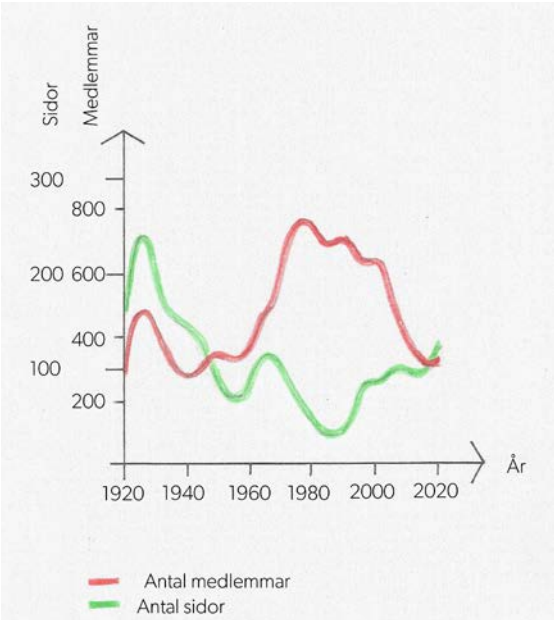

Figur: Sambandet mellan antalet medlemmar och antalet sidor i Lustgården

Vid årgångar för dubbla år har sidantalet halverats för respektive år

Lustgårdens sidantal respektive föreningens medlemsantal.

Utanverket

Lustgårdens yttre har givetvis förändrats en del under åren men har i andra avseenden förblivit sig ganska likt. Formatet är detsamma och dispositionen av innehållet i senare årgångar skulle knappast förvirra 1920 års läsare. Sidantalet har varierat såsom beskrivits ovan. Efter årsskriftens kraftfulla inledning följde en växlingsrik period med ömsevis tjocka och tunna årgångar. Efter ett antal slanka nummer i mitten av 1930-talet ökade sidantalet fram till ungefär år 1950 varefter det åter minskade fram till 1980 för att under senare år plana ut runt 130 sidor. Årets jubileumskrift utgör därvidlag till sidantalet ett snedsprång.

En egendomlighet i sammanhanget är att förändringar av medlemsantalet efter föreningens inledande decennier uppvisar rakt motsatt tendens jämfört med sidantalet i Lustgården. Medlemsskaran minskade under perioder med tjocka årsböcker medan medlemmar strömmade till under tider då Lustgården magrade i omfång. Efter den storartade medlemstillströmningen de första åren minskade skaran fram till mitten av 40-talet för att sedan öka de följande trettio åren. En envis minskning sedan 1990 har hejdats under senare år.

Bland de viktigaste intrycken av årsskriften är naturligtvis förstasidan. Den har under åren genomgått ett antal metamorfoser. De första två årgångarna pryds av en spröd teckning av en vårdad trädgård av okänd artist. De följande sjutton omslagen (varav ett dubbelnummer) bär Gunnar Hallströms ornamentala vinjett i jugendstil, se omslaget på årets jubileumsårsbok. 1940 tog moderniteten över med svartvita foton på omslaget. Så fortsatte det fram till årgång 1968, som kontrasterade med ett grönt omslag med växtteckningar av Lisa Bauer. Därefter följde ytterligare ett fotoomslag på Lustgården 1969/70, där föreningens 50-årsjubileum finurligt symboliserades av en närbild på femtio årsringar i gammal ek. De följande omslagen åren 1971–1995 smyckade Lisa Bauer med utsökta teckningar av träd och parker. På årgångarna därefter pryddes Lustgårdens sobra yttre med något undantag av klassiska växtplanscher. De hade i flertalet fall koppling till studieserien Årets träd som pågick 1991–2011 och som även bestämde motiven för Lisa Bauers senare omslag. Under de senaste tre åren har foton på omslaget återkommit, sedan årgång 2018 i färg.

Lisa Bauer har även bidragit med ett antal illustrationer i artiklar, företrädesvis skrivna av hennes make landskapsarkitekten Walter

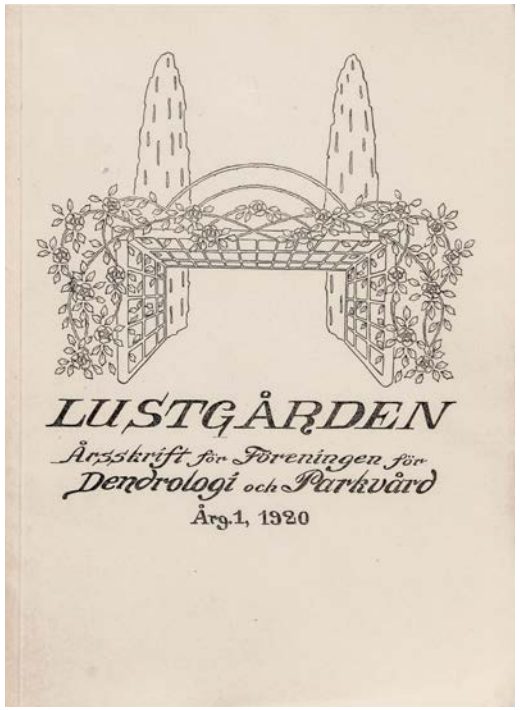

De första två omslagen 1920 och 1921.

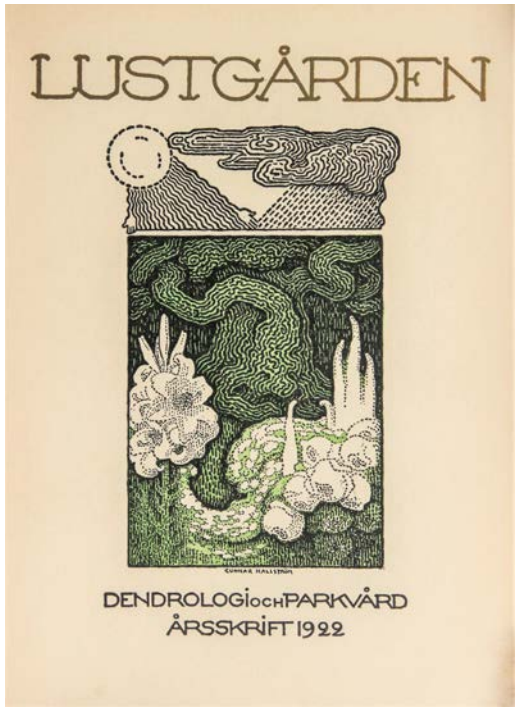

Omslag i jugendstil 1922–39.

Foton på omslagen 1940–1967.

Lisa Bauers teckningar 1971–1995.

Bauer. I några årgångar från slutet av sjuttiotalet och framåt finns vackra teckningar och akvareller av konstnären Matts Jungstedt, make till landskapsarkitekt Inga Hermelin-Jungstedt, som också hon bidragit med artiklar.

Foton och andra bilder har från alltifrån början varit en viktig del av Lustgårdens innehåll. Under den första tiden var bildframställning fortfarande en besvärlig sak och tillverkaren av fotoklichéerna angavs högtidligt på redaktionssidan. Årsböckerna till och med årgång 1937 inleddes med ett antal sidor med svartvita foton av god kvalitet kopplade till artiklar längre in i årsboken. Även inne i artiklarna förekom bilder, dock av mer skiftande klarhet. Bilder av ritningar och kartor förekom men förvånansvärt sällan, beklagligt särskilt när det gäller de talrika reseberättelserna.

Växtplanscher 1996–2015.

En pionjärinsats återfinns i årgång 1923 där fyra färgplanscher ingår, samt en artikel om dåtidens komplicerade autochromteknik för att framställa färgfoton. Enstaka färgbilder förekommer sedan i spridda årgångar framöver, men inte förrän från och med årgång 1992 blir färgbilderna legio. En annan pionjärinsats på bildteknikens område följde redan i årgång 1924 med en artikel om flygfotograferingens förträffliga nytta för parkvården.

En praktisk detalj som läsaren möjligen inte noterar är att artiklarna i de tidiga numren ofta börjar på en högersida. Anledningen var att det underlättade när man gjorde särtryck av enskilda artiklar, vilket tidvis förekom rätt flitigt. En annan specialutgåva av årsboken var de inbundna, numrerade bibliofilexemplar av tidiga årgångar tryckta på finare papper, som förärades hedersledamöter och stödjande medlemmar. Papperskvalitet och tryck har varierat och förbättrades redan efter den första årgångens ganska enkla utförande. I mitten av 1990-talet prövades dubbelvikta omslag för att göra pärmen styvare.

Till föreningens nytta

Lustgården har alltsedan starten varit den tyngsta posten i föreningens budget, tidvis alltför betungande tycks det. ”Vi får väl hoppas att det skall gå bra, men inte skulle jag velat lägga fram inför riksdagen sådana beräkningar i förslaget till riksstaten”, lär föreningens förste ordförande f.d. finansministern Carl Schwartz ha undsluppit sig. Redan i tredje årgången av Lustgården försökte man hjälpa upp ekonomin med en sida annonser, efterhand utökat till som mest sju sidor. I årgång 1956–57 upphörde så annonserna. Det förekom annonser för plantskolor, trädgårdsarkitekter, grav-

Autochromfoto från 1916 av skånegård i Björnekulla, Lustgården 1923. Foto: G. W-son Cronquist.

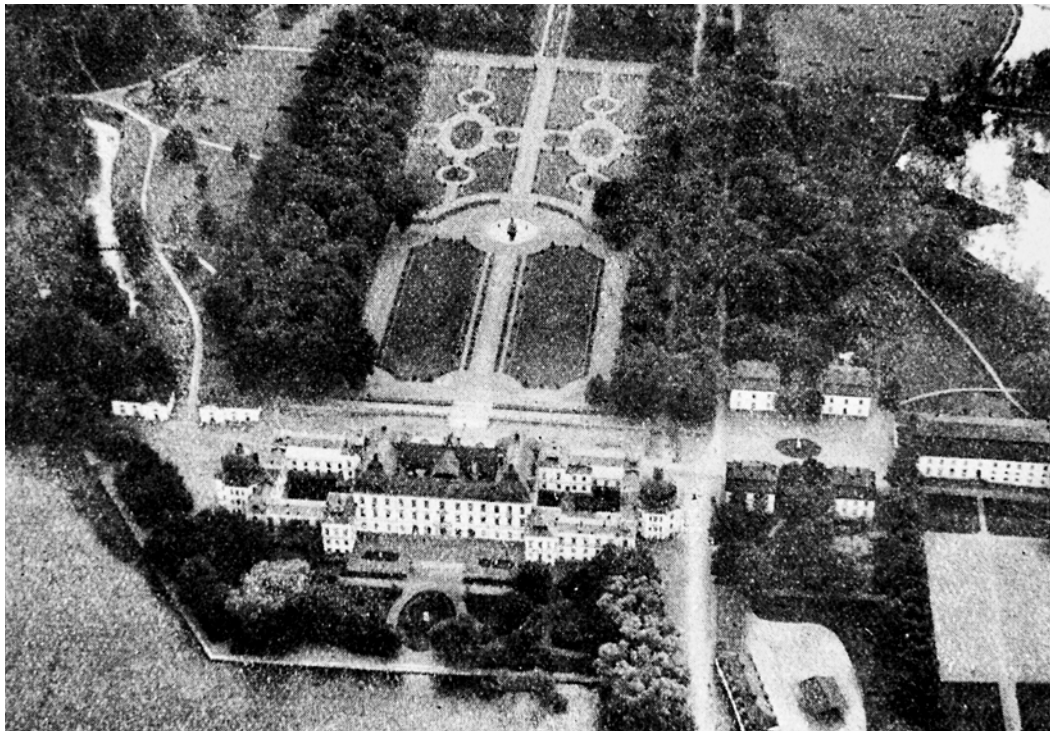
Flygfotografering i parkplaneringens tjänst, Drottningholm. Lustgården 1924. Foto: Oscar Bladh.

stensfabikanter och andra fridsamma verksamheter, men även käcka sloganer för nog så kraftfulla kemiska preparat. En av de mest ihärdiga annonsörerna var Nitroglycerinbolaget som offererade stubbomber och sprängämnen för att luckra jorden, bli kvitt stenbumlingar eller schakta trädgropar.

Ett annat sätt att tjäna pengar var att försälja årsskriften utanför medlemskretsen. På första numrets baksida anges priset 15 kronor. Det sänktes redan nästa årgång till 12 kronor, ett pris som stod sig ända fram till årgång 1952/53, som höjdes till 15 kronor. Följande år var det åter dags, priset fördubblades till 30 kronor, för att 1963 öka till 42 kronor och 1964/65 till 96 kronor. Där gick det undan men så var det också ett fylligt dubbelnummer. Inte desto mindre gick man tydligen på en näsbränna eftersom priset på årgången därpå sänktes till 60 kronor. Under senare år har senaste årsbok finurligt nog offererats till samma pris som medlemskap i Dendrologföreningen, äldre årgångar någon hundralapp billigare.

Nitroglycerinbolagets annons i Lustgården 1952/53.

Varje årgång fram till 2017 innehåller fylliga verksamhetsberättelser från styrelsen, tillsammans med ekonomisk redovisning. Här kan man mellan raderna ana styrelsens tillvaro i skiften mellan gnet och tillförsikt. I årgång 1982 noterar ordförande kärvt att även de syndare som inte betalat medlemsavgiften i tid fått sin årsskrift – till slut.

Verksamhetsberättelserna är undertecknade av ordförande och sekreterare fram till årgång 2007, därefter har hela styrelsen i demokratisk anda skrivit under, kanske ett tecken i tiden. Från och med årgång 2017 har styrelseberättelsen försvunnit från pappersutgåvan och i stället lagts ut på föreningens hemsida. Lustgården framstår därmed mindre som en intern föreningsangelägenhet, men det innebär samtidigt ett avbrott i föreningens kollektiva minne. Helt visst blir det ett aber för framtida jubileumskrönikörer, som får lita till den ordförandes spalt som tillkommit i senare nummer. En annan källa till kunskap om föreningen är de medlemsförteckningar, inledningsvis med titlar och hemvist, som publicerades i ett flertal av de tidiga årgångarna och därefter sporadiskt återkommit, under senare år som separata bilagor.

Det finns mycket att lära, förundras över och roas av i Lustgårdens gamla årgångar. Föreningens bravader har beskrivits vid 10-årsjubileet av Robert Fries i årgång 1930, vid 30-årsjubileet av Torsten Lagerberg i årgång 1950/51, vid 50-årsjubileet av Sven A. Hermelin

Dendrologer i gungning, landstigningen vid Yttre Stäkön i Blekinge, Lustgården 1930. Foto: G. R. Persson.

"Den äventyrliga överfarten över bäcken i Skäralid, Skåne" i kostym och lågskor. Det var stil på exkursionerna förr. Lustgården 1941. Foto: Nils Dahlbeck.

i årgång 1969/70 och vid 75-årsjubileet av Gösta Adelswärd i årgång 1995. Särskilt Hermelins fylliga historik är läsvärd.

Alla årgångarnas artiklar, notiser och bilder är enkelt att åter ta del av. Ett generalregister över alla artiklar i årgångarna 1920–49 ingår i årgång 1950/51 och ett separat register för åren 1950–84

Jätteek vid Gällstaö med stamomkrets 8,5m. Från artikel med foto om träd vid Ekebyhov på Ekerö av professor Gunnar Schotte i Lustgården 1925.

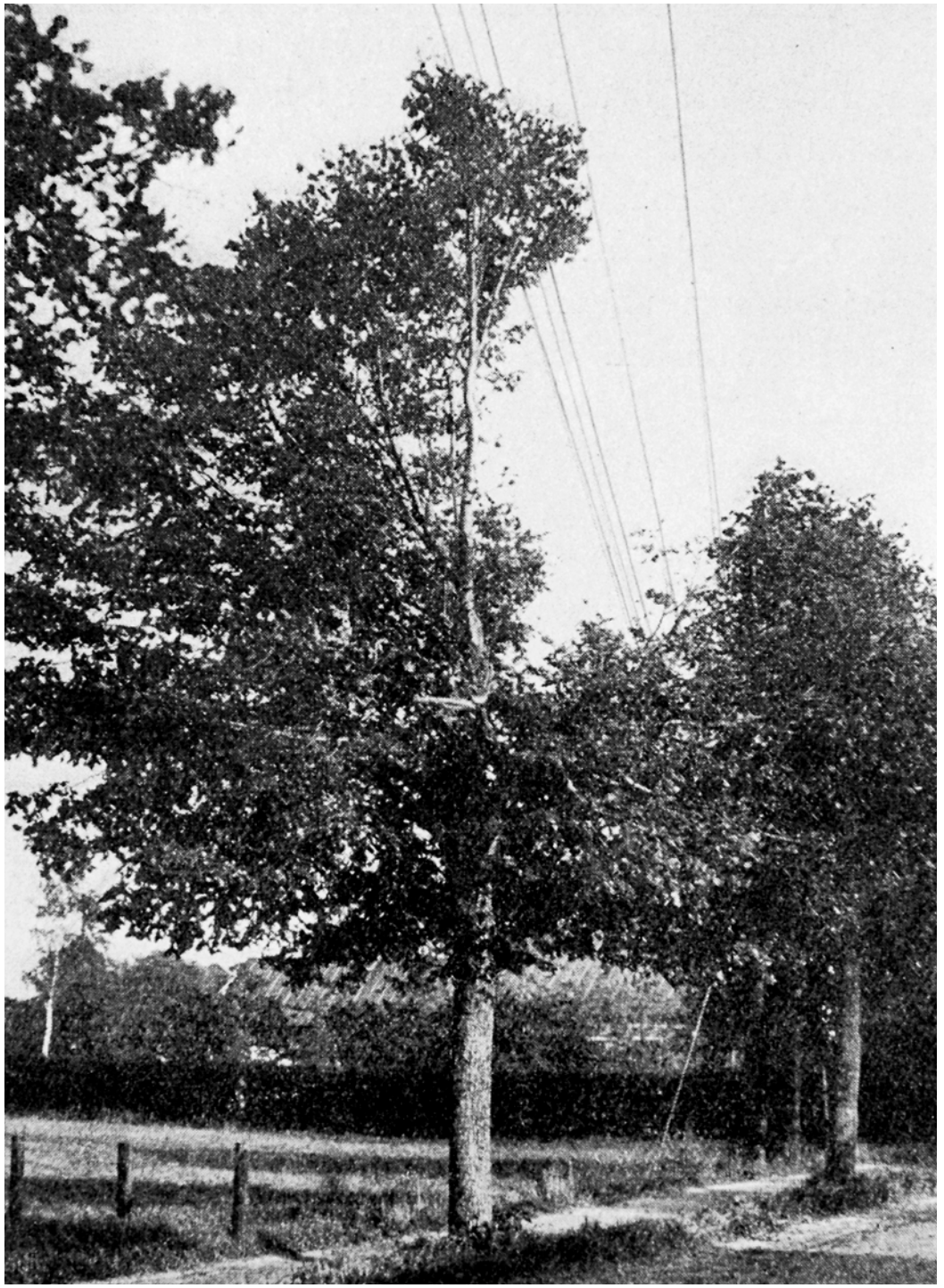

Misshandlad lind i Alnarp, Skåne. Professor Gunnar Schotte framför i debattinlägg *Från telefonarbetarnas framfart* förbittrad kritik av vårdslös kapning av träd vid framdragning av telefonledningar. I samma nummer kritiserar han hur Stockholms stad misshandlar Djurgårdsekar vid anläggande av nya gator. Lustgården 1924. Foto: Carl G. Dahl.

Om författaren
Lars Nyberg är arkitekt SAR/MSA och landskapsarkitekt LAR/MSA, tidigare bland annat stadsträdgårdsmästare i Linköping, stadsbyggnadsdirektör i Järfälla och plan- och miljödirektör på Länsstyrelsen i Stockholm. Han har varit ordförande i svenska och europeiska landskapsarkitektförbunden (LAR respektive EFLA/nuvarande IFLA Europe), undervisat i landskapsarkitektur på KTH och SLU, författat artiklar i bland annat Nationalencyklopedin och är ledamot i Dendrologföreningens styrelse.

trycktes också. För den som till äventyrs inte har hela den långa raden årsskrifter hemma i bokhyllan har moderniteten numera kommit till hjälp. Samtliga nummer finns sedan ett par år lätt tillgängliga på föreningens hemsida www.dendrologerna.se. Men vad är väl en flimrande bildskärm mot att bläddra och känna doften av gamla årgångar som njutits och tummats av trädgårdsälskare sedan hundra år?

Summary
When the Swedish Society for Dendrology and Park Culture celebrates its 100th anniversary, so does also its annual publication Lustgården. When the first issue arrived to the expecting members in late 1920, less than a year after the Society had set off, the members already counted over 300. The 200 pages of this first issue were surpassed during the ensuing years to the all time high of 350 pages of the 1927 issue. This was partly due to a immense article about Drottningholm Royal Palace covering 181 pages. Since then the volume of Lustgården issues has varied in size to end up around 130 pages for recent issues. The balance between the two main aspects for the society, dendrology and park culture, has obviously been a recurrent concern for the editors. Emphasis between the two has varied and so some issues provided much reading about trees and other years more about parks and gardens. Some editors faced the balance challenge by clearly marking out which articles belonged to which of the two themes. International orientation has been emphasised during periods, by inviting foreign authors and from the issue 1952/53 by English summaries of articles. This standard was maintained only occasionally but has been reestablished lately. In two issues during the 1920s comments of illustrations were translated into French, the only appearance of that language of culture in the yearbook. An apparent shift since the early issues is less focus on personalities. The beloved Swedish crown princess Margareta, renowned not least for her interest in gardening, died just before the invitation from the Society to become honorary member reached her. The loss was exposed at large in the first issue, sombering the optimism of the new society. The issue five years later began with a fullsize photo and five pages of necrology on the late vice president Gunnar Schotte. And so it continued until the 70s, even celebrating anniversaries of outstanding figures in the Society. In other senses the outfit of Lustgården has remained relatively unchanged. A reader from 1920 is likely to feel rather at home also with recent issues. The front cover of the first twenty issues, apart from the first two, were adorned by an Art Nouveau ornament, from 1940 replaced by cover photo. From 1968 to 1995 the front cover bore the exquisite pen drawings by the artist Lisa Bauer. After that classical plant illustrations adorned the front cover, in 2017 again followed by photos, this time in colour. A pioneering feat was the publishing of three color photos conceived with the complicated autochrome technique already in the 1924 issue, followed the next year by a presentation of aerial photos as a method for park planning. After the 1924 issue colour pictures appeared only occasionally until the 1990s. All from the beginning Lustgården was a heavy cost in the budget of the Society. In order to lighten the economic burden advertisments were introduced in 1922 and remained until 1957. Besides peaceful advertisers such as nurseries and tombstone fabricants, one of the most persevering advertisers was a company offering dynamite for removing boulders and treee stumps and excavating tree pits. The Lustgården articles of the passed hundred years contain interesting and enjoyable reading also for today. Since a couple of years all issues of Lustgården are available on the website www.dendrologerna.se. Still, it compares poorly with handling old Lustgården issues thumbed by passed generations of garden enthusiasts.

Skjerneforsen i Norge, teckning av Matts Jungstedt, Lustgården 1990/91.

Professor Skottsberg betraktar Beatelund, Värmdö. Lustgården 1931.

Lustgården 100 år – tio flitiga skribenter

Lars Nyberg

Många har under åren skrivit i Lustgården – långa artiklar och ännu längre artiklar, listor och sammanställningar, reseberättelser och korta notiser.

De två allra flitigaste artikelförfattarna har bidragit med ett sextiotal artiklar var, nämligen Nils Sylvén och Klaus Stritzke. Andra idoga är Walter Bauer, Gösta Adelswärd och under senare tid bland andra Sten Ridderlöf. Räknat i antal sidor bör även nämnas konstprofessorn Nils G. Wollin, som under årsskriftens första decennium bidrog med fyra väldiga artiklar om historiska parker. Som ett sätt att teckna föreningens historia under det gångna seklet porträtteras här tio av de mest produktiva, numera hädangångna skribenterna.

Gunnar Schotte (1869–1925)

Gunnar Schotte

En av portalfigurerna vid bildandet av föreningen var professor Gunnar Schotte. Till föreningens förste ordförande valdes visserligen f.d. finansministern Carl Schwarz som galjonsfigur, men det var nog Schotte som i hög grad styrde föreningen under dess första tid. Han var föreningens vice ordförande och ordförande i dess arbets- och redaktionsutskott. Schotte var också en flitig skribent i Lustgården under föreningens fem första år, innan han avled. Han bidrog med utförliga artiklar om bland annat Visingsös ekar och vitbrokig tall, men även förbittrad kritik över hur Televerket for fram över landet och stympade träd för att skydda sina ledningar. Schotte tog jägmästarexamen 1898. Efter tjänstgöring i Hallands skogsrevir knöts han 1902 till den nybildade Skogsförsöksanstalten och utnämndes 1913 till dess chef. Han fick mottaga många hedersbetygelser och blev internationellt uppmärksammad för sin forskning, där han verkar haft en speciell faiblesse för tallkottar och dess frön. Han var även en av initiativtagarna till Svenska skogsvårdföreningen. I den högtravande dödsrunan i Lustgården 1925 beskrivs Schotte som en hängiven arbetsmyra, men även som uppskattad exkursionsledare som ”med oförbränneligt gott humör med sin visselpipa kallade exkursionsdeltagarna till ordningen”.

Carl G. Dahl (1875–1959)

Carl G. Dahl

Det var på Carl G. Dahls initiativ som uppropet om att bilda föreningen utsändes i februari 1920. Uppropet var undertecknat av honom, professor Gunnar Schotte och fil. dr. Nils Sylvén. Dahl var vid den tiden direktör för Alnarps trädgårdsskolor, där han varit verksam sedan 1910. Dessförinnan var han föreståndare för trädgårdsskolan på Adelsnäs i Östergötland. Verksamheten i Alnarp utvidgades 1933 med ett trädgårdsinstitut. Dahl blev fil. kand. 1901, fil. hedersdoktor 1937 och fick professors titel 1940. Han var en flitig medarbetare i Lustgården med ett flertal artiklar om träd och prydnadsbuskar. Inte minst hans två artiklar om frostskador efter de hårda vintrarna 1923–24 och 1939–42 väckte uppmärksamhet. Av hans levnadsteckning i Lustgården 1969/70 förstår man att han var en idog och noggrann herre. Hans tentamen i vinterkvist (avlövade kvistar) lär ha varit en fruktad prövning bland studenterna. Så var också hans devis ”Det finns inget mer praktiskt än god teori”.

Nils Sylvén

En av föreningens allra trägnaste medarbetare var utan tvivel professor Nils Sylvén. Han utgjorde tillsammans med Gunnar Schotte och Carl G. Dahl den trio som tog initiativ till föreningen och förblev under 45 år aktiv i dess styrelse. Under föreningens första nitton år var han föreningens sekreterare och Lustgårdens redaktör, under åren 1946–48 föreningens ordförande. Han var en otroligt flitig författare i årsboken. Sylvén var något av ett dendrologiskt orakel och uppskattades som sådant vid de många exkursioner han deltog i. Han författade nästan samtliga reseberättelser från föreningens längre exkursioner under de inledande tjugoett åren. Sylvén började sin bana vid Skogsinstitutet och Skogshögskolan, varefter han under ett tjugotal år ledde förädlingsarbetet på Svalöv av spånads-, olje- och vallväxter. Från 1938 blev han ansvarig för den svenska skogsträdsförädlingen där han 1938–49 organiserade en omfattande försöksverksamhet. Minnesorden

Nils Sylvén (1880–1969)

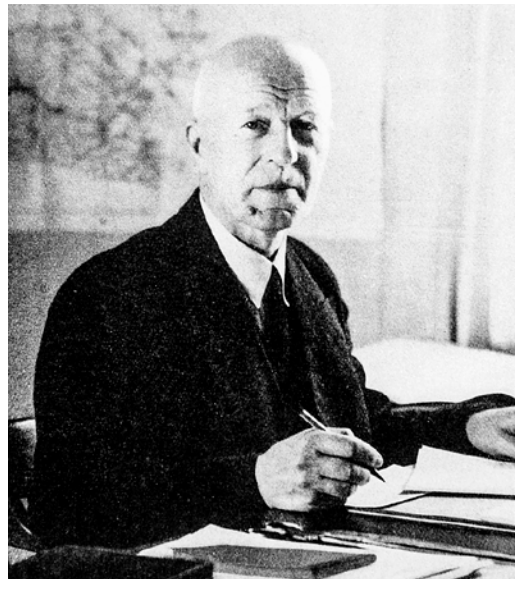

Nils Hylander (1904–1970)

i Lustgården 1969/70 vet berätta att det var Sylvén som i Älgarås i Västergötland upptäckte pelaraspen *Populus tremula* 'Erecta', ett numera vida spritt minnesmärke över denne dendrologiske kämpe.

Nils Hylander

Sedan 1953 var Nils Hylander knuten till Uppsala botaniska trädgård som förste trädgårdsintendent. Han var docent och hade disputerat på en avhandling om gräsfröinkomlingar och särskilt då fibblor (släktet *Hieracium*). Bland hans många artiklar i Lustgården märks några om barrträd tillsammans med Tore Arnborg, en utförlig och illustrerad genomgång av flikbladiga björkar och alar i Lustgården 1956/57 och ett flertal rapporter från föreningens studieresor. Under fyrtiotalet bildade Nils Hylander tillsammans med professorerna Robert Fries, Torsten Lagerberg och Nils Sylvén föreningens kommitté för namnsättning av odlade träd och buskar, ett banbrytande arbete som redovisades i Lustgården 1944/45. Han författade på egen hand "Förteckning över Nordens växter" (1955) och "Våra prydnadsväxters namn på svenska och latin" (1948 och 1960), två alltjämt matnyttiga standardverk för dendrologer. Ett annat jätteprojekt var "Nordisk kärlväxtflora" som utkom i två delar 1953 och 1966 med Hylander som ensam författare. Han var redaktör för Lustgården årgångarna 1952/53 till och med 1960. I minnesorden i Lustgården 1971 kompletteras bilden av den hängivne botanisten med hans förtjusning i skrönor om träd och personer, samt en förmåga till studentikos tungvrickning.

Vera Norin (1912–1973)

Vera Norin

Man finner inte många kvinnliga författare till artiklar i de äldre årgångarna av Lustgården. Bland de första som återkom med flera artiklar var trädgårdsarkitekten Vera Norin, som under 1950-talet bidrog med ett antal rapporter från föreningens resor. Hon hade utbildat sig vid hortonomlinjen i Alnarp med följande praktik i Sverige. Därefter sökte hon sig liksom många kolleger utomlands för praktik, för hennes del i Danmark, England och Tyskland, där trädgårdsarkitektyrket hade utvecklats betydligt längre under denna tid. Åter i Sverige arbetade hon åren 1943–47 på Sven A. Hermelins och Inger Wedborns kontor

i Stockholm, men flyttade därefter till Göteborg och öppnade egen verksamhet där. Vera Norin arbetade främst med bostadsområden, bland andra Biskopsgården i början av 1950-talet, och privata trädgårdar. Hon har även ritat kyrkogårdar. Åren 1959–73 var hon ledamot i föreningens styrelse, där hon kanske märktes mindre utåt än somliga av sina kolleger, men gjorde uppskattade insatser inte minst i planeringen av ett flertal av föreningens studieresor.

Sven A. Hermelin (1900–1984)

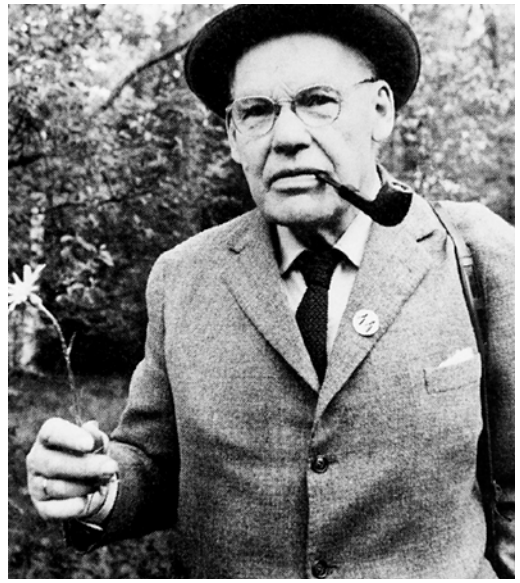

Sven A. Hermelin

De svenska landskapsarkitekternas nestor och en entusiasmerande centralfigur i uppbyggnaden av den nya professionen i vårt land. Efter studier i Tyskland startade Sven A. Hermelin 1926 egen verksamhet och slog sig efter en tid ihop med kollegan Inger Wedborn. Han kom under sin långa verksamhet att arbeta med uppdrag av mycket skiftande slag. Somliga av uppdragen var nya för landskapsarkitekter, såsom industriområden och vägars inpassning i landskapet. Bland mycket annat var Hermelin 1934–59 lärare i trädgårdskonst i Alnarp och 1943–61 ordförande i svenska trädgårdsarkitekternas förening FST, det som på 70-talet blev Landskapsarkitekternas riksförbund LAR och som numera ingår i Sveriges Arkitekter. På 1950-talet var han även vice ordförande i landskapsarkitekternas världsorganisation IFLA. Sven A. Hermelin var under lång tid verksam i Dendrologföreningens styrelse på olika poster, somliga samtidigt. Han var vice ordförande, sekreterare och skattmästare, och 1937–45 redaktör för Lustgården. Han har skrivit talrika artiklar i Lustgården i skiftande ämnen inom föreningens båda huvudteman dendrologi och trädgårdskonst.

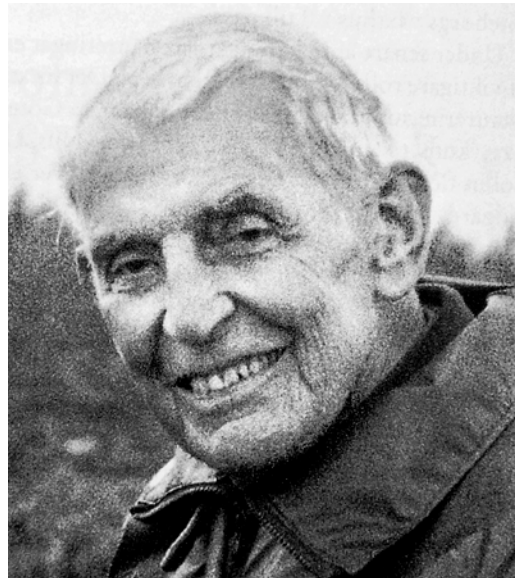
Walter Bauer (1912–1994)

Walter Bauer

Uppvuxen i Halland gjorde Walter Bauer sina första lärospån i Göteborgs Trädgårdsförening och därefter i stadens botaniska trädgård under professor Carl Skottsbergs ledning. Efter utlandspraktik i Österrike och Tyskland följd av Experimentalfältets trädgårdsskola begav han sig att studera vid Landbohøjskol i Köpenhamn. Där fick han även möjlighet att bevista den legendariske professor G. N. Brandts föreläsningar vid Kunstakademien. Åter i Sverige arbetade han 1942–1946 på Stockholms parkavdelning under dess storhetstid med stadsträd-

gårdsmästaren Holger Blom. År 1946 öppnade Walter Bauer så egen verksamhet, de första åren tillsammans med kollegan Eric Anjou. Han kom att utföra många uppdrag för Byggnadsstyrelsen, såsom Sveriges Radio och flera ambassader ute i världen. Mest bekant är han dock för sina restaureringsprojekt, däribland flera uppländska bruk, men framför allt Drottningholm. Han var en flitig skribent i Lustgården, med utförliga artiklar om bland annat restaureringen av Drottningholm och talrika kortare notiser om märkliga träd, dagboksanteckningar från Arabiska halvön och annat. Både i sina projekt och i sina artiklar i Lustgården samarbetade han med sin hustru, konstnären Lisa Bauer som illustrerade. Av minnesrunan i Lustgården 1994 förstår man att den charmante trädgårdsarkitekten med kungliga uppdragsgivare kunde vara nog så barsk och temperamentsfull hemma på sitt kontor.

Lisa Bauer (1920–2003)

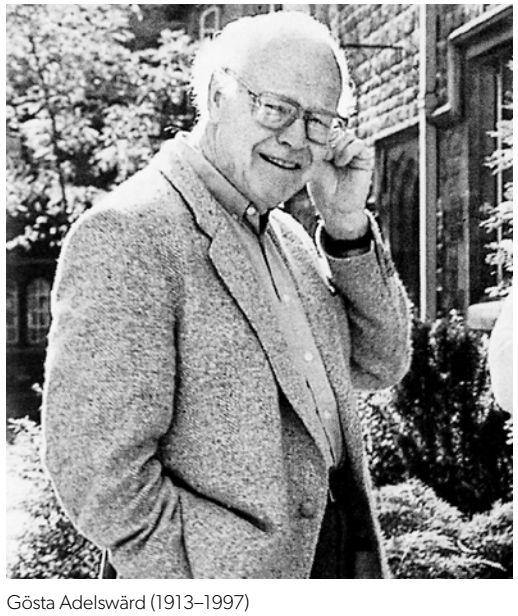

Gösta Adelswärd (1913–1997)

Lisa Bauer

Med sin penna satte Lisa Bauer sin prägel på Lustgården under tjugosex år – årgång 1968 samt 1971–1995 – då hennes teckningar bland annat prydde omslagen. Med en mor som var silversmed gav sig även Lisa Bauer in på den konstnärliga banan och utbildade sig på Slöjdföreningens skola och Tekniska skolan (nuvarande Konstfack) i Stockholm. Från 1969 anlitades hon av Kosta glasbruk där hon skapade graverade glaspjäser med växtmotiv, inledningsvis i samarbete med Sigurd Persson. Hennes till måttet största glaskonstverk är de graverade fönstren i Mariakoret i Linköpings domkyrka. Ett annat slags uppdrag var reportage och illustrationer i tidningsartiklar om husbygge, inredning och inte minst trädgård. Det är som sådan Lustgårdens läsare känner henne. Lisa Bauer var en intresserad botanist och i sina teckningar en skicklig skildrare av växter, trädgårdsanläggningar och landskap. Hon illustrerade sin make Walter Bauers talrika artiklar i Lustgården men skrev även några egna. Hon medverkade med illustrationer i många av projekten på hans landskapsarkitektkontor och anlitades även av andra arkitektkontor för illustrationer.

Gösta Adelswärd

En av föreningens entusiastiska stöttepelare var Gösta Adelswärd, bördig från det förpliktigande Adelsnäs med dess stiliga park och

egen trädgårdsskola. Göstas far och ägare till Adelsnäs, Theodor Adelswärd, var en av föreningens fäder. Sonen Gösta tjänade under många år föreningen i olika funktioner, bland annat som Lustgårdens redaktör åren 1967–1990 och som ordförande 1982–1985. Med sitt kulturhistoriska intresse lyfte han fram trädgårdskonst och kulturhistoria i en mängd artiklar och kortare notiser i Lustgården. Inför föreningens femtioårsjubileum 1970 var han en av de drivande krafterna som fick Nationalmuseum att anordna utställningen ”Svensk lustgård och park från 1570 till 1870”. I minnesrunan i Lustgården 1997 berättas att Gösta Adelswärd stiftade bekantskap med föreningen redan som åttaåring vid föreningens exkursion till Adelsnäs 1921.

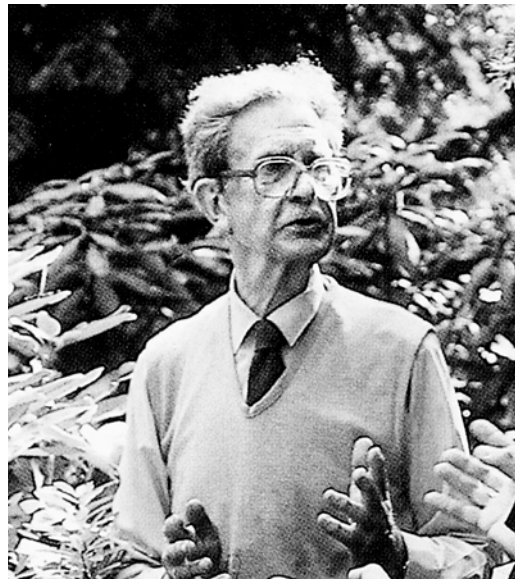

Tor G. Nitzelius (1914–1999)

Tor G. Nitzelius

Landets främsta dendrolog, så benämndes Tor Nitzelius i Lustgården 1989, som till stor del ägnades honom då han fyllde 75 år. Han inledde denna bana genom att lämna gymnasiets latinlinje (!) för ett liv med växter. Första anhalt blev Tyskland med praktik på bland annat Späths berömda plantskola. Åter i Sverige anställdes han 1943 som växtsakkunnig på Stockholms parkavdelning. År 1952 lämnade han huvudstaden för anställning vid Göteborgs botaniska trädgård. Där förblev han till sin pensionering 1976, inledningsvis som amanuens, senare intendent och prefekt. Nitzelius gjorde ett stort antal resor runtom i världen där han insamlade nytt växtmaterial förmodat lämpligt för svenska förhållanden. Hans kanske mest välbekanta växtintroduktion är ullungrönnen *Sorbus ulleungensis* ’Dodong’ från Korea. Tor Nitzelius var länge aktiv i föreningen. Tillsammans med trädgårdsarkitekten Erling Smedberg utarbetade han på styrelsens uppdrag ett generalregister 1920–1950 som infördes i Lustgården 1950. Hans första artikel i Lustgården kom 1946 och handlade om valnötsträd, *Juglans*-släktet. Under åren återkom han med många artiklar, somliga omfångsrika om olika trädsläkten. Han skrev också böcker, varav *Boken om träd* från 1958 blev en klassiker. Under åren 1945–1952 var han redaktör för Lustgården och han var ledamot i styrelsen under ett antal år. I Lustgården 1989 beskrivs han som en praktikens man och hur motvillig han var att bli prefekt och administratör: ”Tor är inte pappersmassa utan levande träd!”

Summary

Ten of the most proliferous writers in Lustgården are presented as a means to reflect the achievements of The Swedish Society for Dendrology and Park Culture during its first century. Gunnar Schotte

was one of the founders of the society and its first vice president. He was professor of forestry and internationally renowned for his research on pine trees. Carl G. Dahl was the one to send out the call for setting up the society. He was director of Alnarp School of Horticulture and wrote many articles in Lustgården, notably about plant injuries following the very cold winters of 1923–24 and 1939–42. Nils Sylvén was the third member of the founder trio. He was a professor engaged in plant breeding, member of the board during 45 years and the most productive contributor to Lustgården with more than sixty articles. Nils Hylander was a researcher at Uppsala Bothanical Garden, author of a number of basic reports establishing Swedish names for horticultural plants. He was editor of Lustgården in 1952–60. Vera Norin was one of few woman authors in the early years of Lustgården. She was a garden architect mainly active in Gothenburg and member of the board 1959–73. Sven A. Hermelin was a key person in establishing the landscape architect profession in Sweden. In his private practice he pioneered in new types of landscaping projects such as industrial sites and road design. He was president of the Swedish Association of Landscape Architects 1943–61 and vice president of global IFLA during the 60s. He was active in the society in various funcions during a long period. Walter Bauer was a landscape architect with commissions for National Government including embassies, but is most renowned for restoration projects, notably Drottningholm Royal Palace. Besides writings on restoration he published numerous short notices, among others from visits in Saudi Arabia. Lisa Bauer was an artist known foremost for her glass-designs and as skillful illustrator of landscapes and gardens. She made numerous illustrations in Lustgården, notably the covers of the 1968–95 issues and for articles by her husband Walter Bauer. Gösta Adelswärd was president of the society in 1982–85 and editor of Lustgården 1967–90. He was a proliferous author of articles primarily about garden history, the owner of Adelsnäs manor with a former gardeners' school and son of one of the founders of the society. Tor G. Nitzelius, considered Sweden's foremost dendrologist, was active during most of his professional life at Gothenburg Botanical Garden. He made numerous tours to various places around the world to collect plants suitable for Swedish gardens. He contributed several articles to Lustgården and was its editor 1945–52.

OM FÖRENINGEN LARS NYBERG

På Yttre Steksön utanför Ronneby med den märkvärdiga idegranskogen. Kort vila i naturen under ett synnerligen välmatat program för föreningens exkursion till Österlen och Blekinge i slutet av juni 1929. Dagen innan bilresa i rasande tempo till tiotalet herresäten, där värdfolk guidade och trakterade resenärerna. Många hurrarop och skålar utbringades. Den outtröttlige rapportören Nils Sylvén undslapp sig några beska omdömen om söligt tjänstefolk i sin i övrigt entusiastiska 57-sidiga reserapport i Lustgården 1930.

Lustgården – här och där och då och nu

Per Jönsson

Begreppet lustgård *är uråldrigt. Det har givit namn åt Dendrologföreningens årsbok, men har även givit upphov till ett stort antal andra företeelser av skilda slag.*

Bild föregående uppslag: Trebak Garden, Cornwall, ett verk av makarna Tony och Eira Hibbert. Foto: Göran Johnson.

Den mest kända associationen kring ordet Lustgård är kanske skildringar i Gamla testamentet, framför allt skapelseberättelsen i Första Mosebok. Där kan vi läsa om hur Gud först skapade himmel och jord, sedan planterade han en trädgård, Eden, i betydelsen *hortus deliciarum*, lustgård, som enligt bibeltexten verkar ha varit ett sannskyldigt arboretum:

> ”Herren Gud lät alla slags träd växa upp ur marken,
> sådana som var ljuvliga att se på och goda att äta av.
> Mitt i trädgården stod livets träd och trädet som ger kunskap
> om gott och ont.”
> (1 Mosebok 2:9–10)

Först därefter skapades människan, och det var som bekant den förbjudna frukten av Kunskapens träd som ormen frestade och förledde Adam och Eva att smaka, varefter Herren för alltid fördrev dem ur Edens lustgård. Även i Höga visan förekommer begreppet lustgård, men då i en mer ”modern” betydelse av en särdeles behaglig bit grönskande natur som människan själv har skapat.

Adam och Eva, glasmålning i Notre-Dame, Paris. Bildkälla: Wikipedia.

Men fler religioner och kulturer har tagit till sig föreställningen om att en lustgård har unika egenskaper. I profeten Muhammeds uppenbarelsebok *Koranen* är den ett centralt tema: ”Edens lustgårdar med vidöppna portar där de gudfruktiga får vila och där de får bedja om frukter i mängd.” Långt tidigare berättade sumererna om paradisträdgården, och i fornnordisk mytologi omtalas ett slags paradis- eller lustträdgård med fruktträd och blommor. I Homeros epos *Odysséen* skildras en lustgård uteslutande avsedd för njutning, vila och förströelse med stora mängder av resliga och ymnigt fruktbärande träd av alla de slag. Den store persiske diktaren Sadi kallade sitt främsta verk just *Lustgården* (1257) som en hyllning till och invigning i sufismen, muslimsk mystik. Den legendariska botanikern Vivi Täckholm påtalar i Lustgården 1974/75 hur i det faraoniska Egypten lustgårdar anlades med allehanda heliga växter: lotus, papyrus, granatäpple, johannisbröd, olivträd och fikon.

Under senantiken och medeltiden fick begreppet lustgård en mer allmän spridning. Romaren Lucullus lät omkring 60 f. Kr anlägga en av de tidigaste kända europeiska lustgårdarna på en sluttning i Rom, ungefär där Spanska trappan nu ligger. Kejsaren Karl den stores lärare Alkuin beskrev en ”Locus amoenus”, en lustgård som innehöll rosor, liljor, en bäck och en skuggig lund.

Djurgårdsporten. Foto: Lars Nyberg.

Dominikanermunken Albertus Magnus (1200–1280) framhåller att en ”viridantia”, grön lustgård, inte har någon praktisk funktion: ”Vissa platser saknar stor nytta eller fruktbarhet men är skapade för lust […] de kallas lustgårdar. De är i själva verket huvudsakligen till för att behaga de två sinnena, det vill säga syn och smak.” Även i Boccaccios *Decamerone* och Dantes *Divina Commedia* skildras lustgårdar för renodlad njutning, ”locus amoenus” eller ”locus deliciarum”.

Under den tidigmoderna eran breddades begreppet lustgård ånyo till att också omfatta ”nyttiga” växter, exempel fruktträd och grönsaksodlingar. Visserligen var flertalet av de stora trädgårdarna som anlades kring slott och gods från 1500-talet och framåt i första hand skrytkonstruktioner för kungar och adelsmän som ville demonstrera sin makt och rikedom. Men inte minst i Sverige och Danmark planterades i anslutning till uppvisningsparkerna också olika slags nyttoträdgårdar, som bidrog till försörjningen för herremännen och deras familjer och tjänstefolk. Det framgår inte minst av den franske trädgårdsmästaren André Mollets digra verk *Le Jardin de Plaisir* som utkom 1651 och kort därefter i översättningar: *Der Lust Gartten*, *Lustgård* respektive *The Garden of Pleasure*. Mollet var under åren 1648–53 anställd av drottning Kristina med uppgift

Altes Museum och Lustgarten, Berlin. Bildkälla: Wikipedia.

att omforma Kungsträdgården och Humlegården i huvudstaden. Särskilt i den senare lade Mollet huvudvikten vid nyttoväxter vid sidan av prydnadsträden. Mollets framställning vann stor ryktbarhet och anses ha varit något av en bibel för svenska och nordiska parkanläggare under minst ett par århundraden framåt. Boken utgavs i nyutgåva (Gyllene snittet) 2006 med en lika diger kommentarsvolym året därpå.

En annan typ av lustgård uppstod i och med anläggandet av jaktparker – också kallade djurgårdar – i anslutning till slott och herrgårdar sedan 1500-talet. Jaktparkerna bestod av större inhägnade skogsområden för villebråd, främst hjortar men fungerade ofta också som lustparker och promenadområden.

Religionens återkomst för begreppet lustgård kan noteras i de ansenliga parker som från 1700-talet anlades nära prästgårdar runtom i landet. De flesta prästgårdar hade förutom sitt jordbruk och trädgård en stor park som antingen låg på en kulle mot kyrkan eller i en skogslund som en förlängning av prästgårdens trädgård eller på en udde i en sjö. För prästerna var de immateriella värdena lika viktiga som de materiella – naturen ansågs vara en del av Guds skapelse och därmed helig. Edens lustgård framstod därmed som en viktig symbol för livets mening. Prästerna försökte i all enkelhet efterlikna Bibelns Paradiset i sin egen lustgård, prästgårdsparken.

Där var träden snarare än blommorna det viktigaste, eftersom det som ovan nämnts står i Skriften: ”Herren Gud lät alla slags träd växa upp ur marken.” Prästernas intresse för dendrologi var alltså teologiskt motiverat.

Ett berömt exempel på hur betydelsen av begreppet lustgård har skiftat över tid är torget *Lustgarten* mitt i Berlin nära det forna (och nu återuppbyggda) stadsslottet. 1646 lät Brandenburgs kurfurste Fredrik Vilhelm och hans gemål Luise omvandla slottets köksträdgård till en formell park och kalla den just Lustgarten. 1714 omvandlade den preussiske krigarkungen Fredrik Vilhelm I i sin tur Lustgarten till ett militärt exercisfält. Där kunde Napoleon ett knappt århundrade senare drilla sina trupper. På 1820-talet fick den ryktbare trädgårdsarkitekten Peter Joseph Lenné i uppdrag att omdesigna Lustgarten till en av dåtidens mest anslående parkanläggningar. Ytterligare hundra år senare blev Lustgarten en politisk paradpark – först för hundratusentals vänsteranhängare som under Weimarrepubliken demonstrerade mot nazister och andra högerextremister, efter 1933 för nazistiska miljondemonstrationer. Under den östtyska diktaturen kallades området Marx-Engels-Platz, men efter DDR:s fall 1989 renoverades det till sin forna karaktär av Lustgarten.

I modernare litteratur förekommer begreppet ofta i symbolisk bemärkelse. Exempelvis kallar Selma Lagerlöf ett helt kapitel i

Victoriadammen i Bergianska trädgården. Foto: Lars Nyberg.

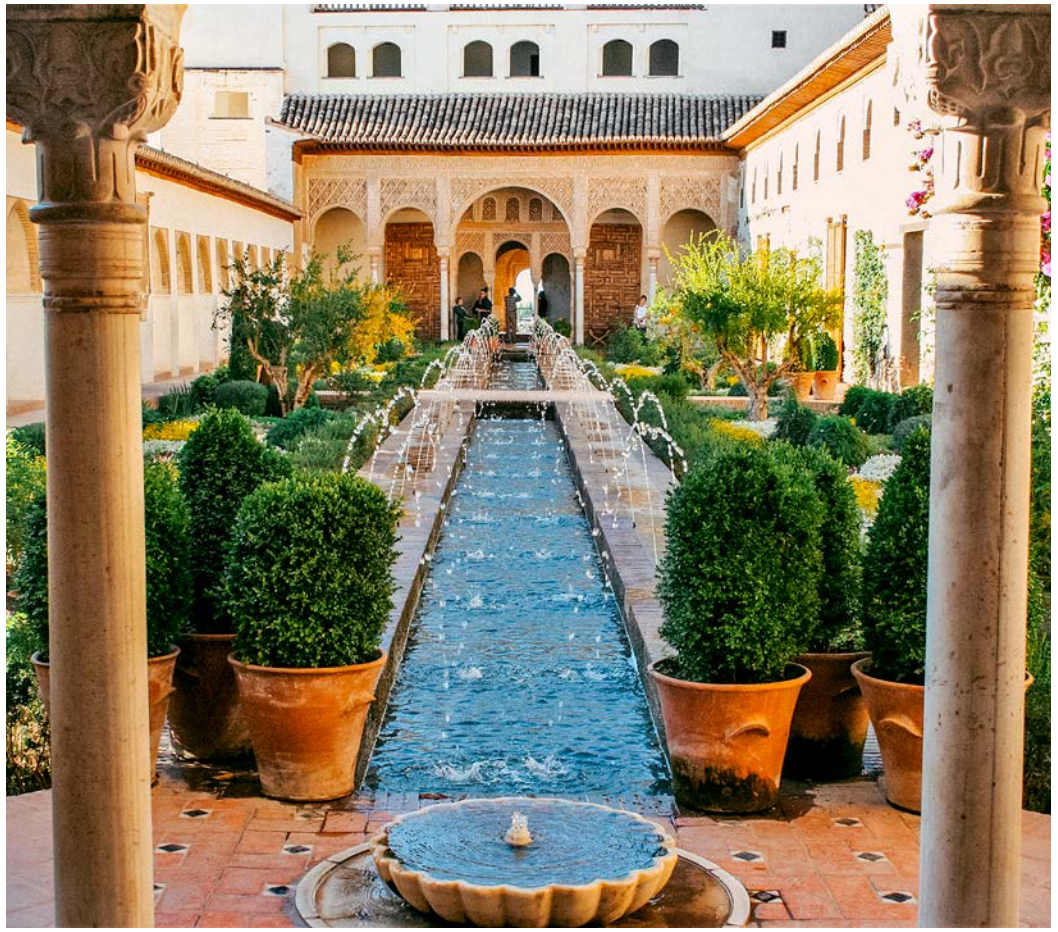

Patio de la Riadh, Generalife, Alhambra. Foto: Lars Nyberg.

boken om Nils Holgersson (1906–07) för ”Den sköna lustgården”. Då åsyftar hon landskapet Södermanland, där pojken Nils och gässen landar och förundras över naturens variationsrikedom och skönhet. Erik Axel Karlfeldt utgav några år tidigare diktsamlingen *Fridolins lustgård och Dalmålningar på rim* som författarkollegan Bo Bergman kallade ”en knippe af de vackraste och mest förtroendeingifvande lifshymner i vår moderna lyrik”. Ernest Hemingways roman *Edens lustgård*, publicerad postumt 1986, handlar mer om genusomkastande sänglekar än om träd och trädgårdar. *Lidandets lustgård* (1899) av Octave Mirbeau handlar också mindre om träd än om pseudovetenskap, erotik och svart humor.

I den romantiska komedifilmen *Lustgården* från 1961 spelar stjärnor som Bibi Andersson, Per Myrberg, Gunnar Björnstrand och Sickan Carlsson. Mest uppseendeväckande på sin tid var nog ändå att filmens manusförfattare Buntel Ericsson var en pseudonym för Ingmar Bergman och Erland Josephson tillsammans…

Numera används epitetet Lustgården i stor utsträckning för

olika slags bostadsformer, framför allt äldreboenden och nya villastadsdelar. Samt, ännu vanligare, för butiker och hemsidor som specialiserar sig på sexleksaker och sextillbehör – exempelvis ”Lustgården – Uppsala Kondomeri”.

I årsboken Lustgårdens första nummer 1920 skrev en av dendrologiska föreningens grundare, Hugo Tigerschiöld, så här inspirerande: ”Den natur som närmast omger människornas boningar bör tillhöra hemmet, och den ro och vila, den läkedom och kraftförökning som hemmet förlänar, kan ock den närmast omgivande naturen skänka om den är skönt ordnad och omsorgsfullt vårdad. […] Ju mer vård man ägnar denna del av hemmet, desto mer blir den älskad, desto mer en kär vrå av världen, där man har sin lust och sin frid. Det blir en lustgård sådan den bör vara.

I gångna tider räknades bland de sköna konsterna även ”naturförsköningskonsten”, och hon ansågs som en syster till arkitekturen. […] Nya slag av träd, buskar och blommor, lämpliga för vårt klimat, skola förhöja lustgårdens skönhet och behag. Men även den förädlade naturen fordrar aktning. Utan sådan ingen verklig kultur.”

Dessa kloka ord om lustgården äger sin fulla giltighet även hundra år senare.

Summary

The concept of Pleasure Garden is an ancient phenomenon. It has given name to this dendrological year book Lustgården, but is has also been used as a symbol for a great number of activities and places.

The most wellknown association for us is perhaps passages in the Old Testament, especially the story of the Creation in Genesis, where Adam and Eve broke their promise to God by eating from the forbidden fruit in the Pleasure Garden of Eden, after which God drove them out of that very garden.

Several other religions and cultures have also used the concept of a Pleasure Garden with unique characteristics – the Sumerian society, faraonic Egypt, Islam, the Greek mythology, the great poet Sadi in Persia, and in various context during the Middle Ages. During the early modern era kings and nobilities often established Gardens of Pleasure to demonstrate their power, affluence and high culture but also provide the courts and estates with vegetables and fruits. A famous Swedish example is Queen Christina's employment of the French gardener André Mollet 1648–1653 to develop Kungsträdgården and Humlegården in Stockholm which he describes in his masterwork Le Jardin de Plaisir (also translated in Swedish, German and English).

In litterature the concept of Pleasure Garden is often used – by famous writers like Selma Lagerlöf, Erik Axel Karlfeldt, Ernest Hemingway and Octave Mirbeau. Nowadays it is used as name for various clusters of living, especially for elderly people, and for shops and websites specialising in erotic toys and tools.

Dendrologer i Lustgarten, Berlin. Foto: Per Jönsson.

Goethe och Ginkgo biloba

Mats Persson

Svenske poeten Malte Persson tolkar Goethe-dikt.

Varför inte fira hundraåriga Lustgården med Goethes berömda dikt *Ginkgo biloba*, inspirerad av det mytiska ginkgoträdets tvåflikiga blad? I varje lustgård borde det kanske finnas ett ginkgoträd i vars glesa skugga man kan läsa dikten. Reflektera över tolkningsmöjligheter. Upptäcka poesin som ett ”språk” att bli förälskad i.

Dikten finner man i ett 200-årigt diktverk av stor betydelse. 1819 utgav Johann Wolfgang von Goethe *West-Östlicher Divan*. En hommage till den persiske diktarfursten Hafez (1315–1390). Kanske var det inte bara en tillfällighet att dendrologernas Iranresa 2019 inleddes med ett besök i den trädgård i Shiraz där Hafez gravmonument finns och vår guide reciterade hans dikter.

Goethe (1749–1832) får i maj 1814 Hafez diktverk *Diwan* i tysk översättning. Att tolka Hafez till annat språk bjuder på stora svårigheter. Hans lyskraft finns i det starkt stiliserade språket, dess musikalitet och innehållets symbolik. För Goethe innebär det förnyad kontakt med Orienten. Han lyfter fram den persiska poesin som ”Weltlitteratur”. Förstärker de kulturella banden mellan öst och väst. Sedan vännen Schillers död 1805 har han knappt skrivit poesi. Hafez inspirerar honom. På kort tid skapar han dikter som aldrig tidigare. Den 65-årige Goethe ser i Hafez en tvillingbror. Goethe kan med diktarens fantasi slå en bro mellan det Egna och det Andra, mellan Tid, Rum och Kultur. Han känner sig föryngrad och blir förälskad.

Den 4 augusti 1814 möter han den 35 år yngre Marianne Jung. Hon är förlovad med Jakob von Willemer, bankir, konstmecenat och god vän till Goethe. Den 27 september blir hon Willemers tredje hustru. Goethes känslor för Marianne växer och blir besvarade. Deras kärlek sublimeras i poesi, i en brevväxling som varar livet ut. Och som hålls hemlig. Han ser i henne en jämlike. I samspel med Marianne växer *West-Östlicher Divan* fram. Diktverket kommer att bestå av tolv ”böcker”/*Nahem*. Under våren–sommaren 1815 arbetar han med det som blir *Kärlekens bok* och *Suleikas bok*. Dikten *Ginkgo biloba* återfinns i *Suleika Nahem*, en kärleksdialog mellan Suleika/Marianne och Hatem/Goethe. Minst tre av Suleikas ”sånger” är diktade av Marianne Willemer. De gällde länge för att vara Goethes och hon förteg ursprunget. I hemlighet förenades hon med hans ande. Hon överlevde Goethe i 28 år. På hennes gravsten står: ”Kärleken upphör aldrig”. Marianne Willemer betraktas numera som en av de stora tyska, kvinnliga poeterna. Tonsatt av bland andra Schubert. Vid en konsert i Frankfurt 1849 sjöng Jenny Lind Suleikas sånger.

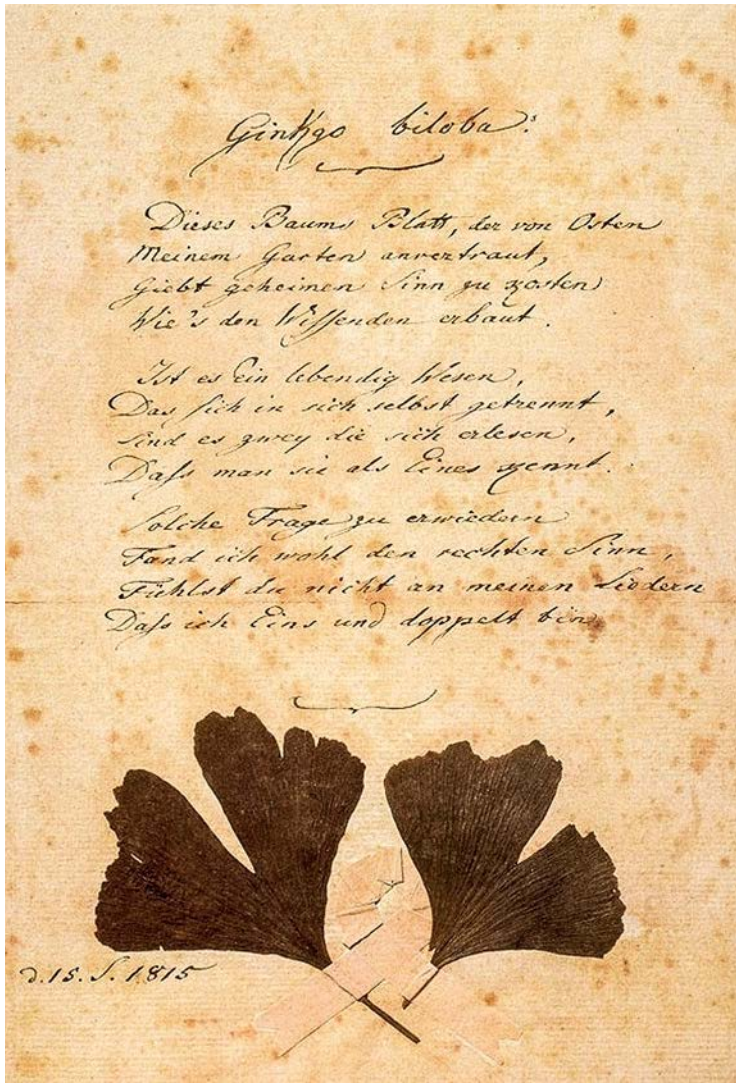
Ginkgo biloba.

Dieses Baums Blatt, der von Osten
Meinem Garten anvertraut,
Giebt geheimen Sinn zu kosten
Wie's den Wissenden erbaut.

Ist es ein lebendig Wesen,
Das sich in sich selbst getrennt,
Sind es zwey die sich erlesen,
Daß man sie als Eines kennt.

Solche Frage zu erwiedern
Fand ich wahl den rechten Sinn,
Fühlst du nicht an meinen Liedern
Daß ich Eins und doppelt bin.

d. 15. S. 1815

Arket med Goethes handskrivna dikt och två torkade ginkgoblad, Goethe Museum, Düsseldorf.

Den 15 september 1815 befinner sig Goethe med vänner i Willemers sommarhus Gerbermühle. Marianne sjunger. Goethe har några dagar tidigare sänt ett ginkgoblad och dikten till Willemers som ett uttryck för vänskap. Nu samtalar man livligt om ”att vara en och dubbel”. Goethe är både diktaren och dikten. I dikten kan bladets form tolkas som att två älskande i kärleken blir ett, men att tvåsamheten också betingar ensamhet. Den 26 september möts Goethe och Marianne en sista gång. Efter avskedet flyr han till

Om författarna
Mats Persson är arkitekt och scenograf. Intresset för orientens trädgårdar väcktes av spåren efter morfadern Birger Kajanus, botaniker, som 1925 lämnade Weibulls för att förädla bomull i Egypten.

Malte Persson är författare, litteraturkritiker, översättare. Augustnominerad 2008 för romanen "Edelcrantz förbindelser". Översättare av Heinrich Heines dikter, "Andra tider, andra fåglar" (2016).

gode vännen Friedrich Creutzer, kännare av antikens myter, som berättar hur en gudagestalt kunde ses på två olika sätt. De flesta tolkar bokstavstroget men för den initierade avslöjas myternas högre innebörd. Goethe bryter ett blad från ett ginkgoträd: "alltså ungefär som detta blad, ett och dubbelt". Morgonen efter sänder han dikten till Creutzer. I november 1819 sänder han det första exemplaret av *Divan* till henne.

Goethe var en passionerad vetenskapsman. I sin avhandling *Växternas metamorfos* hävdade han att det fanns en ursprunglig form som växtvärlden byggde på. Varje växt var en variation av denna "urform". När han 1776 flyttade till Weimar anlade han en trädgård vid sitt hus för vetenskapliga studier. Han övertalade hertig Karl August att förändra slottets barockträdgård till en modern engelsk slottspark. Något som kanske bättre passade den romantiske Goethe. Han tog initiativ till den botaniska trädgården vid universitetet i Jena.

Mötet 1794 med Alexander von Humboldt var omtumlande. Humboldt (1769–1859) var och är en av de verkligt stora vetenskapsmännen. Han lade grunden för det man kallar biogeografin och var den första att beskriva hur människan påverkar klimatförändringarna. I sin dagbok skrev Goethe att han och Humboldt i Schillers trädgård samtalade om "konsten, naturen och sinnet". Hur skulle man förstå naturen? Hur var förhållandet mellan den yttre och inre världen? Goethe ville förena poesin och vetenskapen, uppmuntrade Humboldt att kombinera natur och konst, fakta och fantasi.

Det mytomspunna, uråldriga ginkgoträdets tvåflikiga blad blev poesi.

Bladet ser ut som vore det sammanväxta barr. Dess form blir sinnebilden för yin och yang. Ett träd som är sitt eget, varken barr- eller lövträd. Antingen manligt eller kvinnligt. Japanska Ginkyo/silveraprikos blev tyska Ginkgo. Linné lade till artepitetet biloba/tvåläppig. Ett träd som planterats utanför heliga tempel. Ett år efter Hiroshimas utplåning började det sönderbrända ginkgoträdet att spira igen.

Källor

Unseld, Siegfried (2011). *Goethe und der Ginko. Ein Baum und ein Gedicht*. Berlin: Insel Verlag

von Goethe, Johann Wolfgang (1819). *Väst-östlig divan*, tolkning av Carl-Fredrik Palmstierna (1959). Stockholm: Albert Bonniers förlag

Hafez (1315–1390). *Dikter*, övers. Ashk Dahlén (2007). Umeå: Rosengården

Hafez (1315–1390). *Östanvindens ande*, övers. Fateme Behros (2007). Lund: Ellerström

Wulf, Andrea (2015). *Vetenskapens bortglömde hjälte. Alexander von Humboldts äventyr*, övers. Emeli André (2016). Stockholm: Leopard

GINKGO BILOBA

Detta träd min trädgård givits
ifrån Östern har ett blad,
där en hemlig insikt skrivits;
vis blir den som kan se vad.

Är det samma och ett enda
väsen som sig klöv itu,
eller två som valt varandra
och tycks vara samma nu?

Insikten som löser denna
gåta tror jag att jag sett:
får min sång dig ej att känna
att jag dubbel är och ett?

GINGO BILOBA

Dieses Baum's Blatt, der von Osten
Meinem Garten anvertraut,
Giebt geheimen Sinn zu kosten,
Wie's den Wissenden erbaut.

Ist es Ein lebendig Wesen?
Das sich in sich selbst getrennt,
Sind es zwey? die sich erlesen,
Daß man sie als eines kennt.

Solche Frage zu erwiedern
Fand ich wohl den rechten Sinn;
Fühlst du nicht an meinen Liedern
Daß ich eins und dobbelt bin?

Svensk tolkning
Malte Persson 2019

Den översatta versionen av dikten finns i "Väst-östlig divan". Goethe använde här stavningen Gingo.

Summary

1819 Johan Wolfgang von Goethe published "*West-Östlicher Divan*". A tribute to the Persian poet Hafez (1315–1390). It consists of 12 books/"Nahem". The famous poem "*Ginkgo biloba*" will be found in "*Suleika Nahem*"; a love-dialogue between Suleika/Marianne and Hatem/Goethe. 1814 Goethe met the 35 years younger Marianne Jung, soon after married von Willemer. He fell in love and the love was life-long responded, sumblimated through poems and letters. 1815 Goethe sent the poem "*Ginkgo biloba*" with a gingko-leaf. The two-lobated leaf can be interpreted as two lovers who want to be one. Goethe is both poet and poem.

Dendrologernas Serbienresa 2019

Åke Barklund
Daniel Daggfeldt foto

Vi for 28 september–6 oktober 2019 med Dendrologföreningen till Serbien tur och retur: skogsvandringar, färder på Donau, träd och parker, gott öl, intressanta karpsoppor, luttrat folk, vänligt folk, stolt folk, mycket krigisk historia.

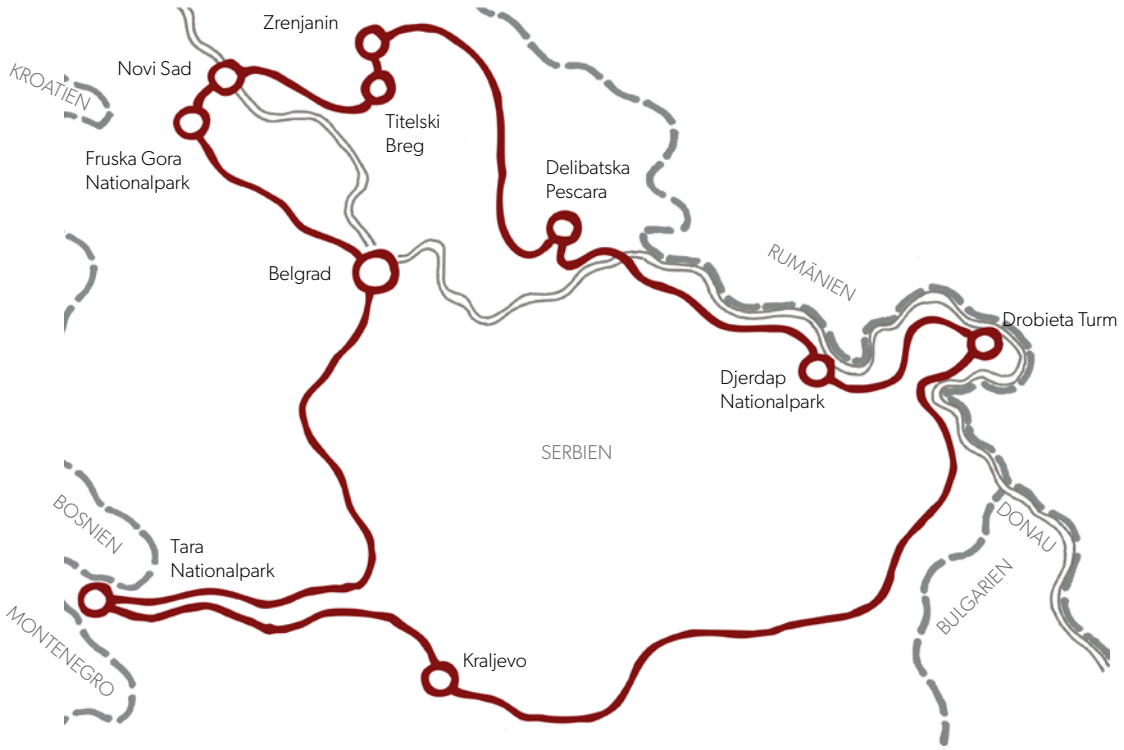

Alla omgivande stormakter tycks ha styrt över serberna, vilka dock hela tiden fått ha den ortodoxa kyrkan att samlas i. Gamla Jugoslavien är i dag sex länder – eller sju om Kosovo räknas. Området är inflytelsemässigt delat mellan ortodoxt öst (Ryssland) och katolskt/muslimskt väst (Nato). Vägarna vi färdades på var bitvis utmärkta. På många håll byggdes det om för fullt och trafiken kunde vara enkelriktad i några kilometer. Ingen buskörning såg vi och inte en enda krock. Stor behållning under resan var förstås umgänget med 26 trevliga och intressanta reskamrater. Att se serbgranen *Picea omorika* (se även annan artikel i denna årsbok) i sina ursprungstrakter var stort för en Skogis. Vår resa förflöt enligt följande.

Lördag 28 september 2019

Ankomsten till Belgrad var angenäm. I bussen nordvästut hälsade Daniel Daggfeldt välkommen till Serbien, presenterade sina co-färdledare Börje Lind och Pedja Vrzic samt skyllde alltsammans på ordförande Per Jönsson, vilken för ett år sedan sagt: ”Daniel, ordna en träd-, kultur- och parkresa till Ditt andra hemland Serbien.” Per kunde av nyopererade ögonskäl tyvärr inte följa med själv.

Snart bjöds en bricka runt med Pedja Vrzics farbrors hemkokta rakia (48%) och stämningen steg –”zdravica”. Vi gavs en snabb-

version av Serbiens minst sagt brokiga och blodiga historia, där det snuddades vid upplösningen av Jugoslavien och vid frågan om Kosovos status. I Serbiens landareal räknar myndigheterna in Kosovos 88 000 km², men inte befolkningsnumerären vilken är okänd i Belgrad. Kosovo bildade eget 2008 vilket inte godkänts av Serbien. Jag räknade till tiotalet olika stormaktsregimer på serbisk mark under århundradenas lopp. Den enda stadiga organisationen vilken tillåtits av de varierande ”herrarna” är kyrkan av ortodoxt snitt. Kloster och kyrkor fanns det gott om. I Sremski Karlovci, dit vi ankom på kvällen, ringde det i klockor till höger och vänster och folk strömmade till i den ljumma lördagskvällen – även ungdomar och barnfamiljer.

Mycket nära en av kyrkorna växte en enorm platan, med cirka 1,5 meters diameter i brösthöjd och 40 m hög. Vår guide Vrzic beskrev den lokala åsikten att risken för att platanen vid en storm skulle kunna skada kyrkan som stod intill trädet inte ledde till slutsatsen att trädet borde tuktas. Eftersom trädet var äldre än kyrkan var det i så fall kyrkan som fick repareras. Vi såg ett nytt kyrkobygge med ståtlig grön ortodox kupol. Ett järnvägsbygge, dubbelspår, pågick mellan Belgrad och Budapest i rysk regi. Arbetarna kände sig inte hemma i de lokala kyrkorna så deras bolag byggde en egen kyrka åt dem i klassisk stil.

Lunchen med vinsmakning åt vi hos Živanović vin- & konstetablissemang med museum och vinkällare (65% fukt och +12°C). Det urgamla möglet på tunnor och väggar trivdes gott. Sju sorters vin dracks med stigande kvalitet och sprithalt och så rundade vi av med tre slags kryddad honung – gott! Vinet växte på en sydöstsluttning mot Donau vilket sades ge dubbelt solsken, på mor-

Föregående bilduppslag: Utsikt från Đerdap nationalpark över Donau vid Järnporten.

Vår guide Pedja Vrzic i Sremski Karlovci.

Kanalfärd i Carska Bara.

gonen via spegling i flodvattnet och under dagen direkt sol från ovan. Sista rycket gjorde vi i Fruska Gora nationalpark vilken lär hålla Europas största lindbestånd, men ända dit kom vi inte, det mörknade. Natt i Novi Sad.

Söndag 29 september

Sömnig morgon i stan, buss österut mot nationalparken Carska Bara med först en timmes vandring i täta buskage längs en vassig strand. Många vackra grodor, kända och okända växter, fallna träd med snygga honungsskivlingar i stubbrottet och en och annan skarv i skyn. Så en båttur samma sträcka men i själva kanalen: en vigg, smådopping, skarvar igen, sjönöt *Trapa natans* i vattnet och en diskusstor sköldpadda på en tuva blev förmiddagens ”skörd”.

Den inte helt lukulliska lunchen – karpsoppa med stekt karp – i hotell Sibia förgylldes av några nyttiga rakia och gott öl. På vägen mot Zrenjanin gjorde vi uppehåll i Titelski Breg för att vandra upp till en magnifik utsikt över Tisafloden med fortsatt serbisk historia. Längs vägen såg vi några stora turkiska ekar *Quercus cerris,* vilka håller sina bruna löv över vintern och är en vanlig dekoration i serbiska hem fram till jul då den förste manlige gästen i huset på juldagen skall lägga en kvist med löv i eldstaden och tända på. Brinner det gott är familjens lycka säkrad för det kommande året. Många äppelodlingar såg vi från bussen, 80 procent exporteras till Ryssland.

Den torra hedvegetationen i Deliblatska Peščara.

Efter högklassig middag i Zrenjanin gick vi en fin stadsvandring med stopp vid de märkvärdigaste husen, förföriskt belysta i kvällen. Inga skadade byggnader eller uppenbart nylagade så långt ögat kunde se, och på frågan om ”hur staden klarade sig under inbördeskriget” förklarade Vrzic med glimten i ögat att när Nato 1999 bestämt att bomba tre städer fanns Zrenjanin på listan, men när befälhavaren Wesley Clark skulle ge sina order sa han. ”Idag skall Ni bomba Belgrad, Nis och Zre … Zreni … Zrenia… äh ta Novi Sad.”

Teatern Toša Jovanović vid stora torget hade en fantastiskt romantisk förhistoria. En rik affärsman blev dödligt kär i en lokal aktris, vilken satte som villkor för giftermål att hon skulle få en egen teater i stan. Han köpte in en stor lagerlokal och byggde snabbt om den till teater och inom ett halvår var de gifta. Natt i Zrenjanin.

Måndag 30 september

Vandring på Europas största naturliga sanddyner i Deliblatska Peščara med gamla akacia- och tallplanteringar för att binda sanden.

Vi gjorde ett särskilt stopp vid en helt sagolik femarmad ”kandelabertall” i hundraårsåldern. Brant terräng med korta stigningar och dalar – sand i skorna blev det. Lång god lunch vid Donaus strand i väntan på 16.30-färjan. Några plockade rikligt med sjönöt i strandkanten. Så lade 200-tonsfärjan ut med oss, vår buss, en

OM FÖRENINGEN ✦ ÅKE BARKLUND

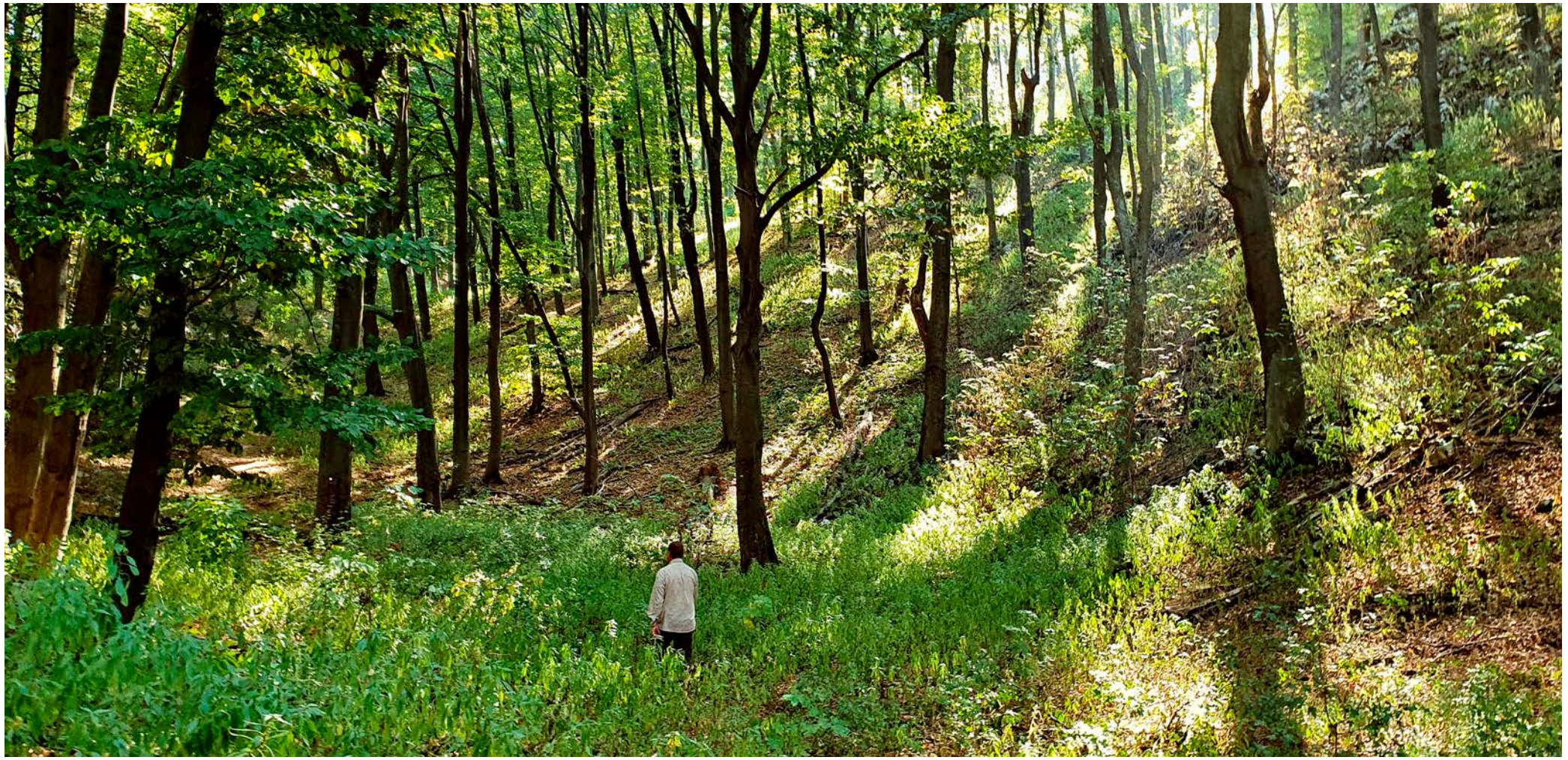

Vandring genom nationalparken Đerdaps torktåliga ädellövskog, denna del med övervägande turkisk trädhassel *Corylus colurna*.

grusbil med släp och två cykelturister, men vände strax tillbaka, eftersom vi glömt en väska i restaurangen. Väskan kom kyparen ut och viftade med strax efter avgång – verkligt fin omtänksamhet och service av härliga människor.

Längs vägarna ser man många nya hus i varierande fasoner. Stora är de också, vissa bara grundlagda, andra halvbyggda och några till synes helt färdiga. Men kvällstid lyser det bara i vart sjunde eller åttonde hus, var är alla människor?

Vrzic svarade: ”De flesta bygger hus för generationsboende – många skall ta hand om föräldrar och själva behöver dom hjälp med barnpassning. De flesta bor inte i byn, men jobbar och tjänar pengar på annat håll. De bygger successivt och drömmer nog om att flytta hem någon gång till sin storfamilj. Sedan är det också så att fastighetsskatten är beroende av om huset är färdigbyggt eller inte….” Natt i Silver Lake Resort.

Tisdag 1 oktober

På väg till programmets flodresa stannade vi till vid Lepenski vir arkeologiskt centrum. Inför uppdämningen (15 meter) av Donau nere vid Đerdap gjordes 1965–70 arkeologiska utgrävningar på stränderna vilka skulle komma att dämmas över, bland annat i Lepenski. Vad som visade sig vara Europas ännu gällande äldsta funna fasta bosättning, 9 500–4 500 år före vår tideräkning, dokumenterades, plockades upp och rekonstruerades 40 meter högre upp i sluttningen. Däruppe lyckliggjordes vi några timmar över tjugotalet husgrunder och instruktiva utställningar under ett skyddande glastak. I slutet av senaste istiden fanns här en klan om 200–300 människor på en god plats att bo och verka på. I floden fanns gott om fisk, i skogen fåglar och djur, nötter, byggmaterial och ved. Lokalklimatet är i nutid fortsatt gott. Så vad hände då för 6 500 år sedan när man tydligen övergav platsen? Troligen blev

odling viktigare än samlande, jakt och fiske. Bättre och/eller större odlingsmarker på annat håll lockade.

Varifrån Lepenskifolket kom är okänt. För närvarande analyseras deras dna för matchning med nutida dna-sekvenser för att ta reda på vart de tog vägen. Hundratalet ganska välbehållna skelett har hittats. Vi avvaktar med spänning resultat från detta serbisk-brittisk-ryska paleoantropologiprojekt. Kanske någon av oss härstammar från dem? Lepenskiborna var välnärda och för sin tid ovanligt långa – några män uppåt 2 m., kvinnorna 1,70 m. Vi for vidare längs den slingrande vägen nära stranden och nådde ”Järnporten” där klipporna stupade brant och det var nära över till rumänska sidan. Så båt tillbaka uppför floden och lunch ombord. Vad är en flod, en älv, en å? Storleken spelar roll men mest avgörande är geografin. I Sverige finns inga floder hur mycket vatten det än rinner. Här var Donau alltså sedan 20 år uppdämd 15 meter så de strandnära husen var nybyggda, ofta i traditionell stil. Så även en liten kyrka på en klippa strax över vattnet – pittoreskt! Natt i Kladovo.

Onsdag 2 oktober

Buss längs Donau mot Đerdap nationalpark. Tänkt var att stanna till vid det urgamla Golubački-fortet just vid ingången till Järnportsravinen (Canyon ”Iron Gate”), men där var ännu inte öppnat för dagen så vi for direkt till parkens entré strax nere vid vattnet där lokalguiden gav grundinformation. Đerdap är Serbiens största nationalpark och bygger på just att Donau smalnar av mellan branta höga klippor så att jobbiga vandringar upp och fram till stupen skall ge lön för mödan – vidunderlig utsikt. I parken har observerats 150-talet fågelarter och många djurslag. Där märks bland träden: turkhassel *Corylus colurna*, valnöt *Juglans regia*, idegran *Taxus baccata,* lind *Tilia* sp. och ek *Quercus* sp.. Efter halva vandringen åt vi medhavd påslunch. Några gick ut till en mellanutkiksplattform – inte dålig alls – medan andra kämpade vidare till toppen och den ännu magnifikare utsikten in över Rumäniens något lägre liggande skogar och Karpaternas toppar i bakgrunden. Vi som gick hela turen var rejält trötta när vi återkom till bussen nere på vägen. Hur vet jag det? Jo, de normalt mycket livliga samtalen i bussen var märkbart få och lågmälda – hördes där inte också en lätt snarkning? Natt igen i Kladovo.

Torsdag 3 oktober

Vi for dryga 400 km från det platta östra Serbien västerut över mot gränsen till Bosnien. Halvvägs i Kraljevo stannade vi och såg det välbehållna klostret Žiča från år 1219 med massor av originalfresker, vackra träsniderier och urtjusigt mönstrade stengolv – tyvärr fotoförbud! För att i Serbien kunna kallas för kloster skall där bo och verka nunnor eller munkar och i Žiča finns 40-talet nunnor. Icke aktiva ”kloster” kallas museer. Traditionen bjöd att varje ny kung eller härskare över Serbien skulle grunda minst ett kloster – så rätt många finns det. Idag är tjugo av Serbiens kloster klassade av Unesco. Där vilade en tung doft av vaxljus. Stora ljuskronan i mässing var rent magnifik. Väggmålningarnas blå fält framhölls som särskilt märkvärdiga eftersom blå freskofärg var extremt dyr på 1200–1300-talen.

Fortsatt resa västerut mot nationalparken Tara och ett jättehotell i skogen, en tidigare militärförläggning med enkla men bra rum och massor av skolbarn på utflykt med lek, stoj och övernattning på nedre våningarna. Vi på 6:an sov dock gott! Utsökt buffémiddag åts tio minuter bort på hotell Omorika. Natt i Tara.

Fredag 4 oktober

På väg mot själva nationalparken stannade vi till vid Lazie, en jorddamm byggd 1985, vilken dämmer Beli Rzar-floden och skapat den femflikiga Zaovinesjön. Dammen är 125 meter hög, sjön 15 km^2 och med ett medeldjup av 80 meter. Vattnet leds i tunnel 8 km norrut till ett kraftverk vid Drinafloden. Sjön används också som ”batteri” då det finns pumpar som vid elöverskott/lågt vattenstånd i sjön pumpar tillbaka vatten från Drina åtta km bort – imponerande!

Dagen spenderades sedan i nationalparken Tara där den tyske läkaren, sedermera botanisten, Josif Pančić 1875 fann och beskrev serbgranen *Picea omorika.* Trädet har aldrig blivit något riktigt skogsträd utanför Serbien men vunnit spritt gillande som prydnadsträd i parker och trädgårdar, även i Sverige som bekant. Parken bildades formellt 2017 och från entrén finns ett antal väl märkta vandringsleder. Vi gick efterhand i spridda grupper sju uppförskilometer till en underbar utsikt bort över Bosnien där packlunchen smakade ljuvligt. 85 procent av parken håller skog; gran *Picea abies*, tall *Pinus sylvestris*, serbgran *Picea omorika*, bok *Fagus sylvatica,* och ganska mycket silvergran *Abies alba*. Ett inte helt effektivt skogsbruk pågick, med strövis och ibland högar med avverkade träd framkört till väg. Många stammar hade legat länge och missat i kvalitet. En kilometer av den märkta leden gick i djupa klafsiga traktorspår – tvivelaktig reklam för en nationalpark. Ett 35-tal fågelarter och 85 däggdjursarter har hittills hittats i parken där det skall finnas 60-talet gråbjörnar. Under vår vandring såg vi eller hörde väldigt lite av djurlivet – vi kom sent på säsongen, förklarade guiden nere i centret. Skön avslappning i turistfiket efter nedvandringen med kaffe, öl eller en skvätt vin. Natt igen i Tara efter åter en bra middag på Omorikahotellet.

Lördag 5 oktober

Lång bussresa mot Belgrad där vi längs vägen såg såväl vindsnurror som kolkraftverk. 60 procent av Serbiens elkraft genereras ur kol/olja/gas, 30 procent genom 18 vattenkraftverk och 10 procent genom vindsnurror och solpaneler.

Med viss tvekan, men på begäran, berättade Pedja Vrzic om sin syn på Serbiens nutidshistoria från skotten i Sarajevo via första världskriget, mellankrigstiden, andra världskriget, kommunistperioden, murens fall, Sovjets kollaps, Jugoslaviens ”isärdragning” till en ortodox östra del och en katolsk/muslimsk västra del vilket

OM FÖRENINGEN ✦ ÅKE BARKLUND

Klungor av smala serbgranar i branten, Tara nationalpark.

ledde till inbördeskrig och 1999 års Natobombningar, till dagens relativa lugn. Serbiens folkmängd minskar dock. Fertiliteten är låg och många unga och väl utbildade flyttar utomlands. I Belgrad gjorde vi en kort stadstur där vi stannade till vid några speciella byggnader typ partihögkvarter, polisstation och tv-hus, vilka Nato hade precisionsbombat. Nu var de uppbyggda igen. Vi landade i stadens välskötta botaniska trädgård Jevremovac med trevlig guide, bra och lättlästa namnskyltar på alla träd. Jag minns särskilt några smala vackra serbgranar *Picea omorika*, turkhassel *Corylus colurna*, palisander *Dalbergia* sp., brödgran *Araucaria araucana* och amerikansk sekvoja *Sequoia sempervirens*, och flera brudpar som strosade omkring med uppvaktning och fotografer i den vackra gröna miljön. På torget just utanför vårt hotell Palace dansade ett par hundra glada barn och ungdomar i folkdräkt gruppvis serbiska danser till dragspel, klarinett och gitarr – fint inslag i kvällen.

Avslutningsmiddagen intogs på den 200 år gamla restaurang **"?"** – jo den hette faktiskt frågetecken. Där åt och drack vi, summerade veckan och tackade varandra för allt trevligt, särskilt Daniel och Börje förstås. Vår guide Pedja Vrzic hade farit hem till sin fru och två veckor gamla tvillingbäbisar. Plötsligt dök tre musikanter upp med dragspel, gitarr, klarinett och förgyllde med härlig folkmusik och sång. Jag tror nog att Daniel hade bett dem komma. Natt i Belgrad.

Söndag 6 oktober

Det planerade reseprogrammet var slut, vi fick goda råd av Daniel och Börje om hur dagen i Belgrad kunde te sig före hemresan. Själv gick jag och några i duggregnet till det imponerande och mycket strategiskt byggda gamla kastellet just där floden Sava rinner samman med Donau. Vi var också in på etnografiska museet där Daniels svärfar Ivan Stratimirović just hade konstutställning – snygga grejer! De flesta for på eftermiddagen mot Sverige. Några passade på att stanna i området på egna äventyr i Serbien eller grannländerna. ✦

OM FÖRENINGEN BÖRJE DRAKENBERG

Ulrika Rydh – 2019 års Hermelinstipendiat

Börje Drakenberg

Ulrika Rydh, född 1965, är utbildad byggnadsantikvarie. Hon arbetar sedan 12 år som trädgårdsantikvarie med egen konsultverksamhet i företaget Hus och Grönska, med bas i Nacka. Där arbetar hon med frågor kring det gröna kulturarvet såsom utarbetande av vårdprogram, är trädgårdsantikvarisk expertis vid omgestaltningar i känsliga miljöer, gör värderingar av gröna kulturmiljöer och undervisar i hantering av kulturmiljöer på trädgårdsmästarprogrammet vid Göteborgs universitet i Mariestad. Hon ritar också omgestaltningsförslag för privatträdgårdar och arbetar praktiskt som trädgårdsmästare samt håller trädgårdshistoriska vandringar och föreläsningar.

Ulrika Rydhs kanske mest intressanta projekt från dendrologisk synpunkt är den riksomfattande inventeringen hon gjort av de forna järnvägsparkerna och hur dessa bidragit till att sprida odlingskultur i landet. Detta är ett unikt kulturarv som till stor del förvandlats till bilparkeringar eller bebyggelse samtidigt som mycket av dokumentationen gått förlorad. Genom att sätta ljus på denna en gång så omfattande parkverksamhet, som SJ förr i tiden bedrev som en del i marknadsföringen av tågresande, har hon fäst uppmärksamhet på de stationer där delar av järnvägsparker och planteringar ännu finns bevarade. Det gedigna arbetet finns redovisat med noggranna kartor över vad som finns kvar av detta kulturarv.

I detta nummer av Lustgården ingår en artikel av Ulrika Rydh om historien om SJ:s planteringsverksamhet. I Lustgården 2019 finns hennes artikel om Gösta Reuterswärd, en av SJ:s trädgårdsdirektörer.

Ulrika Rydh leder trädgårdsvandring på Hasseludden i Nacka. Foto: Bertil Ågren.